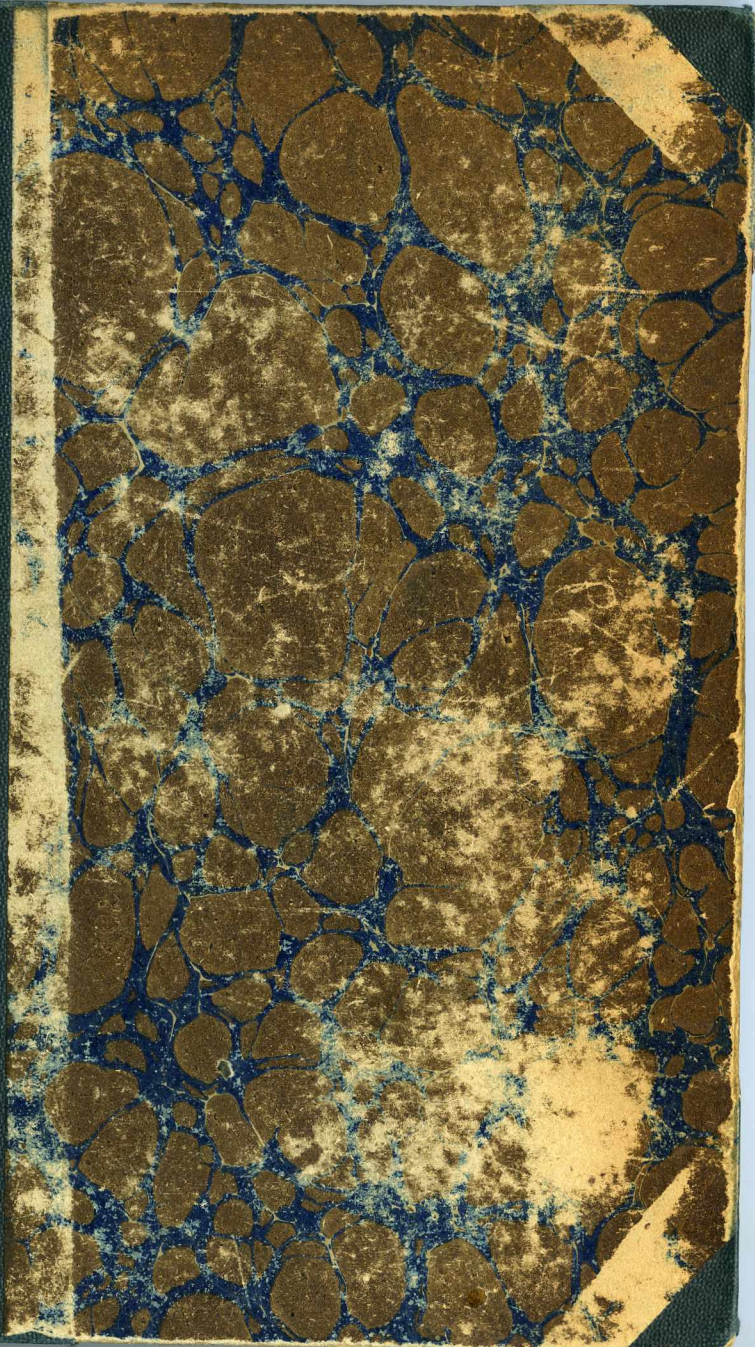

Politikai
röpiratok.

165.

165
1494

A

FRANCIA FORRADALOM

FŐ ELVE
ÉS ENNEK EREDMÉNYEI.

IRTA :

NICOLAS ÁGOST.

FORDITOTTA :

ERDÉLYI FERENCZ.

7.

NAGY-KANIZSÁN

NYOMATOTT FISCHEL FÜLÖP GYORSSAJTÓJÁN

1873.

9. W. 1789ⁿ

A fordító előszava.

A francz szemmel vannak a látásai, láthatja és tudhatja,
hogy a nagy francz fordítadalm szellem és elvei egészen
különbözik a saját világtól, nem csak köztudjoktól meg-
különbözik, hanem a világ mint anyagi lényveret,
és a világ minden másoknál szelvény, mint a gy-
akorlati életben, mint a gyakorlati életben és tetteiben

DE BALLAGI GEZA.

... meggyőződés
... elleni legyűlölet
... az igazság és az emberiség
... hogy közömbösen ve-
... fordítadalm fő
... az élet

... csak Francia-
... által fogva
... érdeklődés
... magyar alar-
... csak hazaja-
... közömbösre

... magyar hazam
... fordítva és
... mint felemből
... magamra tette
... szelvényi szelvényem

A fordító előszava.

A kinek szemei vannak a látásra, láthatja és tudhatja, hogy a nagy francia forradalom szelleme és elvei egész Európában, s általa a világon, nem csak körutjokat megtették, hanem állandóbb sikerrel, mint anyagi fegyverei, az elméleti államtudományokban szintugy, mint a gyakorlati államéletben, diadalra emelkedtek és tetteleg uralkodnak.

Bármely párthoz tartozzunk, bármily meggyőződésektől vezéreltessünk, akár barátjai, akár ellenei legyünk e vívmányoknak, ha csak az igazság és az emberiség valódi java érdekel, lehetetlen, hogy közömbösen vehessünk kezünkbe oly művet, mely ama forradalom fő elvét és annak immár közel egy század óta észlelt eredményeit tárgyalja.

Teszi ezt szerző, közvetlenül ugyan csak Franciaországra vonatkozólag, de a főnemlített oknál fogva, minden barátját az igazságnak és közjónak érdeklőleg, oly elme éllel, oly logikai szigorral, oly meglepő alakban, oly megragadó erővel, hogy az nem csak hazájában, de annak határain túl is méltán közelismerésre talált.

Ennélfogva jó szolgálatot véltem tenni magyar hazám és nemzetemnek, midőn e művet magyarra fordítva, és szerzőnek, előszavában kifejtett indokait, mint lelkemből meritettek, első szavától az utolsóig magamévá téve, irodalmunkat e becses művel gyarapítani kívántam.

Sámsonban 1873, Február 8.

A fordító.

1*

A szerző előszava.

Miután szerencsétlenségeinken túl vagyunk, az egész országot oly meghatottság fogta el, melynek értelmét félre ismerni nem lehet. Nemzeti büszkeségünk rovására, mely csapásaink és meghasonlásaink által oly kegyetlen próbára tétetett, országunk a balszerencse okait megvizsgálta. A vizsgálatok a legtitkosabb gázságokra, melyek ezt előkészítették, vagy nevelték, világot vetettek; parlamenti bizottmányok rendeltettek, hogy a különbféle bünösöket megállapítsák; minden, ugyiszólván, derü napfényre jött. E hivatalos vizsgálatokon kívül kérlelhetetlen szigorral kinyomozni törekedtünk, mily része volt egyikünknek ugy, mint másikunknak szenvedéseink előidézésében, és oly nemzet példáját állítottuk fel, mely senki másra, még legelkeseredettebb ellenségére sem bizza ama gondot, hogy a legszigorubb igazságot szolgáltatassa ki önmagának. Ezen eljárásnál oly felelősségérzete tünt fel, mely a nagylelkűséget nem nélkülözi, és a közbecsület és becsületességnek még fönmaradt örvendetes fokáról tanúskodik. Oly nép, mely gyalázatára váló bajainak ily öntudatával bir, és a mely nagy szerencsétlensége közepett ezek elháritásával ily buzgón foglalkozik, ujjabb felemelkedésének képességére nézve ez által reményt nyujt.

Azonban még sem emelkedünk, sőt minden arra mutat, hogy uj fergetegektől kell félnünk. Azt mondhatják, hogy ennek a kalauz az oka;

de ne titkoljuk magunk előtt, hogy ennek a járműs az utazók szintugy okai, és minden okok egy mélyebb bajból erednek. Az összes vádak és vizsgálatokból kitünik, hogy a bünösök oly számosak, hogy, habár különböző mértékben, de mindannyian bünösök, és hogy a legeltérőbb alakban, mindannyian egy közös bajban szenvednek. Ez öket természetesen nem menti fel, és ezzel a nemzeti öntudatot elnémitani nem lehet, de saját szigorra még többet követel tőle, mely nem egyéb, mint valódi magába szállás, és ama közös bajnak elszánt felfedezése. Ha e felfedezés helyett, mely becsületeinkre válik, inkább csak egyesek felelősségével foglalkozunk, mint a közfelelősséggel, akkor azokat üldözzük, hogy emezeket kisikamlani engedjük; és ha vádjainkat mindig csak részletezve, ekkép csak szerencsétlenségünk közvetlen, másodrendű okozói ellen intézzük, a nélkül, hogy ezen túlmennénk: akkor önmagunkat ámitjuk szándékosan ama társadalmi baj iránt, mely tulajdonképen szerencsétlenségünket okozta, és azt okozni fogja mindörökké. Ily önámitás játékává tesszük magunkat, és a nemes buzgalom az igazságért gyanussá lesz és haszontalanná. Mintha a kő után futni akar-nánk, mely sujtott, a helyett, hogy a kézre tekintenénk, mely azt reánk hagyította; a helyett, hogy valódi okát kutatnánk, mely e sujtást előidézte, és a mely, ha elismerni vonakodunk, azt folytonosan előidézendí.

E legelső, e nyilvános, e társadalmi bajt akarom ezen iratban kijelelni és értekezésem tárgyává tenni.

Nem ámitom magamat vállalatom nehézsége iránt, mely nem annyira magában, mint azon ellenkezésben áll, melyre előadásom és érvelésem,

kézzelfoghatóságának daczára találni fog. Jól tudom, az előítéletek mily tömegébe ütközöm, a kedvező vélemények és pártnézetek mekkora hegyeit kell túlhaladnom. De a végső felbomlás közepette, melyben egyik aléltságból a másikba esünk, legbensőbb meggyőződéseim, mely egyedül az igazság szeretetétől lelkesül, ha rokonszenvre nem, legalább szabadságra, sőt tiszteletre jogosan számolhat; és midőn honfiai kötelességemnek teszek eleget annak kifejezésével, annyit legalább igényelhet, hogy meghallgattassék.

Egyébiránt bizom a józan észben, és azoknak lelkiismeretében, kikhez fordulok, elfogultságuk ellenére is, mert a legfőbbrol van szó: a társadalom üdvéről. Én bizom az igazság végdiadalában.

Végre egy hirneves publicista szavaival biztatom magamat. „Az ember, értelmessége legelső és legmagasztosabb rendeltetésének felel meg, ha az igazság felismerésére, s a megismertnek embertársaivali közlésére törekszik. Ez oly közhivatal, oly tisztkedés, mely vagyonunk, nyugaljunk, sőt életünk feláldozását is megérdemli. (De Bonald. *Traité du ministère publi.* Előszó.)

Az én bajom mélyebben rejlik.

Phédra.

Ez előtt egy századdal 1767-ben egy kevésbé ismerős, de helyesen gondolkodó író, kinek irálya Labruyére emlékeztet, azoknak, kik velem együtt arra hivatvák, hogy a közszellemet a józan ész örök elveihez visszatereljék, e tanácsot adta:

„Mindazok, kik a jövőben még élni remélnek, s kiknek a járványos kórság még eszüket ki nem ficamította, azt tanácsolnám, hogy józan eszük sugalmait gyűjtsék össze, és a mit első tekintetre helyes és alkalmasul felismertek, azt, mint valami kitünőt írják le. Nevezetesen, ne engedjék magukat az által visszariasztatni, hogy az, a mit leirtak, nagyon is világos és kézzel fogható. 1797-ben vagy legföllebb egy évvel utóbb, idején lesz, az ekkép összegyűjtött sajtó alá adni; akkor a legegyszerűbb is ujnak fog látszani, és a mint az esztelenség naponkint inkább elhatalmasodik, attól tartok, hogy ily könyv rendkívüli gyanánt tűnik majd fel. Lassankint azonban hozzászoknak. Így a boldogtalan, ki éveken át a börtön setétségét megszokta, eleinte fájlalja a napvilág behatását, míg fokonkint hozzá nem szokik.“*)

Hetvenöt év mult el a szellemdús publicistától jelzett időszak óta, és nem tudom, nem jövök-e későn, nem értünk-e már azon idő pontra, midőn, — mikép ugyanaz mondja — azon igazságok, „melyek mindenkor az erkölcsök alapjaiul, az erények forrásaiul tekintettek, annyira kérdésessékké, szokatlanokká lettek, hogy bármily kérdésnél sem figyelnek a józan észre; midőn egész Európára oly köd ereszkedett, hogy világos nappal alig lehet látni többé.“

Én a tanácsolt kísérletre ama villám fényének segítségével szántam el magamat, mely egy pillanatra ná-

*) Variétés d'un Philosophe provincial par Ch. Lejeune.

lunk*) megvilágította az örvényt, melybe a divatos előítéletek vezettek.

I.

„Népeknél szintugy, mint egyeseknél — mondja valahol Bossuet, — a sorscsapások a lélekben rémséges pusztaságot teremtettek, melyben Istennek szózata hallatszik.“

E rémséges szózat annyira hallatszott közöttünk, hogy a legközbösebb, a legellenségesebb keblekből is visszahagzott.

„A francia forradalom utolsó felvonásának vagyunk tanui; — így irt a „Patrie“ a párisi commune végső iszonyatosságai előtt; — siralmas; a forradalomból keletkezett, elveivel telített társadalom e pillanatban végső tanuságát nyújtja kimerültségének és terméketlenségének. Vajha e dráma rohamos fejlődése a bukás lesújtó fájdalma mellett, a rémidők másolatától, és a végvonaglaiban vajudó demagogia lealázó jeleneteitől megkimélne!“

„Szakasztanunk kell, — így ir Sarcey az 1871. máj. 10-diki „Gaulois“ egy cikkében — gyermekekrünk előítéleteivel. Fel kell adnunk az 1789-diki elvek örökségének egy részét. Fájdalmas lemondás! Kinos áldozat! De csak ez áron lehet számunkra üdv. Franciaországot teljesen, hegyétől tövéig helyre kell ismét állítani.“

A „Figaró“ is, egy Szeptember 5-diki jeles cikkében halálítéletet mond a kálványra, oly hűmorról, oly belátással és igazsággal, hogy becsületére válik. E cikk megérdemelné ugyan, hogy azt egész terjedelmében közöljem, de meg kell elégednem azzal, hogy az olvasót arra utalom. Csupán a következő, határozott, becsületos nyilatkozatot fogom kiemelni:

„Ha engem kérdeznek, u. m. mit vétett nekem a nagy forradalom, azt felelem: nevelt engem, s ezt soha meg nem bocsájtom neki! Neki köszönhetem, hogy az vagyok,

(*) Franciaországban. — De nem csak itt. Oh figyelj és okulj édes magyar hazám más káran és veszedelmén!

a minek láttok. Neki köszönöm azon egyetemi tanárokat, kik egyfelől azt lerombolták, mit a vallás másfelől épített; neki köszönhetem, hogy az életbe léptemkor bármily zászló iránti hűség nélkül, bármily fejedelem iránti szeretet nélkül, bármily elvróli meggyőződés nélkül állottam!

Maga a „Revue des deux mondes,“ a forradalmi tanok e menhelye is fellép a forradalom ellen.

„Miért lennének, ugymond, kevésbé bátrak, mint romjaink? Miért ne szólók nyiltan, és miért ne hirdetnék hangosan, a mit sutton gondolunk, és minden társalgásban elismérünk?

A mit magunkban gondolunk, némelyek, tanulékonyan meghajolva az igazság előtt, mások a kérlelhetetlen valóság ellen tusakodva, nem egyéb, mint, hogy a francia forradalom tönkre jutása, jövőre bevégzett, megmásíthatlan ténynyé lett. Egyetlen egy ígérését sem volt képes a forradalom beváltani, egyetlen egy elve sem volt képes mást, mint biztatásainak épen ellenkezőjét létesíteni; mind, épen azon eredményeket szülték, melyeket eltávolítani ígérkeztek. A szabadságot? — Csak néha-néha tudta azt nyújtani, de akkor sem nyújtotta azt becsületesen. Az egyenlőséget? — Azt nyers anyagi értelmezésével megbélyegezte, és a szerepek csodálatos elcserélésével, a szegénység és tudatlanság javára ama kiváltságokat hozta be, melyek azelőtt a tudomány és méltóság sajátjai voltak. Az egész testvériség, melyre eddig tanított, csak olyan, mint Kainé Abel ellen.“

A cikkiró ekkép végig megy a francia forradalom által felállított elvek egész során. Felemlíti a törvény uralmát, a népfölséget, a lelkiismeret szabadságot, a nemzeti egységet, a haza eszméjét, Franciaország politikai felsőbbségét, és constatálja mindezeknek szörnyszülőtteit. „Vegyétek u. m. eszméinek legjavát, legünnepeltebbéit, s azt fogjátok találni, hogy az eredmény, melyre vezettek, sokkal boldogtalanabb, mint a rossz, melyet elhárítani szándékolt.“

Bármely oldalról tekintse is az ember, a francia forradalom szörnyszülése befejezett tény, és a világra hozott szörnyszülötte, a kétkedés éves tejével táplálkozva, attól hal meg, a miből él, és abból él, a mi halálát okozza.*)

E vallomások és kárhóztató ítéletek messze mennek és eltéveszteni képesek. Ezelőtt husz évvel mi is kijelentettük, hogy az 1789-diki forradalom, ama tizenhatodik századnak szülötte, és a reá következőknek anyja, szükségkép romlásunkkal végződik. Türelmetlennek neveztek, és ábrándozó kísérlet látónak tekintettek. Manap bizonyos értelemben azok is túlhaladtak, a kik akkor tulajdonknak tartattak, és mi vagyunk jelenleg azok, kik ellenökben az 1789-ki vívmányokat védjük, melyeken most túladni kívánnának, hogy az egy rosszat, melyet egyedül kellene kiirtani, továbbra is föntarthassák. Ne ámitsuk magunkat: alig van már időnk új tapasztalatok szerzésére. Az, mit valóban kiküszöbölni kell, nem ama számos igazságok és javítások, melyek helytelenül soroltatnak az 1789-diki vívmányok közé, és melyek, habár ama gyászos emlékü időszakban léptek is életbe, mégis nem egyebek voltak, mint a keresztény polgárosodásnak azelőtt már megérlelt gyümölcsei.

A mit eltávolítani kell, az az 1789-diki évnek alapelve, szelleme. És hogy a „Revue“ kifejezésével éljek: nem a „tejet,“ hanem az „evességet“ kell kipöknünk.

De mily önámítás! Jelenleg, midőn a föloszlás gerje az egész nemzet zömét, és nem csak a francia nemzetét, hanem egész nyugat Európát átjárta; midőn végre meg kell ismerni, hogy sok elvetni való van, mégis csak e boldogtalan gerjet törekednek megtartani, ha mindjárt mindazon javak árán, melyeket megmérgez!

Igy a „Revue“ oda jut végre, hogy mentő eszkö-

*) „Revue des deux mondes“ August. 15. 1871. Egyszerű megjegyzések a helyhezetre nézve, Montagut Emiltől.

zül a jelen helyhezettőli szabadulásra az 1790-ki forradalomhozi visszatérést ajánlja!

Könnyen belátható, hogy ma már nem sokat adnak a 89-diki elvekre, midőn a néposztályok azok egyed-árulását megdöntötték, s azok, bármily alkalmasak valának akkor a régi társadalom fölforgatására, ma már utálatosaknak látszanak, midőn a fölülkerült, jelenleg létező társadalom ismét küzdelemben áll a jövő társadalmával. Bizonyára kényelmes volna, ha ilyformán 1830-ra, a teljesen kielégítettek kormányához visszatérni lehetne, szintoly távol 1789-től, mint 1872-től; szintoly távol a régi, megbuktatott kormánytól, mint a jövőtől, mely fenyegetőzik, mint egy kötöt vetve a forradalom kereke alá.

De a mozgó erő, mely folyton előre hajt, és megállapodni nem enged, még kevésbé engedi meg, hogy a sikamlós pályára visszatérhessünk; még kevésbé, hogy azon az alapon, mely magával ragad, szilárdan megállapodhassunk. Mindenesetre az eddig megtett utat ujlag meg kellene tennünk, és mi lehetne ebben kívánatos? Ah, a helyett, hogy ily szerencsétlen uton ismételve végig vergődjünk, kísértjük meg inkább egyszer mindenkorra szerencsétlenségünk okát megismerni, és ha valamihez visszatérnünk kell, az az igazság legyen!

1851-beu ekkép fogtuk föl a helyhezetet: „A társadalomnak szükségkép el kell pusztulni, ha vissza nem tér az igazsághoz, melytől a reformatio elszakasztotta. Azóta mai napig csak azon katholikus igazságok által tengette életét a társadalom, melyeket az egyház fõntartott, és melyek ezekbõl a protestantismusban fõnmaradtak. De a protestantismus elõhaladása a világot mindinkább elszakasztotta az egyháztól, az igazságtöredék, melyet elválásakor magával vitt, fölemésztetett, és jelenleg nincs többé, mi a társadalmat éltetné. Hasztalan volna a kísérlet visszatérni oly álláspontra, mely a tévedés lejtőjén már túlhaladva van! Balgaság! A világ nem fogja kétszer betölteni végzetét.

A mi oda van, oda van. Az állás, mely tegnap tartható volt, ma már nem az, miután talaja földulatott; a ki megkísértené oda visszatérni, csak mélyebb bukásnak tenné ki magát. Protestantismus, Voltairianismus, Liberalismus, Rationalismus,— mindez érvényesíthette magát valamikor, de nem ma, midőn mindezt a socialismus elseperte, mely mindazokból eredett, és melyet visszaterelni nem lehet. A teljes tévedés mellett csak egy létezik még: a teljes igazság. Az igazság, mely el nem enyészik, mely tegnap volt, és ma is van, holnap is lenni fog, mely által élhetünk egyedül.“

„Ti mindnyájan, kik ezeket olvassátok, oly társadalom tagjai, melynek csak végső kísérlet eszközei vannak hátra még, hogy néhány nappal terjessze tovább életét; mindnyájan, kik kebleitekben érzitek a jövőérti felelősség terhét, s a magasztos hivatást, melyet a gondviselés korunkra bizott, a világ élete, vagy halála fölött határozhatni; minden vélemények becsületes emberei, kik a kétely izgalmi közt lebegtek; ama társadalmi ösztönökre hivatkozom, melyek bizonyára kebleitekben élnek, s e pillanatban eszetek és szivetekhez kiáltanak, — adjátok meg magatokat azon hitnek, mely oly csodálatos módon, tagadásának rémséges következményei által annyira igazoltatik. Rohanjatok az örvénybe, vagy térjete vissza a hithez. A hit, vagy a chaosz! E kettő közt nincs közép.“

„Hogy ily válság előtt állunk, nem csak egy forradalomteljes század tapasztalatai bizonyítják, melyek ide sodortak, hanem a socialismus vérengző kiáltványai is, melyek minden menekvést elzárnak; azon pusztulás iszonya, mely mindenfelől ostromol és földig lesújt.“*)

△ Akkorában a politikusok szemeiben hibáztunk, hogy a vészkiáltást korán, a bünözön előtt, hallattuk. Adja Isten, hogy ma későn ne hallassuk!

*) Nicolas Á. A Protestantismus és minden eretnkségek viszonya a Socialismushoz. Németre fordítva Dr. Müller Hermanntól Mainz 1853.

Azért a dolog fenekére kívánunk hatolni, s a sok kétes, viszonylagos és vitás igazság közül, egy való igazságot napfényre hozni, melyet mindenkor amazokkal szoktak elferdíteni.

II.

Azt mondtam, való igazság, hogy végképen el kell pusztulnunk, nem annyira a 89-diki reformok, mint inkább azok alapelve által, az egy komoly, valódi elv által, melyből a forradalom egyedül ered, mely a reformok minden törekvéseit megmérgezte, és mely hamis, bűnös levén, csak rombolóan, halálosan hatni képes.

Lássuk csak és ismerjük meg közelebbről a forradalom jellemét, és azt, a mi kárhozatos örökségét teszi.

Kétféle mozgalom volt 89-ben, egy nagy, szép és üdvös reformtörekvés, melyhez valamennyi nemes szellem, a társadalom minden osztályabeli igaz szívűek, királyok, nemesek, papok, polgárok vetélkedve csatlakoztak. Kívánataik Franciaország minden részeiből érkezett utasítások és kérvényekben valának kifejezve. Soha nem lehetett nemzetet látni, mely annyira minden áldozatra kész lett volna, hogy hiányait rendbe hozza és előhaladását biztosítsa.*)

De meddig tartott e mozgalom? Nem tovább, mint míg öszpontosulása és kifejlődése helyére, az alkotmányozó gyűlésre jutott. A ballterem küszöbén végét érte. Ott egy egészen más mozgalom támadt, mely az előbbinek helyébe lépett, — a forradalmi mozgalom, a forradalmi szellem. Nem elfajulása, nem korlátain való túlcsapása volt ez az első lelkesedésnek, hanem egy egészen más elvnek kitörése, egészen ellenkező irány, mely az előbbit teljesen eltorzította, s melyben végre amaz végképen elmerült. Az első mozgalom a főnállónak reformja volt, átalakítás útján; a másik valóságos fölforgatás a forradalom által. E kettő

*) Olvassuk meg erre vonatkozólag „Anna Paulina, Dominika von Noailles Marquise von Montagu“ Münster 1871. 24. 25. l.

között pedig oly különbség van, melyet minden értelmes ember felismerhet.

A nemzet, a társadalom, oly szerves, élő test, mely eredetét tekintve, lehet, vagy nem lehet; így, vagy amúgy lehet; de mely, ha egyszer életbe lépett; ha ezerféle körülmények találkozása, és kölcsönös egymásra hatása által megalakult és kifejlődött, oly sajátosságos lényeggel bír, mint bármely egyéniség. Megvan saját élete, mely nem valami mesterséges, vagy egyezményen alapuló, hanem a természet, idő és események műve. Javításokat, átalakulásokat, reformokat, eltűrhet, de csak egy feltétel alatt: hogy sajátosságos élete, a melyen és mely által a műtétel történik, ne érintessék. Ha mégis azon balvéleményben, mintha életet adhatnánk neki, azzal kezdjük, hogy ettől megfosztjuk, örült tettet követünk el. Az ember csak változtathat, javíthat; de egészen mássá az életet nem teheti. Az életen működhetik, de életet nem teremthet s következőleg ujjá sem teremthet.

„Oly nagy tömeg ujjaalakítása, milyen a társadalom, mondja elmésen Montaigne, azok kezdeményéhez hasonlít, kik a betegséget a halál által akarják gyógyítani; a kik inkább rontani, mint átalakítani akarnak.“

Ilyen volt a forradalom törekvése, ilyen minden forradalmárok eljárása.

Franciaország ezelőtt hosszú századokon át, dicső multban, nagy királyok s kitünő államférfiak alatt, böles és egészséges reformok által, melyek épen arra támaszkodtak, a mi benne életre való volt, hogy szabaddá fejlődjék, jutott el nagyságára. Először állíttatott fel az elv: a halálnak kell az életet megelőzni.

A forradalom Péliász bűnös könnyelműségü leányait követte, kikről a mythusz azt regéli, hogy Medea ördögi biztatására és ennek büverejébeni hitében, ősz atyuknak torkát szegték és tagjait a katlanban megfőzték, azon balhiedelemben, hogy ez az egyedüli eszköz megifjítására.

De még balgatagabb és bünösebb volt a tévedés, melyre a forradalom további folyamatában vetemedett, midőn eme feloszlatás és átöntési kísérletében nem csak a nemzeti életet támadta meg, hanem vállalatának sajátlagos feltétele és céljának tekintette: a társadalmi élet alapját felforgatni. Megkísértette ez időben, természet elleni művet felállítani, az embernemet egészen ellenkező oldalról felfogva, az emberiség örök feltételein kívül, ellenében az általános ösztönöknek, az általán elismert gyakorlatnak, oly társadalmat teremteni, milyent soha senki nem látott, milyent sehol a világon nem lehet találni, minélfogva e kísérlet idő és térben egyedül álló iszonyatossággá lett, melyből kérelhetlen logikával minden erkölcsi, nemzeti és társadalmi hanyatlásunk és bukásunk szükségkép következett. El mérenyt a józan ész és a dolgok természete ellen követte el, midőn polgári társaságot, emberi kormányt létesíteni akart ezen egész rendnek talpköve, az egyes részeket összetartó közeg-, a religió nélkül, melyet végképen kivetni és mellőzhetni vélt. Ez nem csak tekintetbe nem vette, hanem rendszeresen számüzte mindazon intézményeket, melyek a religióval összefüggésben állanak. Elvül állította fel, minden vallási elemet kiirtva a világból, oly polgári társaságot alkotni, mely minden religiót nélkülözzön. Oly emberi lakhelyet szándékolt építeni, melyben az ember, ugy lakhatnék, mintha nem is volna vallásos lény, mintha ön magának egyedüli létoka és célja volna; mintha önmaga, természete minden igényeit és viszonyait teljesen kielégíteni képes volna a nélkül, hogy igazság, felvilágosítás, erő, jutalom vagy segedelem tekintetében valami felsőbbre szorulna. Ugy cselekedett, mintha a legszükségesebb épen semmi sem lett volna.

Oly tan, mely a hanyatlás korszakában néhány korlátolt csodabogár öröksége volt, és nyilatkozataiban a közlelkiismeretet felriasztotta és fellázította, — az atheismus szemeltetett ki, hogy abból egy nagy nép kormányának szabályai merítenek. Ily tan a nemzet zömére kiáraszt.

tatott és feá tukmáltatott. Divattá lett, tétetni magát, mintha Istent nem ismerne, s az ember volna Istene. Istent trónjától megfosztva, magukat ültették helyébe, az erkölcsi rendben azt tették, a mi a természet rendében történnék, ha az ember a nap járását s az ég dörgését utánozná. Phaëton balgatagságát és Szalmoneus merényét kísértették meg.

Ez a forradalom; ez a 89-nek alapelve; ez annak dogmája.

Társadalmi Istengyilkolás ez, és bizonyára megölték Istent a politikai intézményekben és törvényekben, a mennyire tehettek.

De Istent nem lehet meggyilkolni, az örök természetet nem lehet megölni: a ki ezt megkísérti, az magát rontja meg; magát fosztja meg életétől, és a halál csirjét oltja magába. Az istengyilkolási kísérlet nem lehet egyéb, mint öngyikosság.

Hivatkozom az olvasó lelkiismeretére, józan észére, mely ezen elvitázhatlan igazságot elismerni fogja.

De azt mondja valaki: lehetséges-e hogy egy egész nemzet, egy egész korszak rendszeresen és önkényt elfogadjon oly tévedést, mely szintoly természetellenes és szörnyűséges, mintha valaki feje tetején járni akarna? Az emberiség tévedhet, nagyon tévedhet, de oly általános, s a dolgoknak oly elferdítésében annyira csak nem mehet? Ez oly jelentőségű tény, mely mindenestre megfontolást érdemel.

Megengedem ezt. De ép azért nekem is meg kell engedni, hogy az ellenvetés ugyanazon arányban fordul a szándékolt érvelés ellen, a milyen egy század és minden századok, egy nemzet és minden nemzetek közt fönáll, és hogy, ha Franciaország nem jár egy század óta fejtetőn, ezt, a mi még iszonyatosabb, és még figyelemre méltóbb állítás volna, — az egész emberi nemről kellene állítani, melynek általános meggyőződése ellen irányul az 1789-iki elv, mint kivétel, minden idők és népek szabályától. És mi-

dón azután e forradalmat oly válságokkal, oly nyomorral látjuk végződni, hogy legbuzgóbb szószólói az elsők, kik megvallják: „a francia forradalom végfelvonását szemléljük s ez nyomorteljes.“ „Franciaországot tövétől hegyéig újra helyre kell állítani.“ „Nincs esztelenebb a forradalomnál.“ „A francia forradalom tönkrementése jövőben bevégezett, megmásíthatlan tény.“ stb. akkor meg kell engedni, ismétlem, miszerént: nem ugyan az emberi nem, hanem az 1789-iki Franciaország tévedésben van.

Nagyszerű, az egész történelmen átvonuló tény, mely oly terjedelmes, mint a világ: hogy az emberi természet soha sehol társadalmi és nemzeti alakban fön nem állhatott és nem kormányoztathatott vallás nélkül. Nincs példa az ellenkezőre. Meg sem kísértetett ez máshol, mint Franciaországban, mely épen e tapasztalat áldozatává lett.

Azt lehet állítani, hogy a nemzetek nagysága vagy hanyatlása isteni tiszteletük megtartása, — vagy elhanyagolásának következménye volt.

Di multa neglecti dederunt

Hesperiae mala luctuosæ*)

mondja már az épikureus Horác. Mi lesz tehát oly nemzettel, mely államkormányt akart magának épen e feltét kizárásával adni, holott már az elhanyagolás is oly vészthozó! Nem hiszem, hogy akár az ó, akár az új korban csak egy, e névre érdemes politikus, vagy bölcsész található volna, — bármily személyes meggyőződése is különbben, a ki ezen igazságot el nem ismerte volna. Ez oly mindennapi, oly közönséges, hogy vitán kivülinek lennilátszik.***) Még is két bizonyítványra hivatkozom.

Az egyik a forradalom kortársa és szigorú bírálója, a híres angol, Burke Edmundé, ki e kormányalak társada-

*) Az istenek elhanyagolása sok rosszat hozott Hesperióra.

**) „Tény, ugymond nagynevű Eötvösünk is, — melynek helyességét senki nem vonhatja kétségbe, — hogy egy állam sem állhat fenn vallás nélkül.“ (A XIX. száz. u. e. II 422. l.)

lom ellenes jellegéről akkor, mikor felállítottott, ekkép nyilatkozott:

„Tudjuk, és a mi több, érezzük keblünkben, hogy a religio a polgári társaság alapja, és mindennemű javak és vigasztalások forrása. Mi Angliában ezen igazságról annyira meg vagyunk győződve, hogy itt száz között kilencven kilencet találhatunk, kik a babonahitet is az istentelenségénél többre becsülik. Soha nem leszünk oly balgatógok, ha arról van szó, hogy valami romlottság eltávolíttassék, helytelenségek megszüntessenek, vagy valamely rendszer tökéletesíttessék, hogy a religió ellenséges elemei hivassanak segítségül. Ha bármikor, vallási nézeteink behatóbb értelmezést követelnek, őrizkedni fogunk, azokat az atheismusból meríteni . . . Tudjuk, és büszkék vagyunk reá, hogy tudjuk, hogy az ember egész lényegére nézve vallásos teremtmény; hogy az atheismus nem csak eszünkkel, hanem ösztönünkkel is ellenkezik, és sokáig nem tarthatja magát. Ha még is a tévedés egy pillanatában, a pokol által gyártott italtól okozott őrzöngésben, a milyen jelenleg Franciaországban tombol, gyarlóságunkat abban tüntetnénk fel, hogy a keresztény religiót kiküszöböljük, mely eddig dicsőségünket képezte, mely nálunk szintugy, mint más nemzeteknél a polgárisulásnak forrása volt, akkor —, jól tudván, hogy a szellem az ürt nem türi, nem menekülhetnénk az aggodalomtól, hogy valami nagy, vésteljes és lealacsonyító tévedés fog helyébe lépni.*)

A másik bizonyítvány, melyet idézendőnek vélünk, Thiers urtól való. Egy helyen, melyben a skepticismus ama gyakorlati észnek enged tért, mely őt szerencsésen vezérleni szokta, valahányszor tárgyának érdeke követeli, ekkép ír a kitünő történész:

„Valami vallási hittel, valami isteni tisztelettel minden emberi társulatnak birnia kell. Az ember, a világ egye-

*) Elméltetés a francia forradalom fölött

tembe helyeztetve a nélkül, hogy tudná, honnét jött, hová megy, miért szenved, sőt, miért létezik, mily jutalmat, vagy bünhődést nyer hosszú élete tevékenységeért, ostromolva embertársainak ellenmondásai által, kik közül némelyek azt állítják, hogy van Isten, minden dolgok megfoghatlan alkotója, míg mások azt állítják, hogy nincsen; azok, hogy van jó és rossz, melyet élet-szabályul kell tekinteni; emezek, hogy sem jó, sem rossz nem létezik, hanem, hogy ezt csak a föld hatalmasai csupán saját érdekük miatt találták fel; mindezen ellenmondások közepette ellenállhatlan, parancsoló szükségét érzi annak, hogy mindezekre nézve magában szilárd meggyőződést szerezzen. Igaz-e, hamis-e, fenséges, vagy nevetséges-e, a melyet alkot, de alkot magának valamilyent. Mindenütt, minden időben, polgárisult népeknél szintugy, mint a vadaknál, oltárok zsámolyánál találjuk, melyeknek némelyei tiszteletre méltók, mások vértől párolgók és iszonyatosak. Ha valamely megállapított vallás nem uralkodik, az emberi szellem, ezer egymással elkeresedett harcban álló felekezetek által, mikép Amerikában, vagy utálatos babonások által, mikép Chinában, izgattatik és lealacsonyittatik. Vagy pedig, midőn, mikép Franciaországban 1793-ban, egy ideiglenes, erőszakos rázkódás valamely ország régi vallását elsodorja, azon pillanatban hazudtolja meg az ember önmagát, midőn megfogadta, hogy ezentúl semmit sem hisz, és a nyaktilóval együtt felállított ész-istennő bizonyítja, hogy a fogadás szintoly hasztalan, mint istentelen volt.“

„Ha tehát az embert szokott és állandó tettei után ítéljük meg, el kell ismernünk, hogy vallási hitre szükség van. Lehet-e ennél fogva polgárisult társadalomnak jobbat kívánni, mint, hogy nemzeti hitvallása legyen, mely az emberi sziv valódi érzelmeire alapítva, egyeseknek erkölceit szabályozva, az idő által megszentelve, türelmetlenség és üldözés nélkül, ha egész összegét nem is, leg-

alább a polgárság legnagyobb részét hagyományos és mély tiszteletben álló oltár körül egyesíti“?*)

Ha ily nézetekben azon meggyőződés hiányzik is, mely a tárgy fontosságát megilletné, legalább, sőt annál inkább bizonyítják annak politikai szükségességét. Miután az író szerencsés volt ily magasztos nézetre emelkedni, alig lehet számára nagyobb szerencsét képzelni, minthogy alkalma legyen, azt alkalmazni és magát következetesnek bizonyítani.

Hatalmasabb levén a hős, mint az író, I. Napoleon vállalkozott, hogy a mit emez könyvében annyira méltányolni tudott, azt végrehajtsa. A társadalmat visszaterelte törvényeihez, és visszaállítá nemzeti istentiszteletét. Ez által új életre keltette Franciaországot. A tett nagyszerű volt, és tudjuk, hogy mennyire hálás volt érette Franciaország.

Fájdalom, e nagyszerű megújulásnál hiányzott a kellő szellem, és alkotójának nagyravágyása csak az ő érdekében látszott működni. A törvények és intézmények ugyanazon ellentétes szellemtől maradtak áthatva, csupán az illedelem lett tekintetbe véve, és nem sokára a nagy férfunak nem állott hatalmában, hogy az szolgasággá ne fajuljon. Ugy látszott, hogy a religiót nem azért állította vissza, hogy magát alája vesse, hanem, hogy fölébe emelkedve, azt szolgálatára hajlitsa, belőle hatalmának oltárát állítsa fel. Tudjuk, mily méltóságteljesen, mily bölcsen és szilárdan védte meg magát az egyház ily lealacsonyítás ellen, és mikép menté meg a lelkek feletti jogát s a népek szabadságát, midőn a császári zsarnokságnak ellenébe egy aggastyán mellét állította egyedül, mikép ezt manap a demagog zsarnokság ellenébe állítja.

Nagyobb őszinteséggel folytatta ugyanazon művet a restauratio, sőt igen is nagy együgyűséggel. Igen is hitte Franciaország vallási újra ébredését, és ez az által sem-

*) A Consulatus története XII k.

misült meg, hogy ezt kierőszakolni akarta. Igen is öszeolvastotta a religiót a politikával, melyeket nem lehet eléggé egymástól elválasztani, bármennyire kellene is tulajdonkép ezeknek egymással egyesülve lenni. Bűnül rovatott ez fel neki, holott csak balfogás volt. De valódi bűn volt a forradalom magatartása, mely ellenkező célból még inkább azonosította a politikát a religióval, és nem csak a religióval, hanem még az erkölcsiséggel is, a közbecsületességgel, a renddel, mindazzal, mi az emberek közt legszükségesebb, legszentebb, — de csak azért, hogy együtt, egyaránt megbecstelenitse és megrongálja. Nem tudom, van-e elv, köteleesség, erény, még családi erény is, mely a liberalismus tapsviharjai között, Béran-gertől, e gyalázatos küzdelem Tyrtaeusától be nem mocs-koltatott volna. Nincs oly köztársaság, még pogány sem, mely őt akkor nem számüzte volna, midőn a szabadelvű Franciaország a törvényszéktől diadalmenettel kísérte. Bizonyára a hatalomnak nem lehetett, erkölcsileg szólva, nagyobb szolgálatot tenni, mint azt a legszentebbel, a mi létezik, egyesíteni; nem lehetett neki nagyobb tekintélyt szerezni, mint azt, midőn önmagát védve, a társadalmi rendet, melylyel azonosított, védelmezte. E kelepécét vetették neki, melybe mindinkább bele vonatott, melyben ügyetlenül ugyan, de nemesen bukott el.

Az 1830-ki uralom visszaesés volt 1789-be.

Szabályozta ennek alapelvét, az egész államszer-
zetbe bevezette és azzal hizelgett magának, hogy töké-
letesen istennélküli törvényes szervezetet alkotott. Fran-
ciaország hanyatlott. A jelleme, a dicsőség, a kitünő
tehetségek, a közérzelmek, a nemzeti túlsúly, minden
hanyatlásnak indult. Az érdekek súlygyene volt ez elv nél-
kül. A polgárságra támaszkodott és azt hitte, hogy ar-
ra alapulva, magát a magasság és alacsonyság közé el-
sáncolhatja. Ez kettős csalás volt, csalás a fejedelmi föl-
ség és forradalom irányában. Minél inkább közeledett a

tömeghez, és minél többel tartozott ennek, annál inkább szabadkozott tőle.

De a tömeg, mely épen a forradalom törvénye-, a fölség ellenében dédelgetett polgárság által nevelkedett és emelkedett, saját művét sem becsülhette. Megbuktatására semmit sem kelle tennie. Nem levén ugyanis magasztosb elv főnállására, csak a kormány elvét kellett kiszákmányolnia. Ez a logika műve volt. Így az 1848-ki év, különbözve az 1830-kítól, nem volt egyéb mint bizonyos beszámolás, bizonyos támpont.

Azóta, azaz 1830-óta, „ama gyászos nap óta, mikép egy tisztán látó publicista 1835-ben megírta, mely először ezeknek, azután amazoknak, végre mindannyinak gyászossá vált, a szerint, a mint sorban kudarcot vallanak valami állandónak felállításában *)“ tehát 1830 óta, Franciaország kórságtörésben szenvedett, midőn alkotmánya maradékainak rovására kísérletképen fel felegyenesedett, hogy újra és örökké szilaj görcseibe visszaessék.

Ez történéthű eredete Franciaország szerencsétlenségének, mikép ez legelőször 1789-ben nagy lelkesedéssel kihirdetve, 1830-ban hidegen beilleszkedve, a fenemlitett elvből keletkezett. Ez a vallásnak az emberi dolgokból rendszeres kizárásának, az isten nélküli állam kormányának alapelve.

Mondottam, s ennek ellen mondani nem lehet, hogy e kormányalak tényleg ellentétben áll „*az állandó és általános multtal*,” vagyis az emberi természettel, mikép az mindig, mindenütt, a körülmények és kormányalakok végtelen különbsége mellett működött, és ismétlem, hogy Franciaország szerencsétlensége az egyetlen kísérletet, mely é tekintetben valaha tétetett, jellemzi.

Ezek után felkell világositanom, miért van ez így, és megmutatnom, hogy e tény, mely sokkal általánosabb,

*) Gervaisais Marquis „La catastrophe“ c. művében.

mint hogy bizonyos törvényt ne rejtene magában, csak ugyan törvényen alapszik, és hogy mily törvény ez?

III.

A divatos szellem, a metafizika honát elhagyta, mert ez az elvek hona. Emelkedjünk csak fel hozzá egy kisé, hogy a fontos tárgyra nézve, mely előttünk van, a józan ész katekizmusát segítségül vegyük. A józan ész kell helyre állítani! Nehéz, ha nem lehetetlen vállalat! Mivel lehetne ugyanis a józan ész érvényesíteni, ha nem ugyan a józan ész által? Kisértsük meg e Danaidák munkáját, melynél büntetésül ismétléseket el nem kerülhetünk.

Az ember függ is, szabad is.

Ki az az ember, a kinek sokat bizonyítani kellene, hogy függ? Születése, élete, halála, sorsa, környezete, melyben működik, az események, melyek létét kívülről módosítják, a sugalmak, melyeket ezek belülről előidéznek, minden függésétbizonyítja valami októl, melynek ő csak eredménye, melynek alattvalója, mely fölötte uralkodik, mely őt fejleszti, mely őt megragadja, őt teljesen áthatja, melyben él, mozog és van a nélkül, hogy e viszonyból kiléphetne, — s ezen okot az egész embernem szava egyhangulag Istennek nevezi.

Az ember nem kevésbé függő, mint a világ egyéb teremtményei, mint a féreg, mely lábainál a porban mászkál, mert sem kezdete, sem rendeltetése nincsen hatalmában. Kétségkívül végtelenül különbözik minden teremtménytől abban, hogy mikép azonnal látandjuk, ő szabad. De az ő szabadsága is függése által van korlátolva, mert felelős, és a legfőbb tekintélynek, melytől ered, csak úgy kerülheti el hódolatát, hogy az örök igazságnak, mely élete véghatárán reá vár, hatalmába essék.

Az ember tehát alattvaló. Ez létének első és utolsó feltétele. Az ő alkotójától ered, tőle függ, annak hatalmában van, ki sorsának osztogatója és bírója. Egész

létével tehát a kötelességre, a vallási kötelességre van utalva. Ebben van, úgy szólván, támasz- és súlypontja, melyből viszonyai és kötelmeinek egész sorozata, Isten, önmaga, a család, a haza, az emberiség irányában kiindul és fejlődik. Ez az igazság.

És ime, a forradalom ezen igazságot trónjától megfosztani, s az emberi természet sarkpontjait kiforgatni akarta, midőn az embert függetlennek nyilvánította. A jog alapjára helyezettte őtet. Önmagát tette magának alap elvévé. Megkárosította kötelmeinek legmagasztosabb részében, mely őt Istennel, és a társadalomban embertársaival összefüze. Önmagát tette magának Istenévé.

Midőn a commune 1869-diki junius havában Ves-siviére polgár által e szavakat hirdeté: „Istent tagadni annyi, mint az embert sorsának egyedüli és valódi urává tenni. Istent tagadni annyi, mint az embert egész erejében és szabadságában állítani“ — akkor csak a 89-diki forradalom alapelvét, úgy, mikép az azóta egymásután váltakozó kormányainknál fennáll, Isten tagadó kifejezéssel mondotta ki.

Igaz, hogy az Isten tagadás alkotmányunkba nincsen becikkelyezve; de annak megerősítése, hogy az ember egyedüli ura sorsának, mindenütt előfordul. Ugy, de ha az Istent tagadni annyi, mint az embert egyedüli urául ismerni, akkor azt állítani, hogy az ember egyedüli ura sorsának, nem-e annyi, mint Istent tagadni? Nem-e annyi, mint az emberre a legfőbb lénynek körülhetetlen jellegét átruházni? Nem-e annyi, mint az észistennőt, ha nem is a notredami oltáron, de mégis a politikai erkölcsökben és törvényekben kikiáltani? Nem-e annyi, mint Istent benők eltörülni?

Szükséges-e még mindazon képtelenségeket, melyek ily politikai dogmában foglaltatnak, részletesebben kiemelni? A dolgok természete föntarja azokat úgy, a mint vannak, és az által, hogy Istent tagadta valaki, azért még

közel sem lesz az ember önmagának legfőbb urává; valamint az által, hogy az ember legfőbb urául nyilvánítja magát, Isten csak úgy Isten marad, mikép azelőtt volt. Ily ábrándozás inkább a szegény Charentoni örülte emlékeztet, a ki azt képzelte magának, hogy ő az atya Isten. Itt nem hit —, hanem ész kérdés forog szóban. Nem igaz, hogy az ember független; hamis állítás, hogy önmagának eredete, oka, Istene. Ez hazugság. És azután, hogyan, mi jót szülhetnének oly kormányok, melyek ily hazugságból indulnak ki? Hová kell szükségkép jutniok? Hasonlóan azon örültekhez, kik azon rögeszmében vannak, hogy repülni tudnak, s az örvénybe rohannak, mily rohamoknak, mily válságoknak, mily halál nemeknek teszik ki magukat? Én részemről, nem szerencsétlenségünkön, hanem a melletti nagy szerencsénken csodálkozom.

De arra emlékeztet valaki, hogy azt mondtam, miszerint, ha függő is az ember, de szabad is.

Kétség kívül azt válaszolhatnám: bizonyára szabad, mert megronthatja magát. Függőségéből kiemelve csak is ebben áll szabadsága. De a szabadság nagy érvére, mely a forradalom művében oly nagy szerepet vitt, nagyobb figyelmet kívánok fordítani.

Az ember szabad, csak ő alkottatott szabad akaratának birtokában. A nap a kénytelenségnek hódol, nem léphet ki pályafutásából, mert nincs akarat szabadsága. Az ember szabadon lép fel, s azt teszi, a mit akar. A világegyetem meg van kötve, ismétlem, az ember szabad.

De mikép szabad ő, és miben áll e rendkívüli kiváltsága, mely őt minden teremtmények között megkülömbözteti?

A forradalmi tan kilencven év óta azon tévedéssel áztat, hogy, mivel szabadok vagyunk, függetlenek is vagyunk. Midőn ekkép a szabadságot a függetlenséggel elcseréli, ellenmond a dolgok természetének, mely egész súlyjával meghazudtolja. Midőn szabadságunk és függőségünk kettős tör-

vényét, mely az emberiség egész történetét mintegy átszövi, elcseréli, el nem kerülheti, hogy a magában vett szabadság fogalmát is meg ne hamisítsa.

Csakugyan meghitelesítette ama tévedést, mely szabadságunk egész gépezete felett uralg: hogy t. i. miután az ember szabadsága a jó és rossz közüli választásban áll, e választásában tisztelje, kimélje, és ezt minden eszközzel könnyébbítse. És miután csupán a jó az, mi a kötelesség és kényszerítés jellegével áll elő, e hátrányt minden módon ellensúlyozni kell az által, hogy a rossznak részére a türelem és kedvezés legnagyobb mértéke alkalmaztatik.

Ekkép a forradalmi tan a szabadság és függetlenség első elcserélése folytán, a szabadságot a féktelenséggel cserélte fel.

E kettős tévedéstől átvannak hatva minden szabadságaink: a lelkiismeretszabadság, a vallásszabadság, sajtószabadság, társulatszabadság sat. E szabadságokat úgy szokás felfogni, mint ha azok, a mennyire csak lehet, a tagadás szabadságát, a vallástalanság szabadságát, a gyalázat szabadságát, a felforgatás szabadságát, a gonosznak minden alakbani szabadságát, a cédaságot, féktelenséget magukban foglalják. Attól tartanak, ha ily szabadságok érintetnek, maga a szabadság forog veszélyben, mert a jó és rossz közüli választást érintik, a melyben a szabadság lényege áll, és a mely, ekkép értelmezve, csakugyan inkább a kötelező jó által látszik veszélyeztetve, mint a rossz által, mely szabadon hagy.

Mindez, kétség kívül örvényekbe vezet, de mindez, meg kell engedni, ha az elv elfogadtatik, következetes. Ezen elv, mely szerint a jónak szabadsága a rossznak szabadsága által feltételeztetik, mely szerint e két szabadság a szabadság valódi lényegéből ered; még most is sok nemes lelket eltántorit, melyek forradalmi következményei mellett is erősen hozzá ragaszkodnak. Ez teszi a szabadelvüségét.

Ugy, de ezen elv hamis. És miután mai szabadságaink egész sora ebből fejlődik, érdemes lesz ezt kimutatni. A szabadelvű katolikusoknak azt fogom mondani, hogy ez minden keresztény tanárok egyhangu tanával ellenkezik; másoknak pedig bebizonyítandom, hogy nem kevésbé ellenkezik a józan ésszel. Ez utóbbival megelégszem, és azért erre szoritkozom.

A szabadság a választás szabadságában áll; a szabadság választás. De miben választani? A jó és rossz közül?

Elvitázhatatlan, hogy az embernek ily választási képessége, a rosszat választási tehetsége van. Azt is meg kell engedni, hogy e tehetség életünk próbaállapotának szükséges feltételét teszi. De valjon annyira tartozik-e ez a szabadság nagy adományához, hogy e nélkül szabadságot képzelni sem lehetne? Nem-e inkább gyarlóságaink egyike, mely természetünk tökéletlenségéhez tartozik, és mely csupán azért hagyatott meg bennünk, hogy azon túl emelkedve, fölötte uralkodjunk?

A szabadsággal épen úgy vagyunk, mint egyéb tehetségeinkkel, mint az ítélőtehetséggel, az akarattal. Lehet-e azonban állítani, hogy a hamis ítélet teszi lényegét az ítélőtehetségnek? Hogy a rosszra való hajlam teszi az akarat lényegét? Lehet-e állítani, hogy ezek volnának az ítélőtehetség és akarat kiváltságai? Nem-e inkább az áll, hogy ezek a rendetlenség, a gyarlóság kiváltságai? Bizonyosan.

Már pedig ez nem kevésbé igaz a szabadságra nézve is, annál inkább, minél közelebb összefüggésben áll az ítélőtehetség és akarattal, annyira, hogy ezeket csak amannak tevékenységeül tekinthetjük.

Azt kérdi azonban valaki tőlem; valjon nem-e a választás tehetségében áll a szabadság? — Kétségen túl abban.

De valjon csak a jó és rossz közül választhat az ember? Maga a jó, a közömbös cselekvények mellett,

nem-e végtelen fokozataiban, melyekben elhatározásunkra kínálkozik? Az ember tökéletesedési képessége, mely háttartalan, nem törekedhetik e valami csekélyebbre, mint a legfőbb tökéletesség és nem nyit-e a szabadságnak választásra, tevékenységre elég tért, úgy, hogy ez csak a rossz választhatásának feltétele alatt lenne biztosítva? Ez uton a szabadság fogalmának szabatos meghatározására jutunk, mely szerint a szabadság a *tökéletesedési képesség*.

A szabadság jó, még pedig nagy java az embernek, a rosszra való képesség gyarlóság, gonosz. Már pedig az lehetetlen, hogy valami jó a gonoszat lényegében foglalja. A szabadság Istentől van, s oly adomány, melynek tisztának lenni kell. A tehetség, mely szerint a rosszat választhatjuk, a velünk született, minden teremtetett lénynek természetéből származó tökéletlenség. Ez hiány, nem pedig ismertető jel.

És fontoljunk meg, mily képtelen következtetésre jutunk az ellenkező véleménynyel.

Hogyan! E szerint az emberi lélek, minél inkább közelednék a tökéletességhez, kibontakozva a rosszra való hajlamtól; minél inkább távoznék a lehetségtől a rossznak elkövetésére, annál kevésbé lenne szabad? Valjon megszűnnék-e szabad lenni, ha a rosszra hajlandó lenni megszűnnék? E szerint sülyedne, midőn emelkednék? Mit mondjak még tovább? E szerint a legfőbb tökéletesség, miután fogalma a rossznak akarását kizárja, nem lehetne szabad?! A szabadság e szerint csak a tökéletlenség kiváltsága lehetne, és Isten, ki nekünk azt adta, maga nem birhatná?! A tulajdonképen és egyedül valóban szabad lényben hiányzanék az, mi a szabadság feltételét teszi! — Nem tünteti-e ki e következtetések képtelensége nyilván azon elvnek hibásságát, melyből lehozatnak? — Nem-e épen az ellenkező az igazság?

Csakugyan, ha a dolog mélyébe hatolunk, úgy ta-

lálандjuk, hogy a rossz a valódi szabadság és választás eszméjét megsemmisíti, mert önmagát megsemmisíti, nem lévén egyéb, mint tagadás. Nincs létege, csak létezési módja, nincs lényege, hanem a valónak csak melléke, — accidens — nem jó, nequitia, non æquitas.*) Nem is választjuk a rosszat, hanem elesünk, elbukunk — a jótól, a tagadás tényét követjük el, melyet nagyhamar a pusztulás követ. Szolgaság, mely nagyhamar zsarnoksággá lesz.

Ilyen a forradalom által a mai világba behozott szabadság.

E csalfa szabadság kettős ellenmondást foglal magában, először, mert csak rabszolgákat teremt, és másodszor, mert a valódi szabadság, a jónak szabadsága ellen fordítja az embereket. Szabadoknak tartják magukat, mert zsarnokok, nem látván be, hogy ekkép kétszeresen rabszolgák, hasonlók ama ragadozó madarakhoz, melyek saját szabadságukat elvesztvén, csak arra valók, hogy másokat is megfoszszanak tőle. A szabadság címe alatt csak a rossznak szabadságát állítják fel, és mihelyt a jónak kilátása van, a szabadságot hasznára fordítani, elnyomják azt, és a rosszat arczátlanul kötelezővé teszik.

Az egész tévedés a szabadság és függőség elcserélésében rejlik. Már pedig, ismételjük, elvitázhatatlan tény, melyet senki meg nem támadhat a nélkül, hogy meg ne czáfoltatnék: hogy az ember szabadsága függőségében, az az legbensőbb lényegében foglaltatik. De ehhez hozzá kell adnunk azonnal, hogy a szabadság szint annyit vesz, ha ezen igazság ellen tusakodik, a mennyit nyer, ha annak magát aláveti.

A függőség a dolgok természetétől és Istentől, a ki ezt így rendelte, s a kinek ezt így rendelni kelle, távol

*) A rosszat jelző kifejezések többnyire e tagadó alakot foglalják magukban: mint igazságtalanság, méltatlanság, rendetlenség, Midőn katonáink egyike a commune tagjairól szólott volna, e szavakkal élt: oly emberek ezek, kik megszűntek jót tenni. — Plato sem fejezhette volna ki jobban magát.

attól, hogy szabadságunk határait képezze, inkább annak terévé válik. Mi is tulajdonkép függőségünk köre? Isten maga, a mérték és határ nélküli tökéletesség, maga a végtelenség. És miben áll azután szabadságunk? Abban áll, hogy e végtelen körben fejlődünk, hogy az Isten természetében részt vegyünk, istenekké legyünk, mikép írva van: „én mondtam, istenek vagytok.“

Bizonyára sajtáságos függőség, mely nekünk a végtelent jeleli ki foghelyünkül! Ki nem látná be, hogy ily függés a szabadságnak, a képzelhető legnagyobb szabadságnak tere; hogy ez Istennek országa, melynek hűbéresei vagyunk, hogy társaivá legyünk?

E téren kívül, melynek középpontja mindenütt, határa sehol sem található, az igazság, a jó és szépnek, az élet, a létnek e partnélküli oceánján kívül, melyben élünk, sürgünk, s fejlődünk, — e téren kívül mivé lehet szabadságunk? Itt nyilván csak az ellenkezőnek, a nem jó, nem igaznak, a nem létnek, a semmiségnek hona lehet, mely legszűkebb korlátja, vagy inkább a legboldogtalannabb szirtje a szabadságnak. Itt csak a gonosz, a csalfa, a rút, a halál, a semmiség lehet, mindaz, a mi nem Isten, az az, minden, a mi nem létezik, vagy csak bünhődésül létezik, oly iszonyatos harcban, melyben örökre veszni kell.

És a mit itt az erkölcsi rendről állítok, azt teljesen alkalmazni lehet napjaink társadalmi rendére, a nélkül, hogy azon örvények felemlítése által, melyekbe a függetlenség tana döntött, ezt bővebben bizonyitanom kellene.

A jónak szabadsága, mely a valódi szabadság és polgárisulás működéstere, — ez megszorított; a gonosznak szabadsága, mely a pusztulás mélysége, — ez kiterjesztett. Ez által a társadalom elkerülhetetlen bukásának elébe vezetett.

Végül: a szabadság képessége oly célból adatott nekünk, hogy a jónak annál lelkiismeretesebben, annál méltóbban, bensőbbben és magasztosabban hódoljunk, hogy

igy érdemteljesebb, nemesebb vonzódással ragaszkodjunk hozzá. Oly rugó ez, mely mint minden rugó, csak azért bír mozgó erővel, hogy magára visszatérve, annál nemesebben szolgáljon.

A szabadság tehát azért adatott nekünk, hogy fordított viszonyban távolságunkhoz, mely Istentől elvált, bennünket hozzá vissza vezessen. Azt tehát felhatalmazásul tekinteni, az embert Istentől távolítani, annyi, mint az embert elveszteni, annyi, mint előhaladását sülyedésében, erejét gyarlóságában, dicsőségét nyomorúságában, szabadságát szolgaságában, zsarnokságát, uralmát bukásában és pusztulásában helyheztetni.

A másik baj az, hogy a forradalom óta a szabadságot úgy szokás felfogni, mint ellentétét a tekintélynek, mi nem kevésbé veszélyes. Ambár a szabadság és függőségről mondtak erre is vonatkoznak, még is, a tárgy fontossága, és e különböző szempont tekintetéből szükségesnek tartom, ugyanazon igazságot bővebben fejtegetni

Ez is szomorú oldala kilencven év óta történetünknek. A mi szabadságunk csak volt, folytonosan arra használtatott, hogy általa a tekintély csökkentessék, gyengítettessék, és nagyhamar féktelenséggé fajult. Ez csak idő kérdés, melynek tartalmát egy napig előre kiszámítani lehet. A mai szabadság mindig a kihívás és fellázadás alakjában lép fel; csak a bizalmatlanságban, ellenzékeskedésben, a tekintély iránti alávetés kötelékeinek lazítási törekvésében áll azon félelemből, hogy a tekintély e kötelékeket szorosabbra vonni törekszik, és mivel ez szintoly féltékeny és bizalmatlan levén, csakugyan a láncokat merevebben össze vonni iparkodik. A szolgának ura elleni szánandó harca hosszabb rövidebb ideig tart, míg a szakadás és fejetlenség napja beköszönt, melyre szükségkép az önkény és zsarnokság napja nyomban következik. Innét erednek forradalmaink, melyek egyike a

másikat elnyeli; ama kölcsönös felforgatásai a szabadság és tekintélynek, melyek azzal fenyegetőznek, hogy a társadalmi megújulást végre teljesen lehetetlenné teszik.

Honnét van ez? Ez kétségtelenül onnét van, hogy a tekintély alattvalóinak semmi magasztosb elv által nem ajálkozik, miután Isten, a ki egyedül érvényesítheti a parancsolást, és szentesítheti az engedelmeskedést, a társadalomból hivatalosan kiküszöböltetett. De ez még onnét is van, hogy a szabadság, a tekintély, még pedig a törvényes tekintély előtt is mint ennek korlátozása tekintetik, mintha mindaz az ő javára fordulna, ami a szabadságból elvonatik. Ez ismét forradalmi eretnokség.

Az igazi tekintély és igazi szabadság nem ellenei egymásnak. Ezek nem korlátozzák, hanem kölcsönösen áthatják egymást. Nem ellentétei egymásnak, hanem egymással közvetlen csereviszonyban állanak.

Itt ismét alapelvekre kell visszatérnem, melyek, amilyen felfordult a közszellem, csaknem felforgatási elvek-ként fognak feltűnni.

Miben áll a szabadság?

A szabadság abban áll, *hogy azt tesszük, a mit akarunk, — midőn azt tesszük, a mit tenni tartozunk.*

Miért: *midőn azt tesszük, a mit tenni tartozunk?*

Azért, mert valóban azt akarjuk, a mit tenni kell. Senki sem akarja szabadon a rosszat. Azok, kik rosszat tesznek, mint szenvedélyeik rabjai teszik. A jó végcélja az emberi természetnek, és a szabadság nem egyéb, mint fejlődése e célnak elérésére. Magától minden ember a valódi jóra oly egyenesen törekednék, mint a nyíl célpontjára. Ha tévutakra tér, ez csak onnét van, hogy szabadsága akadályokba ütközik, melyeken igenis gyakran megtörik, vagy elhajlittatik. Azért mondja Ovidius oly mély igazsággal: „Video meliora, proboque, deteriora sequor.“ És szt. Pál: „Ugyanis nem a jót, melyet akarok, hanem a rosszat, a mit gyűlölök, azt cselekszem“ — Róm. VII. 19.

És mint Racine oly szépen kifejezi: „a jó, a mit szeretek, azt elhagyom; a rossz, a mit cselekszem, azt gyűlölöm.“ Mindezeket bőven tudjuk.

Ki lesz az tehát, ki a jónak azon akadályát eltávolítja, mely a jónak cselekvése az akarat-, — s következőleg az emberi szabadságnak útjában áll? Ki tesz lehetővé a jót? — A tekintély.

Igy a gyermeknél a szülők tekintélye az, mely az anyagi és erkölcsi akadályokat eltávolítja, melyek természete fejlődésének útjában állanak, és melyeken akarata minden pillanatban megtörne; az ifjura nézve a tanító tekintélye, mely a tudatlanság akadályát távolítja el, és fejlődésének, kiképződésének pályáját egyengeti; a polgári társadalom tagjára nézve a polgári felsőség, mely jogainak szabad gyakorlatát biztosítja; az emberi lélekre nézve végre Istennek tekintélye és segítsége, mely őt a tévedés és szenvedély szolgaságától megszabadítja és a jónak szabadságára vezérli a könyörgés szerint: „ne vigy minket a kísértetbe, de megszabadíts a gonosztól.“ Szóval, a szabadság, mely nem meddő tehetség, hanem hatályos lehetőség a jót, a mit akarunk, elérni, feltételezi és magában foglalja a tekintélyt, mely alávetésünk árán e hatályos lehetőséget nyújtja. A rossz csak tehetetlenség. Az, a ki rosszat cselekszik, önmagával nem bir, szolga.*) A tekintélyre van szüksége, mely őt bilincseiből megszabadítja és akaratának szabadságára segíti.

Innét van Jézus Krisztusnak nagy neve: szabadító, megváltó. Innét van a szabadság hangja, mely az evangelium minden lapjáról viszhangzik, és mely az evangeliummal az egész földre elterjedve, a valódi szabadságot

*) Innét a kiválóan bölcsészti nyelveiben a régieknek, a rendes vonatkozás a tehetetlenség, tehetetlen, és bűnös, rendetlen között. Impotenti animo, (Cicero) impotens amor, (Ovidius) aquilo impotens, (Horac) impotentissimus dominatus; (Cicero) a görögben *ακαταρτης* egyaránt rendetlen, tehetetlent, kicsapongót jelent.

megalapította, az erkölcsi szabadságot, az Isten fainak szabadságát, minden egyéb szabadságok anyját.

„Ha az én beszédemet megtartjátok, monda isteni Üdvözítőnk a zsidókhoz, megismeritek az igazságot, és az igazság meg fog szabadítani.“ — Azt felelék neki: „mi Ábrahám maradékai vagyunk, és soha senkinek nem szolgáltunk. Mikép mondod tehát, hogy szabadok lesztek?“ Felele nekik Jézus: „Bizony-bizony mondom nektek, mindenki, a ki a bűnt cselekszi, szolgálja a bűnnek. — Ha a fiu megszabadít titeket, akkor lesztek valóban szabadok.“ — Ján. VIII. 31. — És szt. Pál azt mondja: „Minden teremtmény a hiúság alá van vetve, nem önkényt, hanem annak akaratóból, ki azt alávette; de megfognak szabadíttatni a romlottság szolgaságától az Isten fiai szabadságának dicsőségére.“ Róm. VIII. 20.

Hogy ily szólamot megérthessünk, nem szükséges hitet birni, — ámbár azt hit nélkül valósitani nem lehet, — az ész és tapasztalás elegendő erre. Ki nem érezte volna, hogy a jónak gyakorlata lelkünknek szabadsága, és alapját tekintve, gyarlóságunknak nyujtott felsőbb segítség. E szerint a tekintély nem ellene, vagy vetélytársa, hanem oltalmazója a szabadságnak. Azoknak, kik szellemük és szivüknek a legszentebb és leghathatósb tekintély alá rendelésével a bűnnek szolgaságából megmenekülve, az Isten fia szabadságára jutottak, azoknak nem kell e szabadság bámulatos diadalait, és gyakorlati igazságát hangsúlyozni e mondatnak: „*Istennek szolgálni annyi, mint uralkodni.*“

A religio tesz szabaddá; a kereszténység a nagy szabadság, a belső szabadság, minden szabadságaink szülője.

Azért döntötte a forradalom, midőn a tekintélynek ellenségképen ellenébe állott, az embert a szolgaság minden nemeibe. Csak a vad állatok szabadságát idézte elő. Az embert függetlenné kívánta tenni attól, a mi őt szabaddá teszi, s ez által minden zsarnokságok martalékává tette; a fejtelenség és önkény rabjává tette, midőn ugyan-

azon szörnyetegnek e két torkai a nemzedékeket egymás után elnyelik.

Midőn a forradalom jogokat és igényeket hozott uralomra a kötelmek helyébe, a társadalmat megrongálta és elállatosította.

A jogok tárgya az egyénben, és rugójuk az önzésben van: alá süllyesztenek ezek és elválasztanak. A kötelmek tárgya pedig abban van, a mi fölöttünk és körülöttünk van, és gyakorlati feltételük áldozat: ezek felemelnek és egyesítenek. A jogok kiindulás pontul véve, vágyakat és összeüt-közéseket idéznek elő: a kötelmek odaadást és összhangzást. Midőn a kötelmek csupa jogokká lettek, egymást elnyelték, míg a kötelmek a jogokat szentesítik és ekkép biztosítják.

A jog az emberben, csak kisugárzása és következménye a kötelelemnek, mely az emberiségnek közvetlen létfeltétele; a kötelelem csak elismerése a szerzett jognak, és, ha minden jogok legelseje, Isten joga félreismertetik és megsértetik, az emberi jogok alapja és jogcime is megszűnik. A gúla csúcsára van állítva.

Isten s az én jogom! Valóban büszke és szabad jellemmondát, mivel a jogot a kötelmek legfőbbikére, mint alapjára állítja, és mivel a szabadságot a függések legnemesbikével megerősíti.

A forradalom Istent kizárván, minden jognak fejét szegte, minden kormányt alapelvétől fosztott meg: nem csak a királynak, hanem az egész társadalomnak fejét vette.

Ezen állítás valósága kitűnik mindazon sérelmekből, melyek a társadalmon ejtettek, valamint azon aggodó szorgoskodásból, melylyel vele e nagy igazságot mindenkép feledtetni törekednek. És mégis alig lehet egy eszmét, egy tényt érinteni a nélkül, hogy ez újra fel ne merüljön. Mindamelllett nagy bátorság kell hozzá, hogy ezt valaki hirdesse.

Végre is, nem egy felfordulás zajánál, nem egy gyengeség nevetséges nyomoránál fel lehet ismerni; hogy a bajnak mélyen kell gyökerezni; hogy maga az elv rossz, a

főrugók ugyszólván eltöredeztek és maga a tengely hiányzik. Minél inkább látják ezt azonban, annál inkább félnek ezt belátni, annál inkább kísértik meg újra, azt elrejtteni, nem tulajdonítván e fontos igazságnak azon súlyt és jelentőséget, melylyel valóban bír.

Annyi világos, hogy az 1789-diki istentelen forradalmi elynek, az általam bepanaszolt végtelen nyomorunknak, vagy nincs része nyugtalanságaink-, forradalmaink-, és ugy társadalmi, mint politikai felbomlásunk ama rettentő állapotában, melyben szüntelen a halállal vivódunk, és ez esetben tekintetbe nem véve, folytatjuk tovább is kísérletünket, Istent minden alkotmányaink — és intézményeinkben nélkülözni, és majd meglátjuk, hova jutunk; — vagy pedig felismerjük hatását, és azon jelentőséget mi is tulajdonítjuk neki, melyet a forradalom, midőn alapelvevé tette; egész jelentőségét, melyet tárgya, az Isten maga, kit a népek kormányzásában mellőztek, neki szükségkép szerez. . . . Ez nem lehet fél igazság, nem lehet alárendelt igazság. Így van, vagy nincs. Ennek mindennek, vagy semminek kell lenni. Ily elv állítása vagy tagadása csak feltétlen lehet.

Mi tehát, kik minden komolyan és lelkiismeretesen gondolkodókkal létezőnek állítjuk a bajt, mely a főnnebbiek szerint csak alapbaj lehet, még behatóbban, társadalmi elágazásainak minden nyomain, részletesen fejtegetjük ezt.

IV.

A mire nem csak Franciaországnak, hanem egész Európának, bajai orvoslása végett szüksége van, így halljuk naponkint hirdettetni, az a tekintély és kötelességelve. Az elvek — és hit — hiányában veszünk el.

Tökéletesen igaz. De hogyan lehetne ez másképp? Vizsgáljuk csak a polgári társadalmat keletkezési, és jelenlegi állapotában, a családot és az államot; lássuk csak mivé tette ezeket a francia forradalom.

Legelőször is a család.

Felötöm törvénykönyvünket. A házasságróli szakaszban, ott találok a szabványokat, melyek e magasztos intézményre vonatkoznak, mely az emberi társulásnak kezdetét teszi; ezen intézménynek, mely által két lénynek összekötése céloztatik a végre, hogy az őket egyesítő kötelék elég erős legyen, hogy az élet minden zivatarainak ellenállani képes legyen, hogy embereket és polgárokat nemezzenek, az atyai és anyai, két nagy rendeltetést elérhetővé tegyék, egy szóval mind azt eszközöljék, a mit családi szentélynek nevezünk. Ezen túl még e köteléknek az emberi nem más csoportulataira is kellene folytonosan kiterjeszkedni, hogy ekkép az emberiség szövetsége támadjon. De iszonyattal veszem észre, hogy ezen intézmény is, semmi szilárdra, nem Istenre, a legföbbre, a megszentelőre támaszkodik, és hogy az, a mi tartósságot nyujtana neki, a religió hiányzik belőle. Ez csak polgári szerződés, mely a szerződő felek által megkötetik, és mely azonnal megszűnik, mihelyt a felek beleegyezésüket megvonni akarják; csak oly szerződés, milyen a bérlet, vagy adás-vevés.

Azt is láthatjuk a törvény eredeti fogalmazásában, hogy annak logikai következménye az elválás. Az elválás ugyan eltöröltetett utóbb; de a szellem, mely azt előidézte, a kizárólag polgári szerződés jellemében benmaradt, miután utóbb is úgy, mint az előtt, a házastársak változó és izgalmas beleegyezésén alapszik és magában a házasság bensejében a titkos elválást szüli.

Tehát az emberi nem mindenkor és mindenütt csálódott, midőn a házasságot mindazzal, a mit csak vallási szertartások, szent áldások, ünnepélyes eskük és égi közvetítések nyujthatnak, környezte? Tehát a római jog sem birt ezen intézmény helyes fogalmával, midőn egyezőleg a Genesisssel, mely megtanít, mikép a teremtő, a paradicsom dicsőségében is megáldotta a házasságot, ily ma

gasztos fogalmat állit fel róla: „Consortium omnis vitae; divini atque humani juris communicatio; individuae vitae consuetudo.“ A kereszténység tehát az emberi természet méltóságát és sajátóságát félreismerte, midőn e szerződést szentségi méltóságra emelte és mintegy isteniesítette, midőn azt az Istenségnek a lelkekkel összeköttetése képmásául tekintetni kívánta? A forradalom mindezt elseperte; helyébe olyasmit adott, a mit eddig a világ nem látott: házasságot oltár nélkül, és törvényes ágyasságot.

Mintha hallanám az ellenvetést: ez nem így van, mert jól tudjuk, hogy a házastársak a polgármesteri hivataltól az oltárhoz mennek.

Hála Isten! Erkölceink csakugyan jobbak még törvényeinknél, de miért rosszabbak törvényeink erkölceinknél? Miért vannak erkölcsök azaz a nélkül, mi azoknak biztosítéka volna? Ha minden ember az oltárhoz járul, annál megfoghatatlanabb, ha a törvény nem járul oda, akarom mondani, miért nem állittatik a házasság érvényének feltételeül, miután ez senkin erőszakot nem tenne!

De nem; sőt inkább a törvény polgármesteri hivatalai által kijelenti: hogy a dolog befejezve van, ti elégséges és végképen házasságra léptetek egyedül az én elismerésem által. Elmehtetek, vagy nem — az oltárhoz, ez a vallás, s azért az egyéni lelkiismeret dolga. Ehhez nincs közöm, kivéve — — azon esetet, ha az egyik fél az oltárhoz menni akarna, hogy a menni nem akarónak szemtelenségét, a menni akaró szemérmessége ellen megvédjem, ha ez az így kötött házasságban csak ágyasságot volna hajlandó látni; ezt ekkép sujtsam, és így a rosznak szabadságát és zsarnokságát kikiálthassam.*)

Mily botrány ily törvény! Mily tisztelet hanyatlást

*) A törvénykezés jobb levén a törvényhozásnál, ily esetben az elválasztást megengedte, de, a mi ép a törvényhozás hibajára mutat, megemmisíttését ki nem vihette. Ez esetben a forradalom a feloldhatatlanság mellett van.

von ez magára a házasságra! Osodálkozhatunk-e azután, hogy népes nagy városainkban annyira eltűnt a polgári házasság és az ágyasság között a különbség, hogy ez magát szinte házassági viszony címével tiszteli meg, és amaz magát csak a házastársak egyenetlensége és kölcsönös mellőzése által különbözteti meg? Ha a társadalom magasabb osztályaiban törvényes érdekekből a házasságok törvényessége még gyakoribb, ez többnyire csak úgy történik, mint az adás-vevésnél. Jelenleg csaknem oda jutottunk, hogy maga a vallásosan kötött házasság is csupa szertatássá vált, és csak azért szentség, hogy szentégtörés legyen, és hogy az ég átkát vonja le oly összeköttetésekre, melyeket megszentelni volna hivatva.

Ez a forradalom hatása a házasságra. Az elválást hozta bele, csupa polgári ténykedéssé tevén a házasságot, ez volt az alkotmányozó gyűlés műve; oly ledérség, mely annyira ily szerződés természetéből következik, hogy a törvényhozásnak csak az ajtót kelle becsapnia, hogy az elválásnak az 1792. Szept. 20-diki ily végzése által mind a két ajtó szárnyát megnyissa: „Tekintetbe vevén, mily fontos a franciákkal az elválás lehetőségét élveztetni, mely az egyéni szabadságból következik, *mig felbonthatatlan kötelék által károsulhatna*; ... tekintve, hogy számos házastársak nem vártak arra, hogy élvezhessék az alkotmányos rendszabályok előnyeit, *melyek szerint a házasság csupán polgári szerződés*, s melyek az elválás módját és következményeit szabályozzák, a nemzetgyűlés ennek sürgősségét elhatározza.

„*Csupán polgári szerződés*“! Itt van az elválás indoka, mindamellet, hogy az elválás eltöröltetett. És ez *a nagyobb egyéni szabadság céljából, mely a felbonthatatlanság által károsulna*,“ melynek ekkép a társadalmi intézmények legelseje feláldoztatott.

Ez folyton a rossz, és hamis értelemben vett szabadság, melyet leálcáztunk: Ez mindig ugyanazon szabadság, melyért a forradalom rajong.

Ugyanazon szellemet találандjuk fel az atyának a családban kijelelt állására nézve. A forradalom természetesen pártul fogja a gyermeket az apa ellen, a függetlenséget a tekintély ellen, a jogokat a kötelmek ellenében, a féktelenséget a szabadság ellenében.

A mint a házasságot megszenteltelenítette, ugy az atyaságot megfosztotta koronájától. Midőn azon törekvését, melyet elejétől fogva kitüntetett, érvényesítette, a szülőköt megfosztotta azon jogtól, hogy vagyonukat kívánatuk, és belátásuk szerint gyermekeik között feloszthassák, és minden gyermeknek egyenlő jogot adott e vagyonra. (1793. Martius 3. Decr.)

Tehát: a gyermekeket az alávetés és engedelmességnek megnyerni; közöttük a természet és vagyon hátrányait kiegyenliteni; őket egyenletlenségtől megóvni; a családokat, a tüzhely átörökítése által, mely körül annyi gond és fáradalom árán nevelkedtek, folytonosan föntartani és biztosítani; a becsület, szeretet, tisztelet hagyományai által, folyton éltetni; oly hagyományok által, melyek becsesebbek minden szerencsejavaknál, de ezek bölcs használatát is biztosítják, a nemzedékeket egymással összetartják, s ennek folytán azon állandó családok összegét nyujtják az államnak, mely a társadalmat képezi, szóval, ama házi felsőséget gyakorolni, mely nélkül sem valódi család, sem valódi nevelés nem lehet; — mindez, bármily szent, igazságos, előnyös volna is, a forradalom szemeiben türhetetlen jogtalanság, mert a tekintély képét viseli, és támadásnak látszik a gyermekek szabad jogára, az apa fáradalmas munkája ellenében, a ki ekkép nem egyéb, mint gyermekei számadója, kinek hagyatékát oly későn lehet elfoglalni, és kinek e késedelen miatt az által kell bocsánatot szerezni, hogy nevetséges módon maga is egy gyermekrésszel kielégtetik s ekkép a gyermekek színvonalára leszállittatik.

Nem mulasztották el az apák visszaéléseivel lármát csapni, de a gyermekekétől nem féltek. A természet elle-

nére, mely szerint a szeretet, tapasztalás, bölcsesség lefelé, nem felfelé szokott inkább hatni, a gyermekek tapasztaltabbaknak, bölcsőbbeknek, szeretetteljesebbeknek, igazságosabbaknak tekintettek, mint a szülők! Vagy inkább az apák és gyermekek visszaéléseinek röviden véget vetettek, midőn ezek és amazok elnyomattak, s a család maga megoszlattatott; vagy legalább, midőn, mint az állatoknál, a gyermeki első életkorra szorított; mire minden, a helyett, hogy a társadalmat tovább terjesztené, minden megoszlik és saját utjain jár. A társadalom minden tizenhét évben összerogyik, egyre többet és többet vesztvén üdülési erejéből.

Azonban csalódom; csak az nyomtatott el, a mi apákat és gyermekeket ad, a mi a családokat képezi: a kötelmek; a visszaélések pedig megtartattak, midőn jogok címe alatt érvényesítették.

Ekkép az apa, a ki vagyona felett gyermekei javára bölcsen nem intézkedhetik, elpazarolhatja kicsapongásaiban atyai örökségüket; és a gyermekek, kiknek örökösödésből kizárástól félni nem kell, hason célra előre már uzsorásoknak elzalogosíthatják azt. Ily családi birtokból egyik részről, úgy mint a másíkról csak egyedül a bűn lesz azután örökölhető, mely a bölcs kormányzat alul kivonatik. Ekkép ismét a mai szabadság valódi fogalma- és gyakorlatára jutunk, mely nem egyéb, mint a jó szabadságának korlátozása, a rossz szabadságának kitágítására.

A végrendelezési jogban a forradalom egy kevéssé visszatért annyiból, hogy az apának bizonyos hányad rendelkezésére bizatik; de ezen engedékenység is egyre ugyanazon szellemről tanuskodik, mely az egész polgári törvénykönyv szabványaiban a hagyatékok és örökösztályokra nézve szintugy feltűnik, mint az elválás szelleme a házassági törvényben.

Nem szólok még az örökjavak eldarabolásáról, a tulajdonnak szüntelen átruházásáról, a vagyon mozgósításáról, mely minden felelősség alul kisikamlík, minden

kicsapongásokat előmozdit, a birvágyat felizgatja, a tőkét ugyanazon visszakövetelésnek teszi ki, mint a mezei törvény és a társadalmat rablóbarlanggá tenni fenyegetődzik, melyben pénz vagy az élet követeltetik. De leginkább jelentkezik a forradalom szelleme az állami közigazgatásban.

Főelve, hogy a vallás csupán az egyéni lelkiismeret ügye legyen. A mit a házasságra nézve láttunk, az mintája annak, mi a közigazgatás jellemét teszi. Tetőpontja a vallás dolgábani közömbösség, és az egész rendszer, első pontjától az utolsóig, minden a közömbösség bélyegét viseli. A forradalom nem ismeri a vallást, ez az államnak teljes világyiasítása, rendszeres megsemmisítése minden vallási elemnek, minden polgári, politikai, igazgatási, nemzeti, társadalmi intézményekben.

Megfogható volna, hogy, midőn többféle vallás létezik az államban, a közrend érdekében mindeneknek gyakorlata biztosítva legyen, de a nélkül, hogy az állam, a társadalom megfosztassék a vallás jótéteményétől, melyet egyeseknek biztosít. De nem, az államnak vallás nélkül kell lenni. Saját, vagy inkább a társadalom rovására felhasználja a lelkiismeretszabadságot, mint a magán ember; és miután ezen elvénél fogva nyilván mindenki a vallástalanságot is vallhatja, többet törődve ezekkel, mint amazokkal, a vallástalanság mellett nyilatkozik, és ezt állítja fel például, ennek szolgálatába áll hatalmas befolyásával.

És ez nem a vallási érzelem elfajulása, mely különbözőféle nagy népek feloszlási korszakait jellemezte. Ez elv, ez kormány szabály, ez szinte vívmány és óriási előhaladás a polgárisodás pályáján, melynek ama magasztos érzelmet kell bennünk ébresztteni, hogy az emberi nem örökös törvényeitől annyira felszabadítottuk magunkat, hogy büszkeségünket és nagyságunkat abban helyeztetjük, a mi ez időkig a hanyatlás csalhatatlan jeleül ismertetett.

Lássuk közelebbről, és vonjuk ki következtetéseinket. Eltekintek a borzasztó meghazudtolástól, melyet tapasztalnunk kellett; el az iszonyatos visszatorlástól, mely által a dolgok természete jogaiba ismét visszahelyhezkedt. Folytatom a tárgy vizsgálatát, mintha semmi sem történt volna.

Annyira becsülöm olvasóimat, hogy felteszem, hogy nem istentagadók; hogy velem egyaránt eliszonyodnak a commune káromkodásai, a forradalom végszavai felett, melyek egy Proudhon, egy Raoul Rigault, vagy Vesiniére szájából hangzottak: „*Isten a gonosz; Isten a képtelenség; Istent bátran tagadni kell.*“ Sőt meg vagyok győződve, hogy sokan elhitetik magukkal, hogy az állam érdekében van, hogy ne legyen vallása, és e feltételekhez kötik az emberi lélek nagy szabadságait: a vallásszabadságot, a lelkiismeretszabadságot, melyekkel a kereszténység a világot a pogányságból kiragadta.

Ha ez így van, akkor megvallom, meg nem foghatom, hogyan lehet a religiót egyesekre nézve szükségesnek elismerni és még is azt állítani, hogy az egyesek kormányzatához annak semmi köze; hogyan lehessen az csak másokat illető dolog, és tekintve a befolyást, melyet az elismerve vagy félre ismerve gyakorol, hogyan lehessen, hogy a közéletre és erkölcsökre semmi befolyással ne legyen.

A maga hatáskörében aránylag oly csekély egyéni és családi életkör, jóban vagy rosszban érintetik a vallás által; nagy különbség, otthonos-e abban vagy idegen, és az ugyanazon egyének és családokból álló államban ezt nem kellene tekintetbe venni? Igazságot szolgálhat ez, városokat kormányoz, a közerkölcsiség felett öröködik, az ártatlanokat oltalmazza, a bűnösöket javítja, az áldozatkészséget rendszeresíti, a nyomort enyhíti, törvényeket hoz és alkalmaz, melyek polgárainak sorsát szívének legbensejéig érintik; szövetségeket köt, háborút

üzen, országok sorsáról intézkedik majd, szóval egy nagy nemzetre és annak másokkai viszonyaira hatni fog vallás nélkül, mely nélkül házasságra lépni, a családi békét fentartani, az atyai fegyelmet gyakorolni, magán érdekeket kezelni, gyermekeinek sorsát intézni nem lehet!? Mit mondok? Mint magán ember vallás nélkül nem élhet vagy halhat az ember, és mint katona, e nélkül éljen, haljon; a vallásnak ne legyen helye a katonai szabályokban, a béke csábjai között szintugy, mint a háboru iszonyai között!? És azután a hivatalos oktatás minden nemei és fokaiban!? Az állam tanit az eszmék és érzelmek elemeire, a nagy synthesisekre, melyek ezeket megerősítik és meghatározzák. Fog-e ily magasztos tisztet betölthetni határozott tanrendszer nélkül, mely megállapított ítéletet a vállalásra nézve is szükségkép fel ne tételezne?

Ez annyi volna, mint azt állítani, hogy erkölcsstan, igazság, ész, lelkiismeret nélkül lehet kormányozni, mert mindezek szinte magánemberek dolgai is. Mert végre is az emberi természetnek minden elvei a vallásból táplálkoznak, melynek sajátsága, hogy belőle keletkeznek és fejlődnek. És, miután a kormányoknak nincs más feladata, mint az elveket uralomra juttatni, a mi magán emberek erejét fölülmulja, a vallás állítólagos haszontalansága, vagy annyit tesz: hogy egyes embereknek is haszontalan a végre, hogy okosabbakká, erkölcsösebbekké, igazságosabbakká tegye; vagy hogy a kormányoknak kevésbé szükséges, hogy okosak, erkölcsösek, igazságosak legyenek, mint a magán embereknek, a mi annyi volna, mint minden kormányhatalom célját tagadni, ami menthetetlenül azok tekintélyét, s utána a népeket, elveiktől ugy, mint kormányaiktól megfosztva, romba döntené.

A józan emberi ész, mely erősebb minden elméletnél, fellázad ily tévedés ellen, és kényszeríti a kormányokat, a vallásnak reájuk nézve való haszontalanságból bátran a következtetést vonni annak teljes haszontalan-

ságára, vagy önmagukat meghazudtolni következetlenségük által, midőn a vallásnak bizonyos körülmények közt befolyást engednek, de úgy, hogy ez által a vallást is megrontják, mely ekkép méltóságában szenved, a kormányokat is, melyek így saját lételemüket is megsértik.

A forradalmi elv azonban, mely rövidíti és megkönnyíti az egyén és kormánya közti elválást oly lényeges pontban, milyen a religió, önmagában hamis elv. Ezen individualismus a vallási térről szükségkép átszap az értelmi, erkölcsi és társadalmi térre és végre is a teljes felbomlásra vezet. Ez nagy baj, melybe a polgári társaságok a 89-diki forradalom óta jutottak és nem szabad szem elől téveszteni, hogy a 89-ki forradalom a 16-dik századbéli vallási forradalom szülötte, s hogy ez utóbbi volt az, mely az egyéni véleményt divatba hozta.

Ezen elv, mondom, hamis, társadalmi szempontból szintugy, mint vallási szempontból.

Az ember a társadalom tagja; tagja természete, és eredeti rendeltetésénél fogva, még pedig minden szerződés, és minden egyezményes kormány előtt. E közösség céljából, különbözőleg az állatoktól, ésszel, jogérzelemmel, rokonszenvvel, nyelvvel ajándékozott meg, melyek aránylagosan a családból, a nemzetből, a népekből egymás között és az összes emberi nemből az egy emberiséget alakítják, melyben az egyén csak a végből van megkülönböztetve, hogy embertársaival egyesüljön; az ember sokkal inkább él mások-, mint maga által, minden nagyobb szükségei másokra utalják, minden előnyei, melyek őt más teremtményektől megkülönböztetik, cél és haszontalanok embertársaivali közössége nélkül. A kizárólagos értelemben vett egyéniség szabálytalanság, ilyen csak a vad ember. Az ember tehát társadalmi lény. A társadalom pedig nem egyéb, mint a megsokszorozott ember maga. Hogyan lehet tehát oly fontos dologban, milyen a vallás, az embert a társadalomtól, az az önma-

gától elválasztani, azon társadalomtól, melyben önmagát találja fel, és melyben tulajdonkép rendeltetési céljához képest fejlődik?

Nem kevésbé hamis az individualismus vallási tekintetben. A vallás, mely az embernek még kizáróbb sajátja, arra való, hogy bennünket mindabban, a mi társadalommá tesz, egyesítsen, a végtelen, örök ész, igazság, szeretet égi központja körül, melytől a földi ész, igazság és szeretet származik, összefűzve tartson.

Kétszeresen hamis tehát, hogy a polgári társaságnak nem kell törődni az egyéniséggel vallás tekintetében, mely a társadalom szülője, dajkája és oltalmazója, mivel e tisztét az erkölcsre —, az ész és igazságra nézve is gyakorolja, melyek nélkül társadalom nem létezhetik. Az ember ugyanis vallási és társadalmi lény lévén egyaránt, szükségkép társadalmi viszonyában vallásosnak, és vallási viszonyában társadalminak, az az értelmes és igazságosnak kell lennie.

Kétséget nem szenved, ezt örömet megismerem, hogy az ember közvetlen, egyéni viszonyban áll Istennel, kivel csak a vallás által léphet ily viszonyba. A polgári társaságnak az egyént e viszonyban zavarni nem szabad, mert, mikép Fenelon oly szépen mondja, „ez a sziv szabadságának megvihatatlan bástyája“ a társadalom merényei és tolokodásai ellen. E szabadságot, melyről nem sokára bővebben nyilatkozunk, a kereszténységnek kell köszönnünk. De a polgári társaság e tekintetben a vallásnak van alárendelve és teljességgel nem független tőle. Abból azonban, hogy a polgári társaság a vallás felett nem uralkodhatik, helytelenül következtetik, hogy szolgálatát az őtet illető dolgokban, megtagadhatja tőle, mert ezt tevén, épen abban hibázik, a mivel az egyéniségeknek tartozik. Midőn a vallás szabadságot elvben megóvja, azt tárgyában, az az magát a vallást öli meg. Mert ha nincs vallás, szabadság nélkül,

még kevésbé lehet vallás-szabadság vallás nélkül. Az által, hogy a vallásszabadságot a vallás mellőzésével akarjuk tisztelni, oda jutottunk, hogy nemzetté lettünk, melynek szintoly kevés vallása, mint szabadsága van.

Kétségkívül vannak továbbá a vallásnak magasztosabb céljai az egyénre —, mint a társadalomra nézve, miután az egyének rendeltetése e világ határain túlterjed, a társadalomé pedig csak erre szorítkozik. — De először, miután e rendeltetésnek elhatározó próbaideje e földön van, és egész a túlvilágba kiterjedő jelentőségével minden földi érdekek felett uralkodik, nem szabad a polgári társaságnak, melynek hivatása ezen érdekek oltalma, e minden érdekek legfontosabbikától oltalmát megtagadni. Másodsor, a vallás célja csak a túlvilág; de nem kevésbé fontos a világra nézve is, mert becsületes és jó polgárokat képez, midőn lelkiismereteket képez; mert a szívek és szellemek feletti uralmat képezi, a miért is az internationale, kárhóztató ítéletében igen helyesen „*a repressivhatalomnak*“ nevezte; ez szerez tiszteletet, engedelmességet, mérsékletet, részvétet, önfeláldozást, egy szóval, erkölcsi rendet, mely nélkül társadalmi rend nem lehet. „Mily csodálatra méltó, mondja Montesquieu, a vallás, mely csak a más világgal látszik foglalkozni, és ez életben is boldogít!“ És ezt nem csak amugy mellékesen teszi, hanem mint egyenes feladatát, szintugy, mintha a túlvilág nem is volna. Ez oly igaz, hogy az ő világ társadalmaiban, melyekben a túlvilágban hit sokkal csekélyebb jelentőségű volt, mint a keresztény társadalmakban, a vallás szerepelt mindenben, megszentelt mindent a közügyekben ugy, mint a magánügyekben.

Ezt tehát ismét a józan ész követeli. Hitemet senki sem tolom fel: de hogy az ész és logika követeléseinek enged, ezt remélhetni vélem. Ha valaki isztagadó, s az internationale és a commünnel azt hiszi, hogy önmaga saját istene, és másra nem szorul, legyen!

De akkor né szóljunk többé vallásról, akár az egyénekre, akár a kormányokra nézve! Akkor nem lehet belátni többé, hogyan lehet még szó családról, hazáról, társadalomról. Ha azonban a közönséges ész-és bölcsesség szerint, mikép ez a legnagyobb bölcsészek, politikusok, költők által nyilatkozott, s a föld minden népeinek ösztöne és gyakorlata által is kifejeztetett, — az ember minden tehetségeit, sőt létét is a legfőbb lénytől nyerte, mely minden létnek ősz oka, ősz ész, lényeges igazság, végtelen bölcsesség, melyből minden ész, igazság és bölcsesség ered; ha a Gondviselés intézi az erkölcsi világot minden szabadsági izgalmaink közepette, mikép minden összhangozat az anyagi világban: akkor azt kérdem, vajjon azon emberek, kik embertársaik kormányzására hivatvák, hogyan óvják meg magukat a szenvedélyektől, kísértésektől, veszélyektől, melyeknek ők inkább ki vannak téve mint mások, kik másoknál nagyobb felelősséggel is tartoznak? Hogyan lehetnek oly balgák és szemtelének, hogy ők, kiknek legelső kötelessége a legfőbb ész, bölcsesség és tekintély szerint cselekedni, a helyett, hogy függésüket e legfőbb lénytől elismernék, segítsége után vágyának, tekintélyüket attól kölcsönöznék, kinek tisztében járnak el az emberek között, a népek ama láthatatlan, de mindig jelenlevő királyától, kinek miniszterei egyzersmind, és kinek, mint legfőbb ész és jognak van tulajdonkép egyedül joga parancsolni; a helyett, mondom, a vallást, mint magán emberek dolgát, elutasítják maguktól!?

Tudom, hogy ezek oly dolgok, melyek egy más világba tartoznak; de ez is csak annál inkább bizonyítja, mennyire eltértünk az igaz uttól. A rémséges bajok, melyeket magunknak okoztunk csak igenis megerősítik ezt!

V.

Megengedik azt, hogy hit hiányában veszünk el.

De e mellett megállapodnak; nem keresik ennek okát, mintha félnének, hogy azt megtalálják és vele azután küzdelmeik lennének. A hallgatás ily nagy jelentőségű dologban jellemző. Én részemről e hallgatást megszakasztottam, és kimondottam: hitetlenségünk nyilván több okoktól függ, de a legfőbb ok, mely jelen helyzetünkbe hozott, mely abban körülhálóz és fogva tart, ama törvényes mellőzése a hitnek, mely 1789 óta a kormány és a politika alapelveül elfogadtatott, s ezt bővebben is kívánom fejtegetni.

Nyomozzuk a következményeket, melyek e vészteljes alapelveiből származnak. Legelső következménye, mikép láttuk, az, hogy az állam az emberi élet leglényegesebb alapjától fosztatott meg; hogy a legnagyobb horderejű cselekmények, azok, melyeknél legnagyobb biztosíték, legtöbb bölcsesség, legfőbb tekintély szükséges a köz —, politikai —, társadalmi cselekmények, ama fontos, annyi nehézségű, annyira bonyolult, annyi gáncsnak kitett intézményeink gépezete, épen azon fel-tételtől van megfosztva, mely nélkül az egyszerű család, az egyén is erkölcsileg nem létezhetnék. Embereket akarunk kormányozni a nélkül, a mi az embert kormányozza, s a legnagyobb feladatnak oly eszközökkel akarunk megfelelni, melyek a legcsekélyebbre sem elegendők.

A másik következménye imez: a tekintély a népek szemeiben lealacsonyított, midőn azt minden módon meg gyalázták, és az által, hogy a hittől és isteni törvényektől elválasztva, az egész világ előtt kijelentették, hogy nem ismernek sajátjukénál felsőbb tekintélyt zsinor mértékül; és miután ugyanakkor alattvalóiknál fellebb nem emelkedhettek, — mert a legfőbb tekintély képviselője is csak ember marad, mint a koldus, -- így azt is elvesztették, a mi az egyszerű magán embernek is tiszteletet szerez, s a legnyomorultabb eszközökhöz kelle

folyamodniok, hogy a forradalom folytonosan fenyegetőző nyomása alatt néhány napra terjedő létre vergődhessenek.

A harmadik az, hogy ugyanakkor, midőn a tekintély a vallás hiánya miatt annyira csökkent, a vallás maga is, nem részesülvén az azt megillető tiszteletben a tekintély képviselőitől, tekintély és befolyásra nézve sülyedett.

Ez utóbbi leginkább megérdemli figyelmünket, mert ez vonja maga után leginkább a hitnek azon hanyatlását, mely fölött panaszkodunk.

Csakugyan, bizonyos ellenmondás támad ezáltal az ember között, mint társadalom, és mint egyéni ember között; a társadalmi és magán élet között, a köz- és a magán szellem között; ez pedig ellenmondás a dolgok természetével, mely ezeket elválaszthatatlanokká tette, elannyira, hogy egymást kölcsönösen áthatni kellene. A mi ezen ellenmondásban elbukik, az természetesen az egyéni hit, minden hit, minden vallás. Az egyéni vallási érzelem szükségkép elsatnyul, midőn oly légkörben kénytelen lélekezni és működni, melyben minden vallás hiányzik. Nem ismerné elegendően az embert és a benyomások, behatások hatalmát, a ki ezt kétségbe vonni akarná. Az ember, mint társadalmi lény, értelmileg és erkölcsileg leginkább a közszellemből élődik, és sokkal több eszmét sajátít el, mint a mennyit saját gondolkodása által előidéz. Nem minden ember bölcsész és gondolkodó; nem mindenkinek van ideje és tehetsége, hogy azzá legyen. Bizonyára elég egyes embernek saját rossz ösztönei és szenvedélyei ellen küzdeni. Mi lesz, ha azoktól, kik felette uralkodnak és kormányozzák, minden pillanatban tőle engedelmességet és tiszteletet követelnek, azoktól oly példát lát, hogy vallás nélkül is meglehet élni, hogy arra tekinteni nem szükséges, annak parancsait nyilván megszegni szabad? A vallástalanság oly csábító s kényelmesnek tűnik fel, hogy az embernek egész erejére van szükség.

sége, hogy ily kísértés ellenében megóvja magát. Mi lesz, ha őt e küzdelmében semmi sem támogatja, ha minden a csábító kilátásokat helyesli és azoknak kedvez, ha a vallási érzelem magát ki — és befelé védeni kénytelen a nélkül, hogy azt valami ápolná, sőt inkább minden megtagadja? Ez leginkább igaz a tömegekre nézve, melyek többé kevésbé mindenkor kiskorúak, melyek benyomások után indulnak és cselekesznek; azokra, kiknek családi szentélyük nincsen, a hová vissza vonulhatnának, kiknek alig van más tüzhelyük a közvéleménynél, kik irányában az állam mintegy családtya, a ki gyermekeit rendszeresen az istentelenség légkörében nevelteti.

Mily egészen másképp fogták fel minden idők törvényhozói, kik e névre csakugyan méltók voltak, az emberi természetet és kormányzásának tisztét! Plátónál következő feltevéseket olvashatjuk: „Az istenek részvétől illetve az emberi nem iránt, mely természeténél fogva munkára van kárhóztatva, a tiszteletükre rendelt ünnepek sorozatában, nyugalom napokat engedtek, hogy azokon a nevelés hiányait helyreépíthessék, mely az élet folyamában el-lankad és sok tekintetben megromlik.“

Szegény francia nép, az evangéliumban születve, de a pogányságnál alább süllyedve, mily fáradságot vettek maguknak kormányaid, hogy az ünnepek megszentelése által nevelésed hiányait kipótolják! Mennyire gondoskodnak nevelésedről, nem látszik-e inkább kitüzött céljuk lenni, bukásodat befejezni, és téged a kettős iga-, a munka és az istentelenség sulya alatt végképen állattá alacsonyítani?*)

*) Istentől elidegenedett politikánk, elszigetelve és mintegy emberi törvényen kívül állván, mintegy társakat keres más nemzetek között, hogy azok példájával saját bűnét igazolja. Ily példát az éjszakamerikai egyesült államokban vél feltalálni. Itt mondják, itt van a mai kormányok minta alakja, mely magát Európában érvényesíteni törekszik, leginkább az egyházak az államtól elválasztása tekintetében és a polgári társaság teljes elvilágiásításában.

Az egyesült államok senatusa és kamarái, melyek hízog dicséreteink iránt nem igen érzékenyek, ezeket egészen különböző tanok által igen le-

A régiak nevelés alatt, az emberiségnek vallási fejlődését és az égbe visszavezérlését értették. Semmi emberi helyhezetet képzelni nem tudtak vallás nélkül, és kormányaik ebből merítették a szellemet, mely őket lelkesítette, minden cselekményeiket ennek oltalma alá rendelvén. Minden társadalmi vezérletnek, minden törvényhozásnak feltevéle volt: „Hívjuk segítségül Istent, törvényhozásunk jó sikeréhez, hogy imáinkat meghallgassa, és jőjjön kegyelemteljesen segítségünkre, városunk és törvényeink megerősítésére.“ Mily beszéd, mily tan ez! „Nem kevesebb mint 365. áldozat legyen, mondja ismét Plato, hogy mindennap a Felsőségnek egy osztálya illet bemutasson az államért, annak lakóiért, és mindenért, a mivel birnak.“ Ez volt mindenkor a világ szokása.

Mi 1789. óta mindezeket megváltoztattuk, és nevetünk e felett, a helyett hogy sirnánk.

A pogányoknak voltak bűneik, melyeket vallásuk szinte elősegített; de bármily erkölcsrontó volt is ez, még is tudtak belőle erényeket kifejteni. Elvethették volna, sőt a hamis istenek ocsmány tiszteletének megvetése talán bölcseség lett volna; mindemellett, és méltán, a vallás megvetése még utálatosabb volt szemeikben, és ezen érzelemben vallásukon fölül is a vallásosságra emelkedtek; hamis isteneik között *az ismeretlen Isten* után sóvárogtak, és

hangolják, midőn oly törvényt hoztak, melynek intézkedései és indokai a következők:

1. A vasárnap megünneplése közérdekű dolog.
2. Üdvös felüdülés a testi fáradsalomból.
3. Alkalmom, személyes kötelmeinek teljesítésére, és azon tévedések javítására, melyek az emberiséget gyötrik.
4. Különös alkalom, otthon és a templomban Istennek, a teremtetnek, és a világ gondviselőjének tiszteletére.
5. Ösztön, a jötekonyság cselekedeteinek gyakorlatára, melyek a társadalom díszére és vigasztalására szolgálnak.

Tekintve, a) hogy hitetlen és meggondolatlan emberek vannak, kik kötelmeiket és azon javakat, melyeket a vasárnap megszentelése az emberiségnek nyújt, kevésbe veszik, és e nap szentségét azzal gyalázzák meg, hogy mindennemű multságoknak odaengedik magukat, és munkájuktól nem tartózkodnak;

inkább, mint hogy minden vallást nélkülöztek volna, nem haboztak a viharos élet áttevezésénél, magukat „a pogányság deszkájára bizni, *mig alkalmas jármű kínálkozott, — az isteni kinyilatkoztatás, — ezen utnak szerencsés bevezetésére; mig a kalauz meg nem érkezett, a ki megtanította, mikép kelljen Isten és ember iránt viseltetni.*“*)

És mi, keresztény népek, segítve a kinyilatkoztatás világától, melynek a pogányokon nyert fölényünket köszönhetjük, ellátva ama hajóval és az isteni kalauzzal, ki után azok foháskodtak; mi, e nagy hivatásunk megtagadói, mi, e magasságról lerohanunk, és mélyebben sülyedünk azoknál; mi elvetünk minden vallást, mi a vallás megvetését politikai alapelvül állítjuk fel és az istentelen állam szörnyetegének vetjük magunkat karjaiba! Csodálkozhatunk-e azután szerencsétlenségeink és bünhódéseink felett, melyek ránk törnek!

Vannak keresztények, kiket e vétkes tévedés fel nem riaszt, kik nem irtóznak ezt hitükkel még védeni is. Csapásaink közepette is szabadelvü önámítással ezt tartják a legjobb kormányznak; azt hiszik, hogy a kereszténység, épen mivel isteni, azon erővel bír, hogy önmagának elegendő, hogy minden megtámadásoknak ellenállhat, s hogy annál nagyobb dicsőségére válik, minél inkább van saját erejére utalva, minél inkább van az egyéni önkényre bizva; hogy e tekintetből véve az államnak vallásmellőzése, a hivatalos istentelenség, nem csak nem baj, hanem tulajdonkép tökéletesülés, mely után törekedni kell.

b) hogy ily eljárás saját javuk ellen van, a mennyire keresztények, és azokat, kik ily rossz példát nem követnek, nyugtalanítja;

c) hogy az ilyféle személyiségek az ily társadalmat megsértik, midőn kebelében oly irányokat követnek; melyek feloszlásra és rossz szokásokra vezetnek, mindezeket tekintve a senatus és a kamarák rendezik:

1. Tiltatik vasárnapokon a raktárak és átmenetek megnyitása, bármily munkával való foglalkozás, tánczvigalom, hangverseny, vagy színházban való részvétel 10-től 20 sillingig terjedő büntetés alatt. (12 frank 50 s — 20 fr. 50 s.)

*) Plato Phaedon.

Ez eretnokség, örültség, melyben megmaradni nem szabad.

Először: ha eltekintünk azon előnytől, melyet benne látnak, s a kérdést önmagában vizsgáljuk, baj, még pedig nagy baj, ha az állam vallás nélkül van, a vallás megvetése nyilvános és hivatalos; midőn a társadalom képviselői által az Isten iránt tartozó hódolat megtagadtatik. Azt állítani, hogy ennek így kell lenni, ez megtámadása az első és legmagasztosb igazságnak. Ily tan, s a reá alapított rendszer önmagán hordozza a tévedés bélyegét.

Továbbá: nem kevésbé téves, ebben valami előnyt látni. Ez annyi, mint az emberi gyarlóságra átruházni oly kiváltságot, mely csak Istent illetheti: az önelégültséget. Kétségkívül legyőzhetetlen a vallás önmagában és minden próbát kiáll; de mi nem vagyunk erre képesek, ha szándékosan a veszélybe rohanunk. A vallási individualismus lehet reánk erőszakolt helyhezet, melynek veszélyeit Isten áldása ellensúlyozni fogja. De ezt elméletül, elvül felállítani, ez oly vakmerőség, mely a legnagyobb veszélyekkel jár. Ez ellen a dolgok természete van, Isten segélye nélkül; mert romlott természetünkben van, hogy a gonosz ellen gyarlók vagyunk, s ily egyenetlen harcban a rossznak győzni, az egyéni hitnek a nyilvános hitetlenségben bukni kell. Önámitás azt hinni, hogy a keresztény egyének a keresztény társadalmat ismét helyre állíthatják; bizonyos pedig az, hogy a nem keresztény tár-

2. Sem fuvarosnak, sem utazónak nem szabad ugyanazon büntetések alatt vasárnapokon utazni, kivéve a szükség esetét, melyről a rendőrség ítél.

3. Semminemű vendéglőt, vagy csapszéket, nem szabad vasárnap a községben lakó személyeknek megnyitni, pénzbiroság vagy az üzlet bezáratása alatt.

4. Azok, kik betegség, vagy egyéb elegendő mentesség nélkül, három hónapon át a templomot nem látogattak, 10 silling biroságra ítéltetnek.

5. A ki valamely templom közelében, vagy belsejében illetlenséget követ el, 5-től 40 sillingig büntettetik.

E rendelvény végrehajtása a rendőri tisztségre van bízva, mely évenként a község által választatik

sadalom a keresztény egyéneket elnyomja. E tekintetben kifejeztem már nézetemet és a hitnek általános hajótörése az istentelenség hullámai között eléggé igazolja ezt. Hogyan! A vallás föntarthatná magát az egyénekben a nyilvános közömbösség nyomása, ama politikai mellőzés, ama hivatalos eljárás alatt, mely azt a hazugság minden kicsapongásainak és ördögi fondorkodásainak prédájává teszi? És azután, mily ellenmondás! Azt mondják, a vallás veszélyeztetik az állam beavatkozása által, úgy hogy annak, legfőbb kötelessége ellenére, magát tőle távol kell tartania. E szerint töredékeny és mulandó? És ha igen: megszűnik-e ilyen lenni, ha az minden támadásoknak kitétetik? A pártfogás próbáját nem állja ki, de a mellőzés és elhagyatottságét kiállja!? Kétségkívül megvan a pártfogásnak is veszedelme, de hol nem volna ez az emberi gonoszságok oceanjában, melyen még is föntartja magát? Azonban, veszély veszély ellen, — nem-e még is tanácsosabb, az igazsággal hajóra szállni, mint a tévedéssel; Istennel inkább, mint Isten nélkül? A vallás, hit-, kötelmi-, elvi dolog, nem számítás-, csalás-, politika dolga. Már pedig a hittel, a kötelességgel, a helyes elvekkel ellenkezik, hogy a kormányok vallás nélkül legyenek. Ezen kívül üdvöt keresni annyi, mint azt a tévedésben keresni, annyi: mint ezt azon kívül helyheztetni, még pedig Isten ellenére; annyi: mint a hitet a csalfa emberi bölcseségnek feláldozni. Külömben, vegyük tekintetbe: bármily szabadelvűek, és bármily kevésbé vallásosak vagyunk, ha egyesek vallási érzelmének állítólagos zavarásától nem tartanánk, kötelessége volna az államnak magának is bizonyos vallást vallani. Már pedig igen sajnós, midőn egyesek vallás szabadságát a vallás nyilvános megtagadásának árán kell szerezni, kétségtelen kötelesség levén e nyilvános vallástétel szint úgy, mint egyesek vallás szabadsága. Mi következik ebből egész világossággal? Az, hogy a köteles-

ségre nézve megalkuszunk, s egyik kötelességet a másiknak feláldozzuk; hogy Istent és az egész társadalmat e tisztelettől megfosztjuk, hogy az egyéni vallásszabadságot biztosítsuk. — Szabad-e így cselekedni? Szabad-e kötelességek és elvek felett így rendelkezni? Szabad-e így a vallás dolgában eljárni? — Nem, ezerszer nem!

De, ha lehetne is, mily balgaság volna ez!

Nem akarom kutatni, vajon csakugyan kiegészíthetetlen-e az államvallás az egyéni vallás szabadsággal, sőt inkább azt vitatom, hogy ez nem lehet, mert nem lehet két megegyeztetetlen kötelesség. Egyébiránt, jól tudják, hogy az állam alattvalói többségének vallását bátran vallhatná, a nélkül, hogy más vallásokat, melyek még az országban találhatók, gyakorlatukban zavarná. Ezeknek dolga lenne magukat az állam netaláni visszaélései ellen szintugy, mint bármi egyéb veszély ellen, mely fenyegeti, magukat védeni, mely védelemben azon öntudattal birhatnának, hogy a magán érdeket a közérdek fölé nem állították, és Isten s kötelességek iránt hivesek maradtak. De teljesen megfoghatatlan; hogy a vallás megvetése a vallások legjobb biztositéka, és ezeknek, ugy mint a társadalomnak egyaránt ártalmas ne volna.

Ugyanis, *minden vallásnak közös alapelve a vallás, és közös ellensége a vallástalanság.* E tekintetben nem lehet különböző érdekük. Hogyan lehet tehát e közös ellenség uralmában a közös érdeket és üdvet helyeztetni? . . . Kinek is használ a vallásnak az államtóli megvetése? A társadalomnak? Bizonyára nem. Tehát a vallásoknak? Ezeknek sem. Csak az általános vallás megvetésnek lehet előnyére, csak a vallás és társadalom felforgatóinak lehet előnyére.

Ennek így kell lenni, s így is van. Így van, nem csak következetesen, hanem elyszerűen, rendszeresen, szándékosan. Ép azért a forradalmi tant teljesen le kell állcázunk.

E tannak tárgya a vallást illetőleg, a szabadság. A lelkiismeret szabadság, a vallás szabadság, az isteni tisztelet szabadsága. Ezek az 1789-diki évnek nagy vívmányai, valóságos Hesperidák almái, melyek addig az emberiségnek elzárva voltak.

De mily értelemben vegyük e szabadságot?

Minden szabadságot saját tárgya határozza meg. Így a sajtószabadság, az egyesülési és társulási szabadság, a szólásszabadság azon jogban állanak, hogy kiki véleményét a sajtó útján nyilváníthassa, közös érdekből másokkal egyesülhessen, gondolatait kifejezhesse. Senkinek sem jutna eszébe, ily szabadságot tagadólagos értelemben venni s azt mondani, hogy ezek a nem írás, nem egyesülés, nem szólás szabadságai, még kevésbé a támadás szabadsága a sajtó, az egyletek és a szókimondók ellen. Ez a józan ész és értelmezés meggyalázása volna.

Mit is kell tehát lelkiismeret és vallásszabadság alatt érteni? Nyilván azon szabadságot, melynél fogva kiki vallását gyakorolhatja, lelkiismeretét követheti, kötelességét teljesítheti mindazon akadályok ellenére, melyek azt gátolják. E szabadságok a vallás, — a lelkiismeret, a vallási és erkölcsi kötelesség címe alatt hozattak is be a világba, mely kötelességek magasabban állanak, mint bármily emberi hatalom, mely Isten és a lelkiismeret jogait akarná magának tulajdonítani. E szabadságok tehát a vallást és lelkiismeretet oly tárgyként foglalják magukban, mely nélkül létjoguk sincs. A pogány óvilágban, melyben az egyéniség egészen az államba beleolvadt és vallás, erkölcs alig különböztettek meg, ily szabadságok ismeretlenek voltak. Még is két tanúságra találok, e szabadságok ilyen felfogására. Így Szofokles, Antigonéjában, ily szavakat ad egy szüz vértanu szájába, kit a zsarnok szent kötelessége teljesítésében gátolni akar: „Hisz sem Zeusz oda fenn, sem az igazság istenei oda lenn, kik ily törvényeket szabtak az emberek-

nek, — nem hirdették ezt nekem; — és oly fönségesnek nem tartom emberi szavaidat, hogy az ég örök, változatlan igéinél többre becsüljem.“ — Szokrates sem értette máskép a lelkiismeret szabadságot, melyért meghalt. Ő jogát magasabb vallási kötelességre alapítá, hogy elhatározását a törvény előtt igazolja és bírait megszégyenítse. „Törvény ellen cselekedni és a jobb iránt, akár isteni, akár emberi, engedetlennek lenni, ez gonosz és gyalázatos... Én ugyan hajlandó vagyok irántatok, és barátotok, Atheneiek, de engedelmeskedni inkább fogok Istennek, mint nektek. (Socr. Apol.)

A kereszténységnek volt föntartva, a lelkiismeret szabadságot közönségessé tenni, midőn az emberi lélek vallási kincseit és kötelmeit megismertette, és az Isten fiának, és számtalan vértanuk vérével feljegyeztette ama szavakat, melyek minden zsarnokra lidércz nyomásként hatnak: „*adjátok meg a császárnak, mi a császáré, és Istennek, ami Istené.*“ (Máté XXII. 21.) „*Ne féljétek azoktól, kik a testet megölik, de a lelket meg nem ölhetik; hanem attól féljétek, ki lelket és testet a pokolra vethet.*“ (Máté X. 28.) „*Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint embereknek.*“ (Apost cs. V. 29.) „*Igazságos-e Isten előtt, hogy nektek inkább engedelmeskedjünk, mint Istennek, ítéljétek meg magatok. Mert nem tehetjük, hogy ne szóljunk.*“ (Apost cs. IV. 19. 20.)

Ime, ez a jogcim, ez a vallás és lelkiismeret szabadságának magna chartája. „A vallási szabadságnak, e legtisztább, legmagasztosb szabadságnak ily megerősítése és védelmezése volt, — mikép Guizót ur oly találóan mondja, — a polgárisulásnak kezdete.“

Azóta a dolgot úgy, mint annak nevét, egész 1789-ig ekkép értették mindenkor, és a keresztény társadalmi világ, az így értett, és így gyakorlott vallás — és lelkiismeret szabadságon nyugodott. Azon időszakban azonban, oly állítólagos szabadságok kitörése támadt, mely Istennek és

a jónak hátat fordítva, a vallás és lelkiismeret szent nevében, minden vallásnak és lelkiismeretnek hadat üzent. Álnokul, aljas csalóként az istentelenség, a szabadság helyébe épen annak ellenkezőjét csempészi be, a legdurvább euphemissussal a vállaltalanság szabadságát vallás szabadságnak nevezvén, sőt ezzel minden vallás megtámadásának szabadságát jelezvén. A szabadság nem csak tárgyától fosztatott meg, hanem ez a vele ellenkezőre fordítottatott, annál szörnyüségesebben, hogy egyre a vallás nevét és tekintélyét bitorolja. Lehet-e azután csodálkozni, ha nem csak a vallás, hanem a szabadság is elvesz?

Itt, ugy mint minden egyebekben, a forradalom a tényleges szabadságból tagadó szabadságot alkotott, — tagadót abban, mi lényegét, mint szabadságét teszi: ez természetes kifolyása oly tannak, mely a dolgok teljes tagadása és felforgatása, saját neveik álcája alatt. Valóban, azon eszme felfordultságban, mely századunkat jellemzi, megdöböntő quiproquo-t találunk a hazugság káprándjái és a tömeg tetszetős engedékenysége között. Felbontása ez az igazságnak a hazugságba; két oldalról, ellenkező célokból, egymástól eltérő, még is egyesült pártvezérektől megindított boldogtalan mű ez, melynek eredménye az aléltság, ha nem a halál. Azért oly féltékeny az igazság, midőn elvek és tanok forognak kérdésben.

Hogy ezen igazságot annál nagyobb világosságba állítsuk, annak végső lehozásait elhalasztva, azon álokoskodásokat kívánom megcáfolni, melyekbe a forradalmárok öltöztették, és melyeket a szabadelvű hívő közönség készséggel elfogad.

VI.

Ellenvetik: A vallás és lelkiismeretszabadság, a lehetőség, a jog, a jót és igazat követni. Miért tartjuk fön e szabadságot csupán azok számára, kik az igazságot e vagy ama vallásban, vagy az általánosan vett vallásban

találják, és miért tagadjuk meg azoktól, kik azt hiszik, hogy ezek egyikében, vagy általán minden valláson kívül van? A szabadság az igazság kiváltsága, legyen úgy, de hol van az igazság? hol van a tévedés? Nincs-e mindenkinek joga a maga hitét igaznak, és másét tévesnek tartani? Nem-e logikai következése ily helyzetnek a lelkiismeret szabadság, mindeniknek kénye kedve szerint, mindennemű nyilatkozásai és tanintézetével, még a materialismus, atheismus számára is?

Azt válaszolom legelőször is, hogy ily következtetésnek nem kevésbé logikai következése a társadalom hállála, mely nem csak kenyérből és színjátékokból, hanem erkölcsből és igazságból is él. Az erény egy, az igazság egy és ezen egység képezi az élet fonalát a társadalom szövődékében, a mely, ha elszakad, felbomlásnak indul. Őszinte fájdalommal elismerem a vallási tanok külömbféleségét a társadalomban. Elismerem, mert e külömbféleség az igazság és egység közös alapját nem zárja ki; és ha fájlalom, ez azért van, mert mégis csak egy lehetvén igaz, a többi szükségkép viszonylagos ellene ennek. E bajt mégis a rend érdekében eltűrni kell, ha már megvan, egy részt a vallási elem kedvéért, mely ezen tanokat, a mennyire igazak, ajánlja; másrészt a jó hiszemnek feltevésében, mely bennük a hamisat is menti. De e türelmet annyira vinni, hogy minden vallásnak, az emberi élet legeredetibb és leglényege-sebb igazságainak tagadása is megengedtessek, — ezt bátran, a társadalom ellen elkövetett fölségsértésnek nevezem.

De többet mondok, a tiszta ész szempontjából is, ily ellenvetés csak megvesztegetett társadalomban számolhat hatásra, és még ott sem tarthatja fön magát.

Egy társaság sem állhat fön a nélkül, amit „*bizonyos, nélkülözhetetlen igazságok alaptökéjének*“ akarok nevezni. Isten, gondviselés, lélek, ennek halhatatlansága, isteni igazságosság, bizonyos isteni szolgálát, a vallási ünnepek megülése, ezek, hogy csak a legközönségesebbeket

emeljem ki, „ezek, mikép Cousin ékesen mondja, ama nagy örökké régi, és örökké új igazságok, melyek, miután az ujon született nemzedéknek bölcsőül szolgáltak, azokat fön-tartják, és soha el nem hagyják; melyek a birodalmak fel-bomlásánál egy pillanatra eltűnnek, hogy annál nagyobb dicsőséggel feltűnjenek az ujakban; melyeket egy bölcs sem talált fel, melyeket egy szofista sem dönthet meg, melyeket Plato Pithágorástól vett át, a ki azokat az em-beri polgárisodás forrásaiból meritette; melyeket kelet Görögországnak, ez Rómának, Róma a mai társadalomnak alapul és létfeltételül átadott, és melyek az anyagi világ-ban ugy, mint az eszményiben, századokon át, a gondolatok országában szakadatlan hagyományt és megdönthe-tetlen elméletet képeztek, melynek végei, mikép Pláto mondja, vas és gyémánt szilárdságú kötelekkel egymásba fo-nódtak.“ (Gorgias érve)*)

A mely társulat élni akar, annak ezen igazságok alap-tökéjének megtámadását türni nem szabad. Különösen ke-resztény társadalomnak, mely ezen igazságokat egész ösz-szegében birja, és mely hitének köszönheti, hogy minden-kor a polgárisulás élén állott, nem szabad ezeket megta-gadni, és a tagadást jogként felállítani, ha végkép elveszni nem akar.

Tovább megyek és felteszem, bármily hamis e fel-

*) Sajnos, hogy Cousin e nézeteket a kormány rudjánál, mikép ezt szabadelvű államfériaiktól már megszoktuk, szinte megtagadta, vagy érvényesítésükre képtelen volt.

Ezt általán jogosulatlannak, kivihetetlennek állítják, ekkép okos-kodván: az állam és annak tényezői vallási vitákba nem boesátkozhat-nak, tehát bármily világosoknak, szenteknek látszó alapigazságokat sem alapíthatnak meg, nem védhetnek jogosan, eszélyesen, hanem ily vitá-kat egészen az egyéni meggyőződésre bizni kénytelenek, az állam nyu-galma, és az egyéni szabadság érdekében.

A mennyi igazság van ily okoskodásban, annyí tévedés, de még több a képmutatás.

Igazság, hogy az államnak vallási vitákba avatkozni sem joga, sem kötelessége, s az eszélyesség ettől szinte tiltja. De nem volna joga, sőt kötelessége ezeknél az államérdekét szemmel tartani és érvényesíteni, melyet csak igen is gyakran ott és ugy keres, a hol, s a mint az épen

tevés, hogy a hittagadás által oda jutunk, hogy elménk — és lelkiismeretünkől ezen igazságok anniyra kiirtattak, hogy nem is tudnók, hogy vannak-e, vagy hol vannak, és hogy, — bármily iszonyatos volna ez, — mintegy tapogatózva a szellemi éjben, azt kellene kérdeni magunktól, van-e igazság, vagy nincs; hol van az, úgy, hogy ennél fogva mindenki feljogosítva érezhetné magát, bárminek állítására, — azt mondom, még akkor is volnának bizonyos érvek, melyeknél fogva nem lenne szabad a társadalomnak magát ama tapogatózás által eltévesztetni engedni.

Ezen érvek, melyeknek addig is, míg azon igazságok ismét fölül kerülnek, azokat mintegy pótolni kellene, ezen érvek, az erények lennének. Igen helyesen mondja ugyanis Montaigne: „igazságunk különös ismertető jele erényünk.“ Ez az evangéliumi mondat: „az ő gyümölcsseikből ismeritek meg őket.“ Igen, ha azon komoly szándékkal, mely egyedül ad jogot a keresésre, keresnők az igazságot, ott kellene azt feltalálni, a hol az erényeket, a legnagyobb erényeket találjuk. És, midőn úgy hallom, hogy még egy Rénan is azt állítja, hogy a kereszténység szerzője „mindenkinek, ki emberszivet hordoz keblében, közös dicsősége... kinek mindenikünk azt köszöni, a mi benne legjobb... az erkölesi ujjá születés kimeríthetetlen forrását... a ki a tiszta lelkek egét alkotta, a tiszta istenimádást...“

nem található. Exempla sunt odiosa. Avvagy, nem vág-e az állam érdekébe, ha valaki Istent, lelket, örökkévalóságot, itéletet tagad, majomtheóriát, fizikai katekizmust, független morált, s efféléket hirdet, tanít nyilvánosan? Ha ilyenek meggátlása sem áll jogában, kötelességében, érdekében, hatalmában, akkor az állam lemond létéről, legelső, legmagasztosabb rendeltetéséről, mert a majomtheoria után a tigris-theoria sem maradhat el, és szigorú következetességgel a tolvajt, rablót, gyilkost, gyujtogatót, szóval egy bűnt nem büntethet. De nemde idáig nem mehetünk az állam léte feladása nélkül? Nemde az éjszakamerikai köztársaság a Mormonok ellen végre hadsereget küldeni, a francia nemzet iszonytató vérontással és egyéb áldozatokkal a petroleuröket leverni kénytelen volt? Ha ezt tenni joguk s kötelességük volt, nem lett-e volna a mormonizmus szerzőjének, a socialista tanok ellenében szintoly joguk s kötelességük? Avagy állam bölcsesség-e a bajt előbb nagygya nevelni, hogy annál nagyobb áldozattal kelljen s lehessen kiirtani? A nagy tüzet szabad

melyet minden magasztos lélek az idők végéig gyakorolni fog; a közönséges, örök, legfőbb vallást, el annyira, hogy, ha más bolygókon is ész és erkölcsiséggel bíró lények találhatók, azok sem birhatnak más vallással“: (Renan. Jézus élete) — akkor, mondom, sem öneki, sem más embernek a világon nem lehet joga e tant a lelkiismeret és vallás-szabadság nevében megtámadni, mert ez megtámadhatatlan igazság, ez a legvégső igazolással igazolt igazság, miután erény és igazság egy s ugyanaz.

És épen ez az, a mivel a kereszténység első védői oly hatalmasan álltak a római birodalomnak elébe, hogy tőle a lelkiismeret szabadságát követeljék, és, ami erkölcsi szempontból, a pogányság üldözéseit menthetetlen bünökké teszi. „Vétségük, így írja Plinius levelében Trajánhoz, leginkább ebben állott, hogy bizonyos napon, nap felkelte előtt összejöttek és Krisztusnak, mint egy Istennek dicsőségére énekeltek és eskü által kötelezték magukat, nem valami bünre, hanem arra, hogy tolvajságot, rablást, házasságtörést nem követnek el, szavukat meg nem szegik, a náluk letett jószágot el nem tagadják. Erre szokás szerint elszlottak, és csak egy, mindannyival közös, ártatlan lakomára jöttek össze... Nem tudtam elhatározni, valjon neveik, minden egyéb bün nélkül is, vagy csak a bünök, ha a névvel összekötve, büntetendők-e? Eddig a következő sza-

volna oltani, de a tüzzel játékot izzó könnyelműeknek szabad játékot kellene engedni? O de ne ámítsuk, vagy inkább ne engedjük magunkat ámíttatni a képmutatás által! — Hogy mi a jog és igazság, a valódi állam érdek és kötelesség e tekintetben, az jóakaratu ember előtt kétes nem lehet. Nem itt van tehát a fő nehézség, hanem a kivitelben, melyre nézve, a mennyire ily szük keretbe szorítható, legyen szabad szinte kiterjeszkedni, és némely gyakorlati észrevételt kockáztatni.

Őseink ama isteni ihletésű Szibyllára, az egyházra figyelve, óriási nehézségeket küzdöttek le, óriási vívmányokat küzdöttek ki, megbecsülhetetlen szellemi és anyagi kincseket hagyományoztak reánk, melyeket élvezünk, és melyekről felelősek vagyunk Isten és az utóvilág előtt. Nem tanusította-e tizenkilenc századon át elegendően anyai szeretetét, bölcsességét, áldásos működését? Mi által játszotta el bizalmunkat? Hiszen egyik szemrehányásul hangzik ellene merev változatlansága? Miért nem figyelünk mi is reá, mikép őseink, hogy azok áldásaira is méltók legyünk?

bályt tartottam meg, ha a mellett maradtak, hogy keresztények, ki végeztettem őket...“

Pliniusnak ész és lelkiismeret szerént ily szabályt kellett volna követni: ezen embereket, kik csak erényekkel ismertették meg magukat, becsülni, oltalmazni kellett volna, nem pedig terjedésüket gátolni. A tévedésektől és bűnöktől megrothadt birodalom átalakult volna általuk, mert minden birodalmak legelseje az erkölcsé, s a jogok legelseje az igazságé, melynek ismertető jele az erény. — Ugyan ezen szabály szerint, a kereszténység erényeinek, dicsőségének, a valódi polgárosításnak husz századai után, melyet a világon elterjesztett, e keresztység igazságát, egy vonalba állítani minden vallás tagadásával, az atheismussal, melyet a pogány társadalmak is elvetettek volna, sőt ezt még nekik martalékul oda vetni, és a lelkiismeret és vallás szabadság nevében a cirkusba vezetni, ez oly hazugság és oly merény egyszersmind, mely iszonyattal tölt el.

Az igazság és tévely megkülönböztetésére még más szabály is van, melyet követni lehet, ha arról van szó, hogy e szabadságok érvényéről, midőn igazságra hivatkoznak, határozhassunk: ez abban áll, hogy a tévedésnek biztos ismertető jele a merő tagadás. Bármely tant, ha még oly tökéletlen volna is, tagadni, megtámadni, megsemmisíteni,

Ha kihalt a kegyelet keblünkből, ez igen sajnós, de legalább érdekünk birhatna reá, hogy tőle tanulni ne szégyeljünk. Hogyan győzte ő le emberileg azon iszonyatos szellemi villongásokat, melyek annyiszor meghasonlása hozták az elméket, és nem egyszer csaptak át az állam életbe is?

Legelőször is, folytonos éber öntudata kincstárából napfényre hozta az egyedül üdvhozó igazságot. Azután óvatosan megkülönböztetve a hitet, tudományt, és merő emberi véleményt, mindeniket érdeme szerint méltatva, anyai gyengédséggel mindent elkövetett a békesség főtartására, a lelkek megmentésére. Anyai méltósága legiszonyatosabb, végső fegyverét, anathémáját, csak azok ellen szegezte, kik mennyi hivatását és tekintélyét megvetve, annak makacsul ellene szegültek; és még akkor is, anyai szeretetének legvégső jeleül, nem akkép fogalmazta elpartolt fiainak önközta átkát: „ha valaki ezt vagy amaz nem hiszi stb. — nem, még ő sem nyúlt a lelkiismeret szentélyébe, hanem azt Istenre és mindenható kegyelmére bizva, ekkép fejezte ki: „*siquis dixerit, si quis docuerit*

még pedig a tagadásból kiindulva, és arra ismét visszaterve, az értelmi és társadalmi bűn. Csak akkor szabad tagadni, ha valamely igazság állításából indulva ki, a rosszabb helyébe más, élet — és valósággal bíró tényt állítunk. A szellemi harc célja soha nem lehet a tagadás, hanem a felállított igazság következménye. A kereszténység nem a pogányság megtámadásával és tagadásával, hanem az evangelium felállításával lépett fel a világon. A tévedés, mely legalább egy részét tartalmazza az igazságnak, mindig üdvösebb lesz a merő tagadásnál, mely minden igazságot nélkülöz. A szellem, különösen a szellemek közössége nem tűri az ürt, és ha tagadásról tagadásra haladunk, mikép a tévedésben történik, végre mindennek tagadására, és oly örvénybe jutunk, mely az anyagi rendet is elnyeli.

Ez a forradalom műve a szabad gondolkodás és tudomány büszke elnevezése alatt. Ez a forradalom lelkiismeretszabadsága.

Általános érvényesülése még mélyebb tévedésből ered, mely, tekintve a szabadságnak minden viszonyaiban való szereplését, csak boldogtalan eredményeket szülhet.

E tévedés, melyet nem lehet eléggé hangsúlyozni, abban áll, mintha a szabadság ön célja volna, a szabadság a szabadsáért.

stb.“ ez által az egyéni szabadságot szintugy, mint a legmagasztosb társadalomnak, az egyháznak érdekét szeretettel, türelemmel, de egyszerűsággal kérelmeketel szigorral megóván. Ezt a maga szempontjából, a maga útja, módja szerint, az államnak is utánozni, bizonyára nagy bölcsesség volna. Ám számoljon mindenki lelkiismeretével, mit hisz, mit tud, mit óhajt: de midőn ezeket hirdeti, terjeszti, érvényesíteni törekszik, ezért már nem csak Isten és lelkiismerete előtt, hanem a társadalom és annak törvénye előtt is felelős.

Ugy, de mi lesz, ha a társadalom kormányzói, vezérei is Pilátusként azt kérdik, mi az igazság? És önkényük, ábrándjaik, szeszélyültségek szerint alkotnak hitet, törvényt, igazságot? Ha a társadalom, behálózva a titkos társulatok cselszövényeitől, ostromolva a pártok, érdekek és szenvedélyek vakdühétől, szorongatva bel- és kül ellenségektől, alig képes felélekezni, és vezérei a habhoz is kapkodva, nem tudják: a csalhatatlan hitre hivatkozó katolikus, a jövő vallásáért lelkesülő protestans, a nag

Ez nagy tévedés; mert a szabadság csak tehetség, képesség. Valamint a jog, úgy a szabadság is a maga tárgyát feltételezi, oly törvényes és helyes érdeket t. i., mely nélkül nem létezhetnék, és melynek zsinórmértékül és szabályul kell szolgálni gyakorlatánál.

Boldogtalan tévedés! Mert ha a szabadság önmaga célja magának, nem törődik azzal, hogy jogos cím által igazolja magát, hanem annál inkább igazolja magát, minél inkább, — felfogatva mindent, a mi körülötte van, — felszabadítja magát minden korláltól.

Papnő ez, a ki önmagát teszi bálványává, melynek áldozatait bemutatni tartozván, azokat magának sajátítja el. Ez ama Furia, melynek első oltára a vérpad, melyre a holt tetemek fölé emelkedett, a mint tanok tekintetében egyedül a meddő tagadás terén áll.

Mily világot vet ez a forradalom nyomorára! A szabadság egyedül a szabadságért, az nem szabadság, mert a szabadság választási képesség, és ép azért a választás tárgyával járó lekötelezettség. Társas lények között a szabadság mindenekelőtt közjó, és egyenkint csak a kölcsönös korlátozásban leli fel jogosultságát. Az igaz szabadság jogcime az embertársban van; mi lehet tehát a szabadság kizárólag önmagáért, a szabadság a szabadságért?

Ez a függetlenség; a függetlenség pedig a legerősebbnek zsarnoksága, mely mint afféle erő, folytonos harcban áll és terjeszkedik a szabadságnak, úgy mint a társadalomnak kárára. Ily függetlenség olyasmi, a mit lé-

oriens, vagy Socin és Voltaire hü tanítványa tanácsában, vagy mindannyiékban, vagy egyikében sincs-e üdv? E kép, mely ugylátszik, természet után van rajzolva, egész nagyságában tünteti elő a nehézséget, mely sokkal óriásibb, mint, hogy azt valaki néhány szóval megoldhatni, vakmerően remélhetné; de sokkal világosabb, sokkal szentebb érdekeket érintő is egyszersmind, mint, hogy irányadó válaszra nézve zavarba jöhetnénk.

Mint a hivatásos orvos a nagybeteg ágyánál, szorongatott kebellet, de határozott öntudattal mondjuk: az orvosság, vagy a halál! Mert ha valami, az kétséget nem szenvedhet, hogy ugyanazon betegséggel beteg, — az irás szava szerint, ördöggel ördögöt üzni nem lehet. Ford.

tesíteni teljes lehetetlenség. Mindenekelőtt Isten van el-
lene, kinek ez elsajátíthatlan kiváltsága. Ellene van az-
után a dolgok természete.

Lehet magát egy időre Istentől függetlenné tenni.
Megengedi ezt; de ez saját veszélyünkre van. És lás-
suk csak, mily veszély ez! A függetlenség nem állapo-
dik meg e mellett, mert ez egészen természete ellen volna.
Annál kevésbé állapodik meg az Istent tagadásánál, mi-
nél elviselhetlenebbnek és önkényszerűbbnek kell találni
minden egyéb tekintély korlátját, ha egyszer a legfőbb
leromboltatott. Végzetszerűen, és mintegy bosszúló szük-
séggel és logikai következetességgel tova sodortatik Is-
tennek tagadása után mindent tagadni és felforgatni. Ez-
zel megkezdetik a harc be és kifelé minden ellen: az
igazság és lelkiismeret ellen, minden politikai tekintély-,
minden társadalmi felsőbbség ellen, minden fék- és tör-
vény ellen, a család-, a tulajdon ellen, a töke- és szó-
val: a dolgok természete ellen. Iszonyatos harc, melynek
dúhe, ha egyszer kitört, nőttön nő. De a dolgok ter-
mészete nem oly türelmes, mint Isten, mivel az önfön-
tartására törekszik, és csak az idő az övé. Védi magát
és uralkodik. És hová vezet mindez végre is? Szánandó
zürzavarhoz, végzetteljes körtánchoz, melyben zsarnokság
és szolgaság, forradalmak és államcsinok egymással vál-
takoznak; rabszolgák szilaj vivódásához, melyben aranyos,
vagy rozsdás láncokkal egymást sujtják mindhalálíg.

Ez a forradalom és annak szabadsága. Alkudjatok
meg tehát az elvvel, melyből mindez kiindul; az Isten
mellőzésével az emberi ügyekben!

Miután ezekben az igazságot kimodva, a forradalom
felfogása szerinti szabadságot általán és a vallás és lel-
kiismeretszabadságot különösen az álokoskodások ellenében
felderítettük, térjünk vissza lehozásaink megkezdett so-
rához.

VII.

Ezek tehát a minden lelkiismeret- és vallással szin-
toly, mint minden valódi szabadsággal ellenkező lelkiis-
meret és vallás szabadságok, melyek kedvéért az állam
oly töprengéssel a vallástól óvakodik, magát a vallástal-
anság mintájaul felállítja, kötelességei legfontosabbika-
ról lemond, és egy nagy nemzetet, az egész népet a leg-
nagyobb biztosítékra nézve megcsalja.

A következményeket könnyen felismerhetjük. A val-
lástalanság, mely eleinte az állam beljében uralkodott, utóbb
az állampolgárokra is kiárad. Oly országban, melyben az
állam ugyszólva mindent tesz, úgy, hogy az egyesnek alig
marad valami a magán életen kívül, melyet szinte ha-
talmába keríteni törekszik, az állam nézetei természet-
esen ellenállhatatlan súlylyal folynak be a polgárra. Oly
államkormányánál, mely a radikális közömbösséget, sőt
vallásnak rendszeres kiirtását az egész kormány gépezet-
éből tekinti vezérelvül, vallásos hitű tisztviselő valósa-
gos anomalia, mely annál nagyobb, minél nyiltabban val-
ja hitét, és szabja hozzá életét. Gyanússá lesz azonnal
mintha hitéért lelkesülne, s a semlegességet megzavarja.
A tisztviselőnek ellenkezőleg, úgy mint tisztvi működés-
nek a vallást mellőzni kell; le kell arról mondania, hogy
meggyőződése szerint gondolkodják, érezzen és cseleke-
jék, ezeknek elnyomásával kell kiérdemelnie, hogy ily-
nekkel általan bir, és ekkép meghasonlásban kell önma-
gával élnie. Ez klerikális. Közömbös, vallástalan ember
ha mindjárt az atheismusig vallástalan, ilyen, miután az
állam jellemével teljesen megegyez, egészen otthonos-
fogja itt magát érezni. Az ilyen sokkal inkább elsa-
titja az állam szellemét. E mellett közönségesen a val-
lás iránt sok, talán annál több udvariasságot mutatnak
ennek sok, talán annál több segítséget nyújtanak, —
által ennek szolgálai igen is gyakran tévedésbe ejtetnek

de a vallás szellemének és befolyásának távol kell ma-
radni. Titkos ellentörekvés ez ellen, vezérli ily kormány-
nak minden cselekvényeit, mely annál természetesebb, mi-
után a vallástól megtagadott tért messzire terjedő gépe-
zetében ő foglalja el, s így vetélytársa, sőt ellene lesz.
Az államvallás helyébe az *állam vallástalansága* állit-
tatott, és e vallástalanságnak szintoly igényei vannak;
ez szintoly féltékeny, mint bármily vallás. Ez a *hata-
lom-, az államisten* vallása, melynek engedelmes, sza-
badelvü imádói minden állomásokat lefoglalnak, és a val-
lásos embert, még oly alkalmazásoknál is, melyeknél a
vallás üdvös befolyása nélkülözhetlen volna, bizalmat-
lansággal és gyanúval kísérik.

A dolgok ily állása természetesen nem mindenkor
és mindenütt egyenlő. Sok helyütt, oly kormánytagok ál-
tal, kik önmagukat becsülik, tiszteletre méltó követke-
zetlenséggel kiegyenlítettnek. De az elv és irány meg van,
mindenkor készen, nyiltan forradalmi kormányok által,
fosztogatások és száműzésekkel fellépni, és a nagy tár-
sadalomban, melyben a lelkiismeret szabadság kikiáltva
van, a legbaromibb, legszemtelenebb módon a lelkiismeret-
etek elnyomását gyakorolni.

Mindez az állam által történik az államban. De
egészen máskép van az állam uralmán kívüli, tulajdon-
képen úgy nevezett társadalmi téren, a mint ez 1789.
óta kifejlődött; mert itt csakugyan a legtökéletesebb val-
lás és lelkiismeret szabadság uralkodik.

A vallás és lelkiismeret ellen megállapított sza-
badságnál fogva vallástalan lehet mindenki a végső fék-
telenségig és meggyalázhatja a legszentebbet. Erre néz-
ve észrevételelem van, mely minden kétértelműségnek vé-
get vetni és fejtegetésem tárgyát jellemezni képes.

Belsejének foruma előtt csakugyan vallástalan, is-
tentelen, erkölestelen lehet bárki is saját veszélyére és fe-
lelősségére. Ez az ő dolga. De a rendetlenségnek ezen

belső állapota soha nem tartatott, és nem fog jognak, szabadságnak tartatni. Ez mindenki előtt világos, a ki lelkiismeretre valamit ad. Ha egymagam volnék is a világon, vagy valamely lakatlan szigeten, még sem volna jogom, szabadságom rosszat tenni, még csak gondolni sem. Minden ember lelkiismerete és kötelessége által köteleztetik, a mi épen tiltva nincs is, még ez által nem lesz szabaddá.

Abból, hogy saját személyes rovására istentelen és erkölcstelen lehet, magában véve, és csupán e szóból „*lehet*“ még nem következtethetünk engedelmet, jogot és szabadságot, hanem csak azon tényt, hogy ezen, az ember előtt elzárt forumon kereset alá nem eshetik, ha mindjárt a láthatatlan bűnhödések föntartatnak is.

Egészen máskép van a jó, mely mellett a jog és szabadság kiválóan áll az emberi lélekben. Erre nézve van jog- és kötelességi szabadság.

Ebből következik, hogy a jó és rossznak nincs egyenlő jogosultsága, hogy a rossz nem hivatkozhatik jogra, melyet sért, és szabadságra, melyet kezdetében már elvesztett, ellentétben a jóhoz, mely maga a jog, maga a szabadság tevékenységében tekintve, mert kötelesség.

A forradalom ezen igazságnak tagadása volt. Ugyanis, miután a polgári társaság a jó és rosszról, igaz és hamisról az erkölcsi és vallási rendben semmi határozott meggyőződéssel és elvvel birni nem akar, s e tekintetben minden erkölcsiséget és ítéletet megtagad, — az emberi gondolat és akarat tevékenységeiben csak külömbféle véleményeket és erkölcsi nézeteket ismer el, melyek fi-gyelmére egyaránt méltók.

Ily felfogása a jó és rossz egyenlő jogosultságának az állam terén is szükségkép hasonló jogot és szabadságot idézett elő, mely szinte kifelé hatni, nyiltan hirdettetni és gyakoroltatni, és magának a győzésekre és erkölcsökre befolyást szerezni törekszik. Az ekkép fél-

reértett vallás és lelkiismeret szabadság, nyilatkozás-, és a szellemekre való hatás szabadsággá lett. Mindent szabad ennél fogva hirdetni, tanítani, megbeszélni, állítani, tagadni, minden szabály és ellenőrködés nélkül. Az aréna megnyílt és a tömegek a leggonoszabb tanok prédájaul átengedettek az atheismusnak, materialismusnak, sensualismusnak, a gondolat lázadásának az igazság ellen, az alacsony ösztönöknek a lelkiismeret ellen, a léleknek Isten ellen, a testnek a lélek elleni lázadásának. Az állat fékjei lehullottak. Mivel pedig a jó és igaznak örök elvei, a valódi szabadságnak feltételei nyugó nélkül tekintettek, a szabadság e nyugók lerázásában állott, és mindaz, a mit tagadott, amit felforgatott, oly értelemben, s oly tapssal fogadtatott, mely a szabadság nagy kincséhez s nevéhez fűződik, míg e felforgatás elvül állittatott fel: a szabad gondolkodás és független moráldogmájában, mely nyilván Isten és ember előtt fellépve, velük dacolva szembeszállt.

Eleinte a jónak is jutott tér a nyilatkozásra, és megengedtetvén a pályázás, ennek apostolai is felléptek. Hasznára fordította a közös szabadságot, és tudjuk, mily jellemek, mily érények, mily tehetségek, lángelmék szolgáltak neki dicsőségére. Nemeslelkü túlbizalommal az igazság szépségében és erejében némelyek közülük el is fogadták e közszabadságokat, nemcsak, hanem ezeket meggyőződéseik diadalának legelőnyösebb, legdicsőbb feltételeiül tekintették. A jónak nagyobb dicsőségére fogadták el a rossznak e jogát. De ebben tévedtek.

Soha nem szabad a rossznak jogosultságát, szabadságát elismerni. Ez nem csak hittani, hanem egyszerű társadalmi eretnokség. Nem szabad soha nagylelkűnek és nemesszivűnek lenni, az igazság és a társadalom kárára.

Nem kevésbé csalódtak a következőben. Kétségen túl győzhetetlen az igazság magában. Az emberi léle

szellemisége, felelőssége és halhatatlansága, Isten, gondviselés, a keresztény kinyilatkoztatás hitágazatai, szabályainak egész láncolata, azoknak újjászülettető és polgárosító hatása, röviden, az ész és hitnek tere, nem csak kiállja a kutatás próbáját, sőt annál diadalmasabb lesz, minél komolyabb volt a kutatás. Az igazság nem csak legyőzhetetlen, hanem mindenkor győztes is, győztes a rend és boldogság tanúsága által, melyet azoknál szerrez, kik követik, és ha lehet, még inkább a rendetlenség és boldogtalanság által, melybe megvetői jutnak. De itt van ismét a csábító, és kétértelmű: *nem az igazság a harc* kockatétele, *hanem a lelkek és a szívek*. És ki nem ismeri ezeknek gyarlóságait, tudatlanságát és csábjait! Mily torzsalkodók az igazság ellen, mely őket utba igazítja, mily hozzáférhetők a tévedésnek, mely hizeleg nekik! Ki nem tudja másfelül, a hazugságnak, a rágalomnak, arcátlanságnak mennyi aljas eszközei, melyekhez a tévedés szóvivői habozás nélkül folyamodnak, mennyire egyenetlenné teszik a harcot az igazság hú tanítványai ellenében? Ez utóbbiaknak becsületére válik ily harctéren legyőzteni, a mint másfelül szemrehányást érdemelnek, ha ily harcban részt vesznek, és azt, minden lelkiismeret és igazság ellenére a lelkiismeret szabadsága címe alatt helyeslik.

Ha még is a kormányhatalom semlegessége nekik biztosítva volna! De ez épen nem az eset. A mint a szabadság fogalma a rosszra szintugy, mint a jóra való alkalmazása által elferdítve volt; ezen elferdítés a jogosultság egyenlőségénél meg nem állapodhatott, hanem tovább menve, a rossznak előnyére kellett szolgálnia.

Ez a logikai fejlődés menete, mihelyt az elv fel van állítva.

Ugyanis, mihelyt e ferde elv, a rossz-, és a tévedésnek a jog- és szabadság fogalmávali összeköttetésére nézve megengedett, ugyanakkor bizonyos volt,

hogyan az ellenfelek ezen eszmét és mindazon törekvéseit, melyekre vonatkozik, sokkal inkább fogják képviselni és érvényesíteni, mint a jót; mert a jó, ide értve mindazt, a mit magában foglal, u. m. igazság, erény, hit, az engedelmességgel, kötelességgel, áldozattal, az az mindoly dolgokkal áll szemben, melyek a felszabadulás és szabadság álfogalmával leginkább ellentétben állanak.

Az elferdítésnek a rossznak eltürésénél is tovább kell mennie, az előmozdításnál is tovább: a rosszat kiváltsággal ellátni és uralomra juttatni kellett. Nem a rossz türetik ezentúl, hanem a jó.

„Nálunk rosszul állhat a szabadság:

Még misére is eljárhat a bigótság!“

Végre oda jutunk, hogy a jó és a jók üldöztetnek és száműzetnek, és ama hirhedt mondás jut érvényre, mely az egész forradalom elvét és következményeit magában foglalja: „Mi nem tartozunk nektek egyébbel, mint a kizárással.“

Ez csakugyan végszava a forradalomnak, a mint legelső szava is ez volt. Egyik és a másik között ugyan néha a jó is segítségül hivatik, mint a társadalom bajainak szükséges gyógyszere, melyet egészen nem nélkülözhet, és melyre minden csapás után visszatér, de csak azért, hogy nagy hamar ismét hadat üzenjen neki, valamint Istennek, s a vallásnak, a forradalmi természet törvénye szerint, folytonosan arra törekedvén, hogy a kizárás elvét érvényesítse, összerágván, mint Lafontaine meséjében a szarvas a szöllőtöt, mely neki menedékül szolgált.

Ilyen valósága szerint a forradalom. Természeténél fogva ellensége minden vallásnak, de különösen a katolicizmusnak, mely tulajdonkép a vallás; ama tiszta vallás, mely a rosszat legbuzgóbban megtámadja, és a jóban legtevékenyebb. Ez Isten elleni harc, Krisztus és az ő helyettese elleni küzdelem, - az antikrisztianizmus és ateizmus. És e harc alá rejtőzik a szabadság-, igazság-, er-

kölesiség —, tulajdon —, család —, haza, — az egész társadalom elleni harc: ez a vadállatias commune, a megtestesült gonoszság. Így jutunk a vallás és lelkiismeret-szabadság nagy és szép zászlaja alatt legrettentőbb szolgáltságba, oly nép szolgáltságába, mely magát egy Cæsar által válságokba, egy kalandor diktátor által romok összehalmozására, egy csoport gonoszttevő által a társadalmi háború minden gyalázatosságaira és iszonyaira vezetetni engedi.

A forradalom tehát istentelenség, s azért örültség és bün. „Ó hazám, kiáltott Szofokles az athéni nép tapsai között, ne engedd magadat azon dicsóségedtől megfosztatni, hogy isteneidet tiszteljed! A ki ennek értékét nem ismeri, az az örültséghez közel áll. Igen sok érvek vannak megcsínyezésére.“

„Bün a dogmát elárulni,“ mondja a bölcsész szónok, (Cic. Acad. I. I. III.) Scelus est dogma prodere; mert e nélkül az egész emberi élet alapja felforgattatik. Ez a forradalom örültsége, ez büne. Istent megfosztotta dicsóságától, a dogmát elárulta.

És mily dogmát! A keresztény dogmát, mely minden szellemi fejlődés és tevékenységnek alapja, melynek szükségessége a fejlődés e magaslatán nem tagadtathatik a nélkül, hogy a legiszonyubb válságok elő ne idéztessenek.

Ha a csillagvilágban a nehézkedési törvény, mely összhangzásában föntartja, egy időre megszűnnék, ez sem hozna elő nagyobb rendetlenséget a világegyetemben.

De vannak némelyek, kik a forradalom tévedései és veszélyeiről nem győződnek meg, míg legerősebb pontjában, a népfölség vészteljes elvében megcáfolva nem látják.

E szintoly nehéz, mint fontos tárgy, komoly és nyugodt észlelésünket követeli.

VIII.

Az ember társadalminak teremtett: a társadalom tehát természetes valami. Azért természetének törvényei

ellen fön nem állhat. Az egyetlen nagy különbség az emberiség és az oktan lények között az, hogy ezekben a törvény, melytől vezettetnek, ön magától tevékeny, míg az ember törvényével, szabad akaratával közreműködik. De e különbségből nem következik, hogy ő természete törvényein kívül is létezhetik és fejlődhetik. E tekintetben, mely minden egyéb lényekkel közös, csak ama végzeteljes kiváltsággal bír, hogy magát megronthatja, kivonván magát e törvénye alól.

Tevékenysége e törvényre nézve hasonlít ahhoz, melyet a természet ellenében követhet. Fát ültethet, nemesíthet, nyeshet; de van valami, a mit nem tehet, a mi egyedül a természetnek van föntartva, s ami örökké kényszeríteni fogja, hogy azt számba vegye; ez az életerő, melyet a fa a földtől és az ég harmatjából nyer. Szt. Pál e hasonlattal élt, hogy az emberi tevékenységet az isteni malaszt mellett felvilágosítsa és szintígy alkalmazható e kép a természetre is, melyből kölcsönöztetett. „Én, úgy mond, plántáltam, Apollo öntözött, és Isten adta a növekedést. Azért, sem az, a ki plántál, sem az, a ki öntöz, valami, hanem Isten, ki a növekedést adja. Mert mi Istennek munkatársai, Isten szántóföldje, Isten építménye vagyunk.“ (I. Kor. III. 7—9.) Erre vonatkozik az irásnak ama másik szava is: „Ha az ur nem építi a házat, hasztalan őrizi az őt.“ (Zs. 126.) Az ember a természet ápolója és Istennek munkatársa. És ami minden egyes népre nézve igaz, az szintoly igaz az összes népekre, és azoknak egymás közti nagy társadalmára nézve is. A történelem csakugyan felvilágosít, mily nagy, valóban gondviselészerű hivatása van némely népeknek egymáshoz való viszonyában, és e hivatás annál fontosabb, minél inkább szolgál a polgárisodás eszközeül, vagy az isteni igazság ostorául.

Ez nem hitkérdés, hanem oly történelmi tény, melyet a leghiteltlenebb sem tagadhat. A földművesnek a növény

tenyészeti-, az építésznek a nehezkedési titkos természet törvényét hinni kell, ha munkájának sikeretlensége, épületének összeomlása által magát nevetségesé tenni nem akarja. Szabadelvűsködés e tekintetben valóságos esztelenség volna.

Pedig épen így állunk mai társadalom plántálóink és építészeinkkel.

Szintoly kevésbé lehet egyedül saját akaratunk s erőnk-ből társadalmat alkotni, a mint egyedül magunktól és a természet nélkül fát nem alkothatunk. Az államot szintoly kevésbé lehet alap nélkül felállítani, mint a házat, hanem a megdönthetetlen sulytörvényekhez alkalmazkodni kell. Ezen a forradalom sem teheti túl magát. Egyik főmestere, a ki a társadalmat önmagából akarta felállítani, Rousseau J. J. így szól a társadalmi szerződésről irt művében: „Ha a törvényhozó oly elvet állít fel, mely a dolgok természetéből folyóval ellenkezik, az állam zavarba jön mindaddig, míg vagy el nem vesz, vagy oly változást nem eszközöl, mely által a legyőzhetetlen természet ismét a maga jogaiba vissza nem állittatik.“ Kár, hogy e gondolatánál meg nem maradt, hanem azt további kivitelénél megtagadta.

Mindez az ész követeléseinek felel meg. Azonban, mit tettek 1789-óta egyebet, még pedig ismételve; mit tett maga Rousseau is egyebet, mint hogy ezen átokba estek? Nagy társadalmat a priori, mint merő emberi művet akartak elrendelni. Azon eszméből indultak ki, hogy a társadalom merő szerződési intézmény, mely akár nem is lehet, a mely tehát a nép kegyelméből, és oly hatalom erejéből létezik, mely csak önmagától függ; oly hatalomtól, mely ugyanazon időben szolgálai alattvaló és legfőbb souverain. Ez ugyan elméletben ellenmondás, gyakorlatban azonban a legmesterségesebben összeállított kényuralom, melyben a zsarnokság minden kihágásainál a szolgaságnak, melyet elviselni kell, része van, és láncait saját fölségének nevében, és saját kezeitől kovácsolva és összeforrasztva vi-

seli. Oly rendszer, melyet legalkalmasabban e két egymásnak ellenmondó szóval lehet kifejezni: *felsőleges rabszolgaság*.

Csodálatos dolog! Ugyanazon napon, midőn az emberi jogok kihirdettettek azon értelemben, hogy az ember semmi felsőbb tekintélytől nem függ, a *népfelség* is kimondatott, mely szerint magához hasonlóktól, sőt a mi gonoszabb, alatta állóktól kell fügnie.

A fölséget nem nélkülözhatték, tehát kénytelenek voltak elismerni. De az égtől elragadták, és ugyan akkor a bűnnel járó büntetésül, annak határai ledöntettek. E fölséget, mely természeténél fogva az ember fölött áll, nem csak az emberi társaságba, hanem annak legalsó osztályaiba állították. E fölség, melynek csak a fejtelenség szenvedélye ellenében szabad volt főállani, ezt éppen e szenvedélyek forrásából meríték, oda állíták trónját a tömegbe, melyet a ő világ egy írója a leggonoszabbnak nevez. És éppen itt adták e hatalomra oly önkény jellegét, milyen soha, a legrettentőbb zsarnoknál sem volt látható, és mely még Iste hatalmánál sem létezik: *istenin tulivá tették*. Ily szörnyű ségeket hirdettek: *A népnek nem kellene érvek, melye cselekményeit jogérvényesekké tegyék;*)* továbbá, *a népnek jogában áll mindenkor törvényeit, a legjobbakat is, megváltoztatni, mert, ha magának rosszat akar tenni, k nek áll jogában, ezt akadályozni?**)* A mi annyit mond „hatalom korlát és törvény nélkül,” a mi csakugyan természetes következés, mihelyt bitnélküli.

Ne ámítsuk magunkat: ily állapot gonoszabb, mint a vadaké. A valódi hatalomnak felforgatása által, me a féktelen szenvedélyek ellenében szükséges volna, ne csak ide jutunk, hanem a társadalom ezen állapot zsa nok hatalmába nyűgözve marad is, mivel a hatalom e szenvedélyek kezeibe van adva. A vadság állapotában mindenki védheti magát mindenki ellen. A forradalmi áll

*) Jurien az alkotmányozó gyűlésben.

**) Rousseau Contrat social.

potban mindenki irgalom nélkül a tömeg brutalis önkényének van kitéve. Ily állapot, nem csak az ember társadalmi ösztönét figyelembe nem veszi, hanem egyenesen ellene fordul, és mintegy ellentársadalommá lesz.

És még is, magában ez állapotban, megmarad az isteni jognak sejtelmé. Alább megfoggjuk határozni e jogot, és, amint reméllem, elosztatjuk a torzképeket, melyeket erre nézve alkottak, azok felelősségére róván a kihágásokat és visszaéléseket, melyek e torzképeknek némi alaposági látszatot szereznek, a kiket valóban terhelnek. De magával a zsarnokság és önkény e hamis fogalmával, és isteni jogot isteni ellenébe állítva, lehet-e értelmes ember, a ki a királyok isteni jogát, a népek istenintuli jogával szemben sokkal türethőbbnek ne találná? Vegyük például Franciaországot, és tekintsük, melyik királya, — kivéve XIV. Lajost, ki csak kényur volt, meglátjuk miért? — melyik királya volt valódi zsarnok? Hány és mily zsarnok támadt azonban csak nyolevan év óta is ama forrongó néptömegeből, mely az általa teremtett zsarnokságnak nem tud egyebet ellene állítani a forradalomnál? Hiszen annyira jutottunk már e forrongással, hogy nem csak a kövek, hanem a talaj is hiányzik már a társadalom újra építésének megkísérlésére.

Vegyük a királyi hatalmat legkorlátlanabb értelmében, és úgy találandjuk, hogy annak kezelője soha nem volt és nem lehetett arra jogosult, hogy *okos érvek ellenére, a rosszat is büntetlenül* teheti, mikép ez a népfőlség számára követeltetett. A királyok mindenkor kettős ellenőrködés alatt állottak, az isteni törvény és a szabad szóé alatt, és e kettős korlát alulról és felülről kényszerítette, hatalmukat az igazság törvényei szerint használni, és ez által biztosították önmaguknak hatalmukat, és a népek tiszteletét. De mi korlátozza a mai kormányokat? Azt állítván, hogy a néptől erednek, tagadják, hogy Istentől vannak, a ki reájuk nézve teljességgel nem islé-

tezik, és biztosak lehetünk, hogy e *nem létezés* az uralkodókra nézve sokkal kényelmesebb, mint az alattvalókra hasznos. A rend nem fölöttük áll többé, hanem lábaik alatt. Ekkép azon ellenörkődések elsejétől mentek lettek. Hátra van még a másik ellenörkődés a nép részéről. De, miután ez az ellensúly hijjában csakhamar féktelenséggé fajulhat, a társadalom veszélyeztetéséből meritik felhatalmazásukat az ellenörkődés meghiusítására, s így ellenörkődés nélkül maradnak. De csalódom, az ellenörkődés megvan, hanem későn érkezik, t. i. csak a forradalmak után!!!

Vegyük már most számba az idők és erkölcsök különbségét, állítsuk napjaink valamelyik Caesarját vagy Brutusát pl. ama polgárosulatlanabb időkbe, melyekben Franciaország királyai uralkodtak, vagy ama királyokat napjaink polgárosultabb korába, és úgy fogjuk találni, hogy, mikép Staël asszony mondja, nem a szabadság, hanem a zsarnokság „modern.“

A királyi hatalom barbár korban a polgárisodásnak remekjeit létesítette, míg forradalmi kormányaink polgárisodott korban a vadságnak szörnyetegeit idézték elő.

Hogy azonban félre ne értessem, hangsúlyoznom kell, hogy itt nem a tulajdonképpen vett politikáról szólok. Amivel itt foglalkozom, az jóval magasztosabb. Itt sem személyekről, sem kormány alakokról nincsen szó, hanem a társadalmi és kormányzati alap, és ennek elve forog kérdésben. Az isteni jog vezérelhet bármely köztársaságot, valamint a forradalmi jog valamely egyeduralmat. Én az isteni jog mellett vagyok mindenek előtt, és a mellette állok, ki azt nekünk visszaszerzi.

A fölött kell most már nyilatkoznom, mit kelljen isteni jog alatt érteni.

A ki társadalomról szól, a családok és egyének oly egyesüléséről szól, melyek a természettől kényszerítettnek

bizonyos kormány alatt élni, mely elég hatalommal bír, azokat társadalmi és nemzeti rendeltetések szabad és szabályos fejlődésében békében föntartani.

A természettől kényszerítettnek, mondom, mert az ember természeténél fogva társuló. Ez természetében van. Minden, a mi benne van, e célra való, és készíti ez irányban működni. A társadalom nem ad jogot és hatalmat, nem szerződészerű, hanem természetszerű szükség, és e szükségességet a fajok fejlődése, vagy süllyedése, élte, vagy halála tanúsítja, szentesíti.

Ha ez így van, a társadalmi élet minden feltételeivel ellátott emberiségnek ezek legelsejével avagy azal is birni kell, mely nélkül a többi mind haszontalan volna, a hatalommal. Az egész emberiség tehát mint társadalmi életének létfeltételét magában foglalja a hatalmat, a fölséget. Csirjában, valódi tehetségében, természeténél fogva bírja.

Már ebből kell következtetni, hogy az ember a hatalmat nem alkotja, hanem a természettől veszi, melybe ez, mint minden ösztönei, vele született hajlamai és tehetségei a teremtetőtől beleoltatott: a hatalom tehát a társadalommal vele született és azért Istentől van.

Továbbá: a hatalom, a fölség, lényegében tekintve, és eltekintve az alakoktól, melyekben utóbb érvényesül, akár egyeduralmi, akár népuralmi stb. — honnét származhatik, ha nem attól, a ki természeténél fogva egyedül a leghatalmasabb, legfölségesebb? Melyik ember az, kinek joga volna az ember fölött? És, ha egy embernek sincs joga az ember fölött, hogyan lehetne az emberek bizonyos mennyiségén bármilyen legyen is ez, joga fölötte?

Az atyaság, mely a családi hatalmat alapítja meg, Istentől származik, mind a mellett, hogy bizonyos jogcím áll mellette; hogyan lehetne ez másképp a politikai hatalommal, melynek személyes jogcime nincs, melynek te-

hát annál kizáróbban kell az isteni eredet jogcímét homlokán viselni.

A nemzetek apostola igazat mondott, midőn azt állította: minden atyai hatalom, úgy mint minden hatalom Istentől van: *omnis potestas a Deo*. A hatalom tehát isteni.

De a társadalmi hatalom nem azért oltatott az emberiségbe, hogy ott meddő legyen. Rendeltetése az, hogy érvényesítse magát valamely kormány alakban, mely a tömegtől, a melyre alkalmaztatik, különbözvén, többé, kevésbé az egységhez közelítsen, és végre is ebben találja tetőpontját. „*Mert a hol fő nincsen, ott a nép elvesz*“ (Példab. XI. 14) mely szavait az írásnak szent Ágoston éles elmével ekkép fejtegeti: „A szám az egységből ered, nem az egység a számból. Adjatok valamely népnek kormányzót, és népetek leendő. Vegyétek ezen egységet, és nem marad más, mint egy összebonyolódott csoport“. Az összebonyolódott csoport nem szám, mert a szám az egységből fejlődő rendes sorozat. Épen így a nép, a világ: szám, súly, mérték. Kezdetben volt a zürzavar: de e fölött az Isten lelke lebegett. Így lebeg a hatalom isteni ösztöne e bonyolódott csoport fölött, mielőtt néppé alakul.

És most, mikép történik, hogy „legyen világosság“, hogyan különzi el magát a hatalom, hogyan megy át valamely főre, hogy abban megtestesüljön?

Ez a kérdés.

Itt eltérnek a nézetek, rendszerek: az egyiket különösen a katholicismus, a másikat a protestantismus képviseli.

Abban mindenik megegyez, hogy a hatalom Istentől ered. Lehet ugyan valakit legfőbbé tenni, de nem lehet a fölséget adományozni, és miután nem lehet legfőbb a fölség nélkül, oda vagyunk utalva; hogy vagy oly kormányra szorulunk, mely csupán kalandok-, meglepések-, erőszakoskodások által ragadja magához a kormányrudat,

valódi alap és tekintély nélkül, addig fenyegetve a mesterseges, lázongó mozgalomtól, a mely felemelte, mig urává lett; melynek, hogy ellen állhasson, zsarnokává lenni kénytelen; — vagy vissza kell térnünk az isteni természetből eredő magasabb és valódi fölség elvére, mint egyedüli eszközre, mely törvényes és rendes kormányra vezethet.

E pontban mind a két felfogás egyetért, mindakettő elveti a forradalom tanát. De miben különböznek?

A protestans, és szintugy a gallikán irány azt tartja, hogy a fejedelem hatalmát közvetlen Istentől vette, s közvetkezőleg bármily emberi törvényhez csak annyira van kötve, a mennyire ezt alkalmasnak találja; a nemzet nem a magáé, mert csak annyiban létezik, a mennyiben kormányoztatik, s azért csak abban létezik, a ki kormányozza, a ki a világ semmi hatalmának nem, hanem csak Istennek van alávetve. Ez a korlátlan legitimitás, mely XIV. Lajos ama hirhedt szavában találja kifejezését: „az állam én vagyok.“

E nézet két nevezetes cselekmény által vezetett be a közéletbe. Az első volt VII. Eduárd, VIII. Henrik angol király fiának koronázása, melynél az angolok legnagyobb bámulatára a hittagadó Cranmer érsek, e szertartásnál a néphez, mint szerződő félhez intézendő kérdések helyett, beszédet tartott, melyben kiemelte, hogy e fejedelem nem a nép akarata által, hanem egyedül születése által, közvetlen Istentől nyert jogánál fogva viseli a koronát. E tan elméletileg I. Jakab által is fön tartott. Ez a protestantismus tana, mely különben itt következetesen azon elvéhez, melynél fogva mind a két hatalmat az egy fejedelem személyében egyesítve tekinti, kifejezésre talált.*)

*) Mióta a protestantismus Pandora vésszelencéje teriméjére növekedve, mindazt, ami a katholicismus ellenében az ó vagy újvilágból kinalkozott, oly mohón befogadta, és a világot reformálta, nehéz szabatosan meghatározni, mi sajátképen valódi protestans nézet. Az elvitázhatatlan

A második cselekmény az 1682-diki declaratio, melyben e tannak következményei felállíttatnak. Hogy az állam az egyház ellenörködésétől, mely az egész közép-ron át az alattvalókat uralkodóik kicsapongásai ellen védette, megszabadíttassék, annyira mentek e declaratióban, hogy kijelentették, miszerint az alattvalók uralkodóiknak föltétlenül engedelmeskedni tartoznak. E kötelességtől senki fel nem oldhatja, miután ez a királyi hatalomnak közvetlenül Istentől eredő kifolyása. Bossuet műve „a szt. irásból kivont politikáról“ teljesen e szellemről van áthatva.*)

Ez a protestans és a gallikán tan, melyet felhoztam, a nélkül, hogy itt bővebben elemezni kívánám.

A másik Aquinói Szt. Tamás, Bellamin, Suarez és mások nagy iskolája, mely az ó világnak szellemétől szintugy vezéreltetik, mint a józan észnek és a dol-

tény, hogy a reformatorok maguk, és a régiebb orthodox protestansok istenesítették ekkép a fejedelmeket, de csak addig és azért, a meddig és mivel szükségük volt rájuk a katolika egyház tekintélye és befolyása esöskkentesére, a mennyire lehetett, megsemmisítésére. E mellett azonban a specificus protestans hittan, bölcsészet, jogtan képviselői nem szüntek meg, sőt minél tovább, annál nagyobb tért nyertek a protestans subjectivismusnak, s ennek utján a népfölségnek is világgá terjesztésére. Nem lehet tehát, és nem szabad a protestantismusnak dicsőségét a modern népfölség feltalálására és terjesztésére nézve kétségbe vonni. Viszont, bármily jó hangzatuak egy Aquinói szt. Tamás, Bellamin, Suarez, stb. nevei a katolikusok előtt, nem lévén e tekintetben az egyháznak, biztos támaszt nyújtó nyilatkozata, idő előtti még a katolicismus tanát emlegetni. — A vatikani zsinat, ha kitűzött tárgy sorozatán nyugodtan végig mehetett volna, e tekintetben is bizonyosan határozott volna. — Annyi bizonyos, hogy a katolicismusnak az Isten fiától eredő öntudata, igazság szeretete, szilardsága ellene volt mindenkor a Nerók, Diocletianok, Henrikek önkényének és zsarnokságának szintugy, mint a fékvesztett népének, és azok előtt szintugy, mint a commune zsarnokai előtt kész volt vérevel tanuságot tenni a valódi jog és igazság mellett.

Ford.

*) E műben efféle állításokat lehet olvasni: „Ha a király határozott, nincs egyéb ítélet hátra; — csak Isten ítélet ítéletei és személye felett; — az egy védelem egyes részéről a királyi hatalom ellenében, az ártatlanság lehet; a fejedelem önmagát helyre utasíthatja, ha felismeri, hogy jogtalanul cselekedett, de az ő tekintélye ellen nincs más tekintély, mint saját tekintélye.“ E hasonlíthatatlan lángész, az emberi ész és hitnek ezen örök dicsősége, e pontban ember volt; mint Royer Collard mondja *állam tanácsos volt.*

gok természetének megfelel. E katolikus tan szerint, habár a fejedelmi hatalom, lényegét tekintve, Istentől van is, a fejedelmeknek mégis a nép által lesz sajátjává; az emberiség társadalmi természetében van, honnét azon kormányra, melyet a nép magának ad, által megy.

„Nincs hatalom, mely Istentől nem jöjjön.“

„Hogyan? Tehát minden fejedelem Istentől volna rendelve?“ — Ezt nem mondom, mert nem szólok egyes fejedelemről, hanem a dologról magáról, avvagy, a hatalomról. Azt állítom, hogy a fejedelmi hatalom az isteni bölcsesség műve, és ez teszi, hogy nincs minden a véletlennek átengedve. Azért, nem mondja az Apostol, hogy nincs *fejedelem*, a ki Istentől nem volna; hanem „*nincs hatalom*, mely nem volna Istentől.“ — Így szólt az előbbi századokban Aranyszájú szt. János; és e tan a katolika egyház nagy fejlődési menetén át, napjainkig föntartotta magát.

Az isteni jog alatt tehát, e tannak helyes felfogásával, nem azt kell értenünk, mintha az, ki a legfőbb hatalmat gyakorolja, azt Istennek közvetlen parancsából nyerte volna el. Nem. A Fölség, a mennyire a társadalmivá teremtett ember természetével összefügg, kétség kívül Istentől ered, olyformán, hogy tulajdonkép a társadalom tulajdonosa, alanya a kormányhatalomnak. Hogy pedig e hatalom külsőleg is életbe léphessen, a társadalomtól a fejedelemre, vagy a körülményekhez képest a kormány más kezelőjére megy át, és ekkép tárgylagossá lesz.

Ez a közvetített isteni jog; közvetített, a mennyiben a nemzet adja ezt; isteni, a mennyiben a társadalom természeti és alaptörvényeire, melyek szerzője Isten, alapítva van, és azoknak sérthetetlenségében részesül.

Hogy föntebbi hasonlatunkra ismét visszatérjünk: az ember plántál, de Isten ad erőt és növekedést a fá-

nak. Így van a hatalommal is: a nép határozza meg azt; de az erő, mely a kormányt szilárdítja, az alávetést nemesíti, Istentől van. Ő a tulajdonképi forrás, míg az ember csak közreműködik.

Ebből két következtetést vonunk ki: egyiket a gallikán fejedelmi kényuralom-, a másikat a forradalmi népfőlség ellen.

A királyi kényuralom ellen azt hozzuk le: hogy bármily sérthetetlen a hatalom, a mennyiben Istentől ered, még sem szabad felednie, hogy a nép által származik, mire az egyház koronázási szertartásaiban figyelmeztetni el nem mulaszt; és innét van, hogy a nemzet, bármennyire ment volna is ez a királyra ruházott alkotmányos engedményeiben, mindenkor mégis, nem csak beleszólási, hanem közreműködési jogot is tart a kormányhoz, melyet tisztelni, a fejedelem erkölcsi kötelességében és érdekében áll. E tekintetben vannak viszonyok, van oly súlygyen, melyet meghatározni nehéz, mely inkább a közerkölcsökön, szokásokon, mint írott határozványokon alapszik, mint ezt Franciaország története századokon át mutatja. Látunk itt oly szoros összekötetést nép és fejedelem között, mely néha ugyan zavarok által fellazul, de soha nem találjuk, hogy a király népe fölött zsarnokoskodott, vagy hogy király és nép, két ellenséges tábor gyanánt tűnt volna fel.

Ez valósággal szabadelmű kormányzat.

A népfőlség ellen lehozott következtetés ez: a nép nem forrása, hanem mintegy edénye a főlségnek, melyből az folyik, hogy fejetlenségéből kilépjen; midőn a nép ekkép a főlséget a kormányra átfolytati engedi, lemond e tulajdonáról, rendelkezik végképen, úgy, hogy ezután csak engedelmeskedjék. Engedelmeskedik, és pedig nem mint képviselőjének, vagy képmásának, hanem, mint Isten képviselőjének, a kire a teljes uralkodási hatalom egyedül támaszkodhatik, mint minden uralom kut-

forrására. A nép engedelmeskedik a hatalomnak, mert egyedül saját társadalmi természete törvényének hódol, midőn maga fölé állítja. Nem szerzője tehát, hanem kiszolgáltatója a kormányhatalomnak.

A nagy Baco, kinek mély és magasztos bölcsészete minden kiágazásaiban a kereszténységben gyökeredzett, e valóban társadalmi tant ekkép határozta meg:

„A hatalom, melyet az ember gyakorol, csak azon alapszik, hogy Isten képe van alkotva. — Teremtsünk embert hasonlatunkra, mondja Isten a genesisben, — a ki uralkodjék! — Ez az eredeti jogcim, eredeti adomány levele minden embernek. És a hatalom nincsen, a hol képmás nincsen. Ez az, a mit Ozeás próféta Isten nevében mond: királyok voltak, de nem én általam; fejedelmek, de az én tudtom nélkül.“ *)

Ez utóbbi rendbeliek a mi forradalmi hatalmaink. Nem Isten képe szerintiek, hanem az emberé szerint, melyből az Istenhez való hasonlatosság eltűnt. A Prometheus által készült emberekként csak földből és vízből, agyagból, néha sárból valók. Hasztalan törekedett a Titán a tüzet elorozni az égből, hogy megelevenítse; csak a vilámot idézte le magára, és ha minden kísérleteiből ujan előállott, ez csak bünhődésének hosszabbítására történt, hogy a mardosó keselynek annál nagyobb prédát nyújtson, míg a szabadító meg nem érkezik.

Ez az, a mit a társadalom világiasításának mondanak. Szintigy lehetne a természetet is világiasítani.

Ez által ama tan, melyet Proudhon a forradalomtól kivont, melyet a Commün elterjesztett és a „köz-társasági népszerű katekizmusban“ nyilván vallott, az egész népre kiterjesztetett, t. i. „hogy az emberen túl nincs semmi hatalom és igazság, és hogy Istennek tagadásával saját sorsának urává lön.“ A népfölség tana valódi nemzeti átheismus.

*) De bello sacro.

És ne mondja senki, hogy, ha szerintünk a hatalom átruházása a nép által történik, nem nagy különbség, akár a népfölség címe alatt történik, akár e fölség fölött álló Isten nevében.

Ez ugyan is nagy különbség. Mert más lesz azon hatalom jelleme, mely a nemzetből ered, más a tisztelet és hódolat, melyre talál, azon erkölcsi feltételek szerint, melyek mellett a választás történik; a szerint, a mint a nemzet ama társadalmi érdekek iránt viseltetik, melyek e nagy elvet biztosítják, lelkesül, vagy lábbal tapodja; a szerint, amint a nép az emberi szeszélyek fölött álló isteni küldetés folytán bizalomra lelkesül, vagy saját fölségének mámorából eredő szenvedélytől sodortatik. Mert a nép magában ama fontos cselekményben, mely sorsa fölött dönt, nagylelkűen vagy szolgálilag hódol, és a nép hizelgői által hirdetett fölsége tulajdonkép nem egyéb, mint csalétek, mely által szolgaságába csábítatik. A hatalom, mely ebből támad, saját eredetével jön ellentétbe, nem csak azon eszközöknél fogva, melyek felállítására használtattak, és megvetés tárgyává teszik; hanem azért is, hogy ily hatalomban a lényeges kellék, *a véglegesség* hiányzik, s ekkép eredeténél fogva mérsekletre nem juthat, hanem zsarnokságra kényszerítettetik, hogy ily fölségi cselekmények visszatérésétől, magát megvédhesse. Ha tehát a valódi hatalmat és tekintélyt akarjuk, akár egyeduralomról, akár köztársaságról van szó, azt a legmagasztosabb szempontból kell tekintenünk, s ekkép el kell ismernünk, hogy a hatalom, ámbár a nép által létesül, de nem általa adatik.

Külömben, szomorú tapasztalásaink után, ki nem látna be képtelenségét és hazugságát a népfölségi elvnek?

Ha a nép volna a legfőbb hatalom, nem kellene ilyent rendelni, hiszen ép azért rendeltetik ilyen, mert nincsen, hanem van igen is fejtelenség; és a népet legfőbb hatalomnak nyilvánítani annyi, mint az anarchia fölségének hó-

dolni. E sajátságos fölségnek is azonban az észt kellene maga fölött elismerni, és ezzel már megszűnnék, s egy felsőbb hatalommal kellene számolnia. Azért igen következetesen állítottott: *hogy a népnek nem kell fölségének gyakorlatánál észérvek által vezéreltetni.* Ekkép az esztelenség fölsége lesz elérve.

Ha a nép a legfőbb hatalom — souverain —, és mégis főhatalmat kell rendelnie, kit saját hasonlatára rendel, akkor előbb nem volt legfőbb, mert ilyenre szüksége volt, de azután sem lehet, miután ilyennt rendelt. Mikor souverain tehát a nép? Bizony jó formán sohasem. Mert a népfölség elve szerint előbb és utóbb souverain marad, az az előbb mint utóbb a fejetlenségben, a mi csakugyan fölség-elleniség, társadalom-elleniség.

Azon tömegről, melyet népnek neveznek, szüntelen akkép beszélnek, mintha egy emberről volna szó, a ki egysegesen gondolkodik, szól, cselekszik; a ki belátással, észszel, bölcseséggel, s e szerint öntudattal és érett megfontolással kormányzót választ magának. Azt is mondják továbbá, hogy ily kormányzók a néptől kormányoztatnak és befolyásoltatnak, nem szűnnek meg ezeknek meghatalmazottjai és egyszersmind souverainjei lenni, távol levén attól, hogy alattvalói legyenek. De mindez ismét nem egyéb ámitásnál. Nem a nép befolyásolja képviselőit, hatóságait, szónokait. Ezek befolyásolják és izgatják a népet érdekeik szerint, melynek eszközül, játékszerül és áldozatul kell szolgálnia. A népfölség mindenki fölsége, a ki azt megragadni bírja és akarja. Ekkora hatalmat csak azért tulajdonítanak neki, hogy azt, a mivel bír, annál könnyebben elragadják tőle, mint mikor a gyermek együgyűségével visszaélve, azzal atyja házából olyasmit vetetnek el, a mi nem szabad, s azt holmi dibdábbal becserélik. Ez orzás a népfölség ellenében.

Mily elvetemülése a hatalomnak! Mily romlása a népnek! Mennyi zsarnokság ennek nevében! Mily lealacsonyító

és borzasztó társadalmi felfordultság! Mennyi esztelenség, mennyi bűn, mennyi gonosz származik e tanból!

Ide jut oly nép, mely a legfőbb ész uralmán kívül akarja sorsát megalapítani, és azon alapvet, mely minden hatalom és társadalom alapja, kizárja és makacsul távol tartja magától.

Az ó világ legélesebb elméjü politikusával azt kell mondanunk: „Rontsátok le az istenek tiszteletét, s a hit és igazság pusztulásával a társadalom sem lesz többé lehetséges.“ — *Pietate adversus deos sublata, fides etiam et societas humani generis, et excellentissima virtus, justitia tollitur.* (Cicero)

Mindannyiszor tehát ismét csak Istenre jövünk vissza, kinek közbejöttét a mi társadalmunk oly féltékenyen kerül. E fölötti csodálkozás, egy atheus csodálkozása volna. Mert Isten élet forrása mindennek, a mi létezik. Őt azzal megsemmisíteni akarni, hogy tetetjük magunkat, mintha nem volna, ez gyermekes önámítás, és bitorlás. Mintha a nap nem világítana, ha szemeinket befogjuk. Hogy Ő reá emlékeztessünk, nem kell több, mint ama dühre figyelmezn, melylyel a társadalmi rend ellenei szüntelen emlegetik, s ellene, mint a legnagyobb védmü ellen irányozzák lövegeiket, a mi által nyilván kimutatják, mennyire fontos, Őt annál inkább magasztalni. De még inkább követelik ezt körülményeink, viszonyaink, szerencsétlenségünk, szorultságunk és áldástalan hányódásaink. Isten az emberi ügyek bizományosa, és oly napokban, a milyeneket élünk, azért büntet, hogy semmibe sem vettük. Oly időkben is, melyekben az embereknek legtöbb tenni valójuk van, az Isten főalapja mindennek, a tudomáynak, az erkölcsiségnek, a rendnek, az igazságnak, mert ő központja a mindenségnek. De midőn a társadalom összeroskadni indul, mivel őt nélkülözni és magunkat helyébe állítani akartuk, akkor ismét feltűnik. Isten, az ősalap! Hasztalan hunyjuk be szemeinket előtte, mindenütt látjuk Őt, annál inkább, minél

inkább kerüljük. Ha az emberi gőg végső bukását nem akarja előidézni, meg kell ismerni, hogy valamin Isten létevel a világot eltöltve, a magasságokat alkotja, úgy az Őt nélkülöző ür, az örvények feneketlen mélységét teremti.

IX.

Egy rövid irat terjedelméhez, s azon korlátokhoz képest, melyeket értekezésünknek szabni kívántunk, úgy hisszük, eleget mondottunk.

Értekezésünk folyamában századunk szellemét illetőleg csak emberi észlelésekre, érvelésekre, következtetésekre, a józan emberi észre, értelemre, a dolgok és a társadalom természetére, az emberiség tapasztalataira hivatkoztunk.

Azonban itt egy más oldalról, oly ellenvetés, sőt hittani ítélet emeltetik ellenünk, melynek nem kevesebb célja volna, mint a mondottakat minden további vizsgálat és ellenokoskodás nélkül halomra dönteni.

Jórávaló keresztények, elfogulva a kor téveszméitől, és minél kevésbé felvilágosult, annál vakmerőbb hit uralma alatt állván, egyenesen megrónak, hogy az észre hivatkozunk oly tárgyban, melyhez az észnek semmi köze. A kereszténység kizárólag természetfeletti szelleme, szerintük, csak az egyes lelkek üdvére van rendelve, magukra hagyván a nemzeteket és társadalmakat, melyek a lelkekből alakulnak és kiegészítettnek, azon sorsra, melyet maguknak készítenek. Az ily emberek pedig nem afféle észlelésekre támaszkodnak, mint a mieink, t. i. észszerű, okoskodásra alkalmas érvekre, hanem vallásunk szent tekintélyére, a Szent Lélek nyilatkozataira, melyek szerintük mind az Üdvözítő ama szavaiba foglalhatók: „*az én országom nem e földről való.*“ Ebből, állítják ők, azt kell következtetni, hogy a vallásnak a világi dolgokhoz semmi köze sincsen. E mellett nem irtóznak legkevésbé is attól, miután egészen más, egészen

ellenkező szempontból indulnak ki, hogy utjok végén a hit-és emberi társadalom elleneivel találkoznak, és ugyanazon eredményekre jutnak, mint ezek. Annyan még is minden esetre különböznek ezektől, hogy a vallásnak a templom belsejét feltétlenül föntartják, de természetesen csak a végre, hogy ebbe zárkózva, magukat foglyokká tegyék.

Ez ellen, bármilyen legyen is hitem, ez ellen óvást kell tennem. Bármennyire egyetértek is velük a hit titkaira nézve, melyek az észet messze túlhaladják, meg nem állhatom, hogy ez iránt magamnak felvilágosítást ne kérjek.

Hogyan! Tehát Krisztus azért jött volna a földre, hogy „a pogányság bálványait“ elüzve, az atheizmus dacionának készítsen helyet az igaz Isten helyett? Csak azért jött volna, hogy a lelkeket a társadalmaktól elvonva, e társadalmakat, melyek lelkekből állnak, megoszlassa, és a mennyire hívásának nem engednek, a pogányságénál is gonoszabb állapotra juttassa? Azért jött volna, hogy Baylenak, Montesquieu által oly határozottan megcáfolt képtelen állítását igazolja, mintha a kereszténység, szellemisségénél fogva a polgári társadalom — és államok képzésére haszonvehetetlen volna? — És végére is az Isten, a ki csak elvitázhatatlan királya a természetnek, nem volna egyszersmind az emberiség, — és következésképp a nemzetek királya is? Nem-e egy része a természetnek az emberiség, nem-e egy része az emberiségnek a nemzetek, az emberiségnek, mely nemzetekből áll? Hogy ismétlésekbe ne essem, nem mondom többet, de ennyit biztosítottunk tekinthetünk az ész előtt.

Azonban a hit, még azokban is, kiket megvakított, a legnagyobb tiszteletünkre számolhat. Térjünk tehát vissza értekezésünkhöz: álljunk a vallás szentséges álláspontjára, melyet örömezt megkíméltünk volna. De sehogy sem hagyhatjuk magunkon még azon látszatot is, mintha annak szándékosan kitérnénk. Hál' Istennek! állításunk itt sem

veszt semmit erejéből, sőt épen itt fejtheti ki azt egész terjedelmében. Nem, nem igaz, hogy az evangélium Istene csak oly házi Isten, kit csupán a házi tüzhely sarkába lehessen szorítani, mintha annak a senatusban, az árcopágban semmi dolga nem volna. „Ő a nemzetek Istene, kinek ezek örökségül adattak“ (Zsolt. II. 8.) „a ki a magas égben minden országok kormányrudját kezeli, ki az idők változásait elrendeli, egy birodalmat eltörül, a másikat megerősíti“ (Daniel II, 21.) „Ő részt vesz a tanácsban“ ő az, „kitől az eszélyesség és erő ered, mert általa uralkodnak a királyok és rendelik a kormányzók, a mi igazságos.“ (Példab. VIII) Dániel próféta látványában az emberfia az, kié a tisztelet, hatalom és uralkodás, kinek minden nép, és nemzet, és nyelv hódolni fog; a kit az egész föld ke-rekségén az uralkodás dicsősége megillet; kinek országa örök és tartó ország, melynek minden királyok szolgálnak és hódolnak. (Dan. VII. 27.) Ez Krisztus, ki az élők és holtak birájává rendeltetett, kinek minden térd meghajol égen, földön és a föld alatt. (Filip. II. 10. Rom. XIV. II.) Erre kell az igaz vallásnak igényt tartani. Egyedül a kereszténység támasztott ily igényeket. Tizenkilenc század óta, melyhez az azt megelőző negyven század csatlakozik, melyek a kereszténységet elő készíték, és az emberiséget bölcséjéből kivezették, — uralkodik az az Isten, a ki magát kinyilatkoztatta, a világ fölött; az országokat mindazon hányódásokon, melyek szabadságainkból erednek, átvezette, elérte velük mindazon célokat, melyeket bölcsesége nekik kitűzött, felismerhetni őt az országok boldogságán, melyek Őt elismerik, még inkább azoknak bukásán, melyek megvetik.

A divatos szabadelvűség tehát, mely azzal áztat, hogy a vallás nagyobb dicsőségére sokkal jobb azt minden nyilvános hódolat elől elvonni, és attól a népeket elidegeníteni, nem csak az észszel, hanem a hittel, a vallással is

ellenkezik, melylyel rendelkezni akar, melynek könyveit bizonyosan soha sem tanulmányozta, talán fel sem ütötte.

Mert, ha valami megírva van, bizonyára az, hogy e vallás a népek vallása. Kétségen túl minden ember legbensejéhez fordul ez, hogy erkölcsi és mennyei törvényével érintkezésbe hozza, s ez által mindvégig vezérelje. Ez által különbözik ez minden vallástól, mely csak a külsőségekre szoritkozik. Ez szellem és igazság, de nem volna igazság, ha az embert egész valójában meg nem ragadná ugy, a mint Isten alkotta: t. i. a társadalomban, a nemzetben élő embert. Egyaránt távol oly asketizmustól, mely az embert társadalmi kötelmei teljesítésében gátolja, valamint oly emberiségi socialismustól, mely őt az összeségben elnyelné, az egyéni embernek szintugy, mint a nemzetekben egyesült emberiségnek vallásává lett. A kereszténység kiválólag szövethető. Maga sem egyéb, mint az ég végtelen irgalmának szövethetője a földdel, melyen egy akol és egy pásztort létesíteni törekszik. Ezt nevezték régi időben szép elnevezéssel keresztény köztársaságnak, respublica christiana.

Mennyit lehetne e nézetek támogatására felhozni! Isten Ábrahámot a hívók atyjává teszi, és hogyan? „Nagy néppé teszek tégedet. . és tebenned áldatnak meg a földnek minden nemzetségei.“ (Genes. XII. 3) Ugyan ezen ígéretek történtek Izsák-és Jákobnak. Különösen hirdetik előre Krisztus, mint „az, ki a népek varakozása, vagy egyesülése.“

Az ígéreteket a teljesülés követte. Isten Ábrahám-ból oly népet nevelt, melynek egyetlen hivatása volt, a többi népeknek a vallási igazságot megőrizni és áthagyományozni. Ő nem egyedekkel, hanem nagy nemzeti és gyűjtő egyeniségekkel szövethető. A mi pedig Annak nagy jellemét illeti, ki által a világ üdve eszközlendő volt, a következőkből érthetjük:

„Ama napon Jestsze sarja a népek jeleül támad;

a nemzetek hozzá imádnak“ (Isai. XI. 10.) „Minden népek hozzá gyűlnek, és megtanít az ő utain járni; mert Sionból indul ki a törvény, és az urnak igéje Jeruzsálemből (Isai. II. 2. 3.) „Mert napkelettől napnyugatig nagy az én nevem a nemzetek között, és minden helyen tiszta áldozat mutattatik be az én nevemnek“ (Malak. I. 11.) „Ime bizonyságul adtam őt a népeknek, fejedelemül és tanítóul a nemzeteknek“ (Isai 55. 4.) „Én vagyok, ki elejétől fogva megjelentem a végső dolgot, és kezdettől fogva azokat, melyek még nem lettek (Isai 46, 10.) „Megesküdtém önmagamra, nekem hajol meg minden térd, és nekem eskszik minden nyelv (u. o. 45. 24.) . . . Még egy kis idő van, és én megrenditem az eget, földet . . . és megindítok minden népet és eljő, a kit minden nemzetek óhajtanak, és betöltöm e házat dicsőséggel“ (Agg. 2, 7. 8.)
Csodálkozom, hogy e helyeket keresztényeknek emlékezetében felidézni és arra tanítanom kell, hogy az ő Istenük, nem kápolnájuk Istene és hogy egyértelmű a megtagadással, ha őt egyénileg igen, de nemzetileg elismerni vonakodnánk.

Nagyszerű képekben hirdette előre Isaiás (L. 60, f.) és a többi látnokokkal együtt az Üdvözítőnek a népek és nemzetek fölötti uralmát, melyet Racine is egy vonzó költeményében utánozott, és innét magyarázható Tacitus és Suetoniusnak azon tanúsága, hogy régi és általános vélemény szerint „Judeából támad az, ki a világ uralmát elnyerendi.“

Igaz, hogy a zsidóság a messiás ezen uralmának, melynek tiszta szelleminek kell vala lenni, anyagi jelleget adott. De ha szellemi is, azért világinak is kell lennie, mert a szellemi csak nyelvbéli visszaélés által lehet ellentéte a világinak, különben minden ez időbeli társadalmakat csupa testi tömörüléseknek kell tekinteni, ész és lelkiismeret, lélek és szellem nélkül.

Ily alakban lépett fel a kereszténység az első szá-

zadokban is. Valjon megtagadta valaha e fönséges jellemét és meghazudtolta a látnokok jövendöléseit?

Éppen nem, sőt ellenkezőleg reájuk hivatkozik: Az angyal, ki a szüz Máriának hirül viszi, hogy a Magasságbelinek fia tőle fog születni, ugyanaz hirdeti: hogy „Dávid atyjának trónját örökli, és hogy uralkodásának vége nem leend“ (Luk. I. 32.) A Magasságbelinek e fia mindjárt születése után fogadta a királyok hódolatát. „Ő rendeltetett minden népek előtt világossággul, a pogányok megvilágítására“ (Luk. II. 32) Magára engedi alkalmazni Isaiás próféta szavait „ő hirdeti a nemzetek — pogányoknak — az igazságot.“ (Máté XII. 18. 21.) Ő maga a föld királyai királyának nevezi magát (Titklát I. 5.) Midőn a zsidókról szól, mint népet tekintti őket és mint ilyent Tyrus és Szidonnak ellenébe állítja. Sir népe fölött. Meghal népéért, s ezen halálát felajánlja a föld minden népeiért, hogy mindannyit törvényének egységére vezérelje. Király címet nyer és nyilvános hódolatot mint ilyen. És mily célu, mily horderejü meghatalmazást ad apostolainak? „Minden hatalom adatott nekem égen és a földön. Elmenvén azért az egész földre, tanítsatok minden népeket, megtartani mindazokat, a miket parancsoltam nektek, megkeresztelvén őket az atya, fiu, és szt. lélek nevében.“ (Máté 28, 18.) Ugy szólván csak népeket lát maga előtt, és ezek szerint számolja alattvalóit, megkereszteltetvén őket.

És, mig szt. Péter, mint az egyház feje, e joghatóság betűszerinti alkalmazásával, a nemzetek fővárosát, Rómát, elszántan elfoglalja, szt. Pál, a nemzetek tanítójának és apostolának nevezi magát, (I Tim. 2, 7. II Tim. I, 11.) és ámbár azon gyülekezetekben, melyekhez irt, eleinte csak csekély számú hivei voltak, még is nem ezekhez fordul egyenkint, hanem a nemzetekhez, melyekhez tartoznak, a rómaiakhoz, a korinthiszekhez, a galatákhoz, az efeziekiekhez, a filippiekhez, a koloszszaiakhoz, a zsidókhoz. Végre nevezetes, hogy midőn az athéneieknek meg-

hozza az evangéliumot, ezt nem egyeseknek, hanem az áreopágban, az egész népnek hirdeti, és megismertetvén „az ismeretlen Istent,“ azt mint a társadalmak és népek alkotóját ismerteti meg. „Ő alkotta egy emberből az egész emberi nemet, hogy az egész földszinén lakjék, és lakásaiknak bizonyos időket és határokat szabott.“ (Apostes. 17, 26.)

De miért emlegessem az efféle tanuságokat? Nincs itt szó valami többé kevésbé kétes dologról. Ez tény, még pedig oly nagyszerű tény, mely a világtörténetét magában foglalja. Mindazon látnoki jövendélések, mindazon evangéliumi magyarázatok, betűszerint eseményekké lettek, oly gyorsasággal, oly pontossággal és nagyszerűséggel, melyek a kettős csoda, — a népeknek az evangéliumhoz való megtérése, — és a sok idővel előbbi jövendölések betűszerinti teljesedése által az ember lelkét valóban meggyőzik. A római fascések a kereszt előtt meghajoltak; az evangélium lett a népek törvényévé. Isteni befolyása által nem csak egyesek, hanem az összes népek vallását, és nem csak vallását, hanem erkölceit, intézményeit, törvényeit, a polgári és közjogot megváltoztatta. Ez alkotta a mai népeket. Ez lett ama fékké, melynél fogva a vad népek a polgárisodásra vezettettek, melyet elvetni nem lehet a nélkül, hogy ismét a vadságba vissza ne süljedjünk.

Elég-e ez arra, hogy ama vallási egyéniességet visszautasítsuk, mely korunk nagy tévedése, és mely halálunk lenne, ha teljes uralomra vergődhetnék?

A tekintélyek, érvek és tények ezen összegének még is Krisztus ama nagy szavát állítják ellenébe: „*az én országom nem e földről való,*“ oly szavat, mely az uralkodók szenvedélye által eltorzítva, a világot a forradalom rázkódásainak tette ki eltorzítása által.

Nem szabad kételkednünk e szónak igazságáról, sőt igazsága végtelen nagy értékű reánk nézve; mert, ha a

keresztény vallás e földről való volna, mint a többi valóságok és tanok, melyek a világot reformálni akarják, akkor a megromlásnak volna kitéve és nem kínálkoznék teljes isteni tökéletességében.

De mit mondjunk a következtetésre nézve, melyet belőle lehozni akarnak? Vizsgáljuk oly higgadtsággal, mely e komoly és szent tárgyat megilleti.

Ha egyebet nem tudnánk felőle, mint azt, hogy a forradalom erre hivatkozik, már ez is elég volna annak felismerésére, hogy félre érti és vele visszaél.

Hogy azonban e szót helyesen megértsük, ismét az evangéliumi összefüggésbe kell állítanunk, melyből kiszakasztott, és melyben valódi értelmét nyeri. Mert, nem szabad saját értelmünket bele fektetni, hanem saját értelmét kell belőle ki venni. Azért szükséges azt jól megolvasni.

Tulajdonkép csak a pillanatnyi körülmények által előidézett szó. Pilátus azon kérdést intézi Jézushoz: „Te vagy-e a zsidók királya?“ Feleli Jezus: „az én országom nem e világból való. Ha az én országom e világból való volna, az én szolgálaim harcolnának érettem, hogy a zsidóknak át ne adattassam. Most azonban országom nem innét való.“ (Ján. 17, 33, 36.) Ekkép e szó csupán a helyhezetre, melyben kimondatott és az indokra látszik vonatkozni, hogy Krisztus a zsidóknak átadassék. Midőn kevéssel előbb, Krisztus elfogatásánál az olajfák-hegyén Péter őt védeni akarta, hogy a zsidóknak át ne adatnék, visszautasítá azt ugyanazon indokból: „azt véled-e, nem kérhetem Atyámat, és ad nekem azonnal tizenkét legió angyalt? Mikép teljesednék be tehát az irás, mely szerint így kell lenni?“ (Máté 26, 53.) Végre az Emadauszi tanítványoknak is szinte azt mondá: „Ó balgatagok és késedelmes szívűek mindannak elhívésére, a mit a próféták megjövendöltek, nem ezeket kellett-e szenvedni a Krisztusnak és így bemenni országába? (Luk. 24, 26.) É helyekből világosan kitetszik, hogy szenved-

désének idejében, ámbár ettől isteni hatalmánál fogva magát megmenthette volna, ezt még is tenni nem akarta, hogy a próféták jóvendeléseit beteljesüljenek, és szeretet művének célja elérettessék. Át kellett adnia, szenvednie és önkénytes áldozatként megkelle halnia, nem mint ha ennek elkerülésére hatalma nem lett volna, hanem mivel úgy akarta, hatalmával élni nem akarván. Kiszzenvedése előtt megmondotta: „én midőn felmagasztaltatom, — a kereszten — mindent magamhoz vonzok“. (Ján. 12, 32.) Előre megmondotta, hogy a próféták jóvendeléseinek rajta beteljesedni kell, hogy a nemzetek örökségévé legyenek; most azonban, az az jelen időben és helyen, az én országom nem innen való. — *Most és innen*: ez tehát sajátságos értelme, melyet a következők is igazolnak.

Azt mondom: sajátságos, de nem kizárólagos értelme. Sőt úgy hiszem, hogy e sajátságos értelem még egy általános értelmezést is megenged. Bármilyen legyen is ez azonban, annyi bizonyos, hogy a megelőző és következő bizonyítványokkal ellenkező nem lehet.

„Az én országom nem e világról való,“ e szavak a római császár képviselőjéhez mondva, annyit jelentenek: én királyi hatalmam nem e világtól veszem, mint ti; nem e világtól, melyet a büntől megváltani jöttem, és mely már megítéltetett; nem e világtól, melyre jajt kiáltottam, és melyből a setétség fejedelmét kivettem. (Nunc iudicium mundi, nunc princeps hujus mundi ejicietur foras) Az én királyi méltóságomat atyámtól veszem, melyet önmagamban bírok, és amint önmagamtól meghalok, úgy önmagamtól uralkodom; uralkodom kettős jognál fogva, egyik az, melyet örök származásomnál fogva bírok, a másik halálom, mely által a poklot legyőztem, és midőn a világot a kárhozat rabságából megváltottam, magamnak hódítom meg azt.

És csakugyan, Krisztus még azon időpontban is, midőn királyi méltóságát és hatalmát szenvedésének gyalá-

zata alá elrejtji, még akkor is annyira megőrzi királyi méltóságát a világon, hogy Pilátus újra a kérdést intézi hozzá: „tehát király vagy te? . . . Te mondd, — az az igen is — hogy király vagyok én. Én arra születtem, és azért jöttem a világba, hogy bizonysgot tegyek az igazságról.“ (Ján. 17, 37.) És e királyi méltóságát kitüntette, midőn szt. Pál szavai szerint, „lefegyverezvén a fejedelemségeket és hatalmasságokat, bátran körülhordozá őket, diadalmaskodván önmaga által (Kolost. 2, 15) Innét a „király“ címnek prófétaik jelentőségű felirása a gyalázatteljes keresztén, mely a királyi méltóság jelvényére, a koronákra átmenendő volt. Innét a keserű gunyolódások királyi méltóságára, melyekkel a zsidók szenvedését elkészerítették, mintha elismernék azt. És most lássuk azon evangéliumi értelem megfejtését és ama királyi jelleget fényes igazolásában.

Midőn az isteni diadal, mely által a megváltott világ Krisztusnak sajátjává lett, kivivatott, és midőn ama rettentő „jaj szó“ a régi pogány világnak lerokadásával kérelhetetlenül teljesedésbe ment, új nemzetek támadtak, melyek Krisztus vérével megkereszteltetve, sajátjaivá lettek. Szövetség keletkezett közte és közöttük, s ő vőlegényük, királyukká lett. Akkor nyilatkoztatta ki magát királysága, mely eredetét tekintve, mindenkor égi, alkalmazását tekintve pedig földi, és a „most és innen,“ mely által Pilátus előtt egy időre megszűnt, vagy felfüggesztetett, ellentétben a praetóriumi „Ecce homoval,“ ama királyi felmagasztalással váltatott fel . . . A második jajszó elmúlt, és ime a harmadik gyorsan közeleg . . . és erős szózat hallatszott az égből, mondván: „A világ uralma urunké, és az ő Felkentjéé lett. . Hála neked uram, mindenható Isten, a ki vagy, voltál és jönni fogsz, hogy felvetted nagy erődöt és uralkodol“ (Titkl. 2, 15. 17.)

És a római oszlopon a poklot megrendítőleg maig olvassuk ama feliratot, melyet tizenkilenc, — annyi jogart és

koronát magával ragadó század csak annál mélyebben vésett bele:

Christus vincit! Christus regnat! Christus imperat!

Röviden: Krisztus királysága nem e világról való, de e világon van, mikép a lélek nem a testből, de a testben van. — Megfoghatatlan volna, miért jött volna e világra, ha ezért nem jött volna. Maga is azt mondja a királyságról: „én arra születtem, és a végre jöttem a világba.“

Az evangéliumban világosan Isten országáról van szó, még pedig két értelemben: a mennyországról, melybe mehí, és mely a dicsőség országa; és az igazság és kegyelem országáról, mely által mennyországba vezérel, s ez utóbbinak tárgyai, a természet rendje, a népek és társadalmak.

E kegyelem országára vonatkoznak a szavak: „az Isten országa elérkezett hozzátok (Luk. 11, 20.)“ Ugyanazon ország ez, mely az ur imádságában említettik: „jőjön el a te országod,“ az az terjedjen és fejlődjék! Ez a másik könyörgéssel is megerősítettik: „legyen te akaratod, miképen mennyben, azonképen itt a földön is.“

Mintha bizony Krisztus, mint Isten, nem volna egyéb, mint az egek királya! Mintha bizony nem tartoznék neki minden teremtmény hódolattal létéért, melyet minden pillanatban tőle vesz; vagy, mintha e kis földtekénk, vagy ezen egyik vagy másik ország ezen adótól felmentve volna! Mintha nem volna szintugy a természetnek, mint a kegyelem és dicsőségnek, — a társadalmak és birodalmak szerzője, és mintha kevésbé lennénk büntetésre méltók, mint a zsidók, azt mondván: „nem akarjuk, hogy ez uralkodjék fölöttünk!“ Mindez, gondolnám, eléggé világos.

Századunk nagy tévedése, a gallikán és a szabadelvű tévedés azok, melyek sajtáságosan a forradalomnak szolgálnak. A gallikán tévedés egyébiránt XIV. Lajos parancsára egyenesen mondva csináltatott. Ez külömben a zsarnokságok egymásközti rokonságából igen könnyen meg-

fejthető. Vajha legalább a becsületes, igaz szabadelműek ne nyujtanának erre segédkezet!

Azon ürügy alatt, hogy magát a szentszék állítólagos bitorlásától megmentse, — mely tulajdonkép minden történészek tanúsága szerint abban állott, hogy magát megraboltatni nem engedte, — XIV. Lajos a pápa fölé akart emelkedni, azt végeztetvén, hogy a pápa a conciliumtól függ, a király pedig Istenen kívül senkitől. És hogy a pápa fölé állítását annál teljesebbé tegye, nem iszonyodott, a mennyire csak tehette, még a fölé is helyhezkedni, a kinek helyettese a pápa, s e végre e szavakat: „*az én országom nem e földről való,*“ oly értelemben veendőknék rendelte, mely a király fölött álló isteni legfőbb uralmat és ellenörködést is kizárta. Lajos ekkép a világot a caesarismusba vetette vissza, melytől Krisztus megszabadította. De a kereszténység által eredeti méltóságába visszahelyeztetett világ ezt nem engedte. Szerencsétlenül azonban, e méltóság öntudatából csak a jogokat tartotta meg, a kötelmeket szintugy feledvén, mint a királyok. Azóta támadt a tekintély és a nép között, a kereszténység által szabályozott, igényeinek egész hevével ama válságos harc, melyben az egész társadalmi rendnek elveszni kell, ha abba Krisztus vissza nem hivatik.

Ha azonban azt állitaná valaki, hogy Krisztus és az ő egyházának egyenes és közvetlen joghatósága van az államoknak, ugy nevezett világi dolgaikra nézve; azt állitaná, hogy az evangelium a nemzetek polgári joga: ezt határozottan vissza kellene utasítani. Ez szintoly tévedés volna, mely nem kevésbé kárhozatra méltó lenne, mint az előbbi. Az országok és nemzetek a természet rendjéhez tartoznak: az evangelium a kegyelem rendjéhez, és e két rend igen különbözik egymástól. Az emberi társadalom saját körében mozog, a szabadság és felelősség körében. A vallás is saját körében, a kegyelem és üdvnek körében. Mindeniknek megvan saját léte, kormánya, törvénye. —

De mi következik ebből? — Az-e, hogy összefüggés nélkül vannak? — Ez képtelenség volna. Mert mire való lenne a kegyelem rendje, ha tárgya nem volna? És mi lenne tárgya, ha nem a természet rendje? Kell tehát a kegyelem és a természet, az evangelium és a népek között bizonyos viszonynak fönállani. — És miben áll e viszony és összefüggés? Nyilván abban, hogy a népeknek az evangéliumot kell irányadóul venni, nem törvényükké, hanem törvényeik alapjává, intézményeik szellemévé, erkölcsaik fűszerevé, tanaik vezérelvévé, lényegük lelkévé kell tenni.

Krisztus nem közvetlen királya minden országnak, a ki mint közönséges fejedelmei törvényét kényszer eszközökkel felerőszakolja; ő a föld királyainak lelki fejedelme, erkölcsi parancsnoka a kormányoknak, mennyei vezére a társadalmaknak.

Törvénye azonban nincs ideiglenes szentesítés nélkül is, sőt rettentőkkel bir. Ez a társadalmak halála, midőn megvetik, és a nemzetek látható pokla.

Ekkép az e szavakból: „*az én országom nem e földről való,*“ lehozott ellenvetés és azon értelmezés, mintha az államok semmi nyilvános és nemzeti vallás által nem köteleztetnének, önmagában összedül.

Egyébiránt, vegyük figyelembe, hogy ily értelmezés és az abból vont következtetés önmagát megdönti, midőn annyira menni kénytelen, hogy maga az Isten, a természet alkotója *sem e földről való.* Ez valóban az által, hogy nem csak a kereszténységet, hanem általán minden vallást kizár, a vallási elvet alapjában támadja meg. Már, ha elvonatkozunk is a kinyilatkoztatás és kegyelemtől, — melyeknek országa állítólag nem e földről való, — létezik a nemzetek közt természeti vallástörvény is, melynek nem megszüntetésére, hanem tökéletesítésére jött el Krisztus, mert mikép a világegyetem minden teremtményei, természetünknel fogva Istentől függünk. E természeti törvény az, mely a pogányokat elítéli, mivel, „miután Istent

megismerték azon ismeret szerint, melyet a teremtettt dolgok róla nyujtanak, — még is nem mint Istent dicsőítették“ (Róm 1, 21.) hanem a tiszteletet, melylyel neki tartoztak, emberi alakokra átvitték. De még e bálvány imádási romlottságban is a természeti vallástörvénynek hódoltak. Valjon e törvény kevésbé lenne szigorú reánk nézve? Valjon jogosultak lehetnénk mi társadalmilag vallás nélkül, még természeti vallás nélkül is élni azért, mivel azon kegyelemben részesültünk, hogy természet feletti vallást ismerünk? Avvagy gonoszabbak legyünk-e a pogányoknál, mivel keresztények vagyunk?...

Volna csak vallásunk, bármily alárendelt volna is ez! De nem. Ez nem lehet, ha akarnánk is. A keresztény vallás ugyanis oly nagyszerű, annyira meghatotta természetünket, annyira felemelte azt, hogy, ha a magaslatról lehanyatlunk, minden vallások közül csak a vallástalanságba, és az atheizmusba sülyedhetünk. Krisztus magában foglalja az Istent. Ekkép csak a nagyság és az enyészet, az evangelium vallása vagy a végső feloszlás közt választathatunk. Semmi menedékünk nem lehet, még a fetisizmus sem, hacsak saját nyomorunkat, — a forradalmat fetisünkké nem tesszük.

Szükségünk van továbbá erkölcsi törvényre, az ész, — igazság, — rend, — társadalmiasság, — köteleesség oly eszményére, mely szerint törvényeinket hozzuk, jogainkat szabályozzuk, viszonyainkat biztosítsuk, közsorsunkat intézhetjük. De ilyent sem vagyunk képesek az evangeliumon kívül felállítani. És miért? Azért, mert amit előbb a vallásról mondtam, ugyan az szintoly erővel az erkölcsi törvényre is vonatkozik, és mint ok az okozattal összefügg. Ugyanis, bármely nép, soha nem vehet szabályul oly eszményt, mely az egyszer megismertnél alantabb áll, és mivel az öntudat egész terjedelmében egységes erkölcsi törvény, nem engedi, hogy egy részét megtartsuk, a másikat elvessük, mert ez utóbbi az egésznek összeomlását vonja maga után,

valamint a háznak tetőzete falaival áll vagy dül. Ez különösen az eset az evangelium erkölcsi törvényénél, melynek isteni egysége és tisztasága, bármely részletes meghamisítást nem tűr, mely azzal szokta magát megbosszulni, hogy a kik szeretetüket vesztették, azokat gyűlölettel tölti meg iránta. „Ha nem jöttem volna hozzájuk, mondja az isteni üdvözítő, és nem szólottam volna hozzájuk, nem volna bűnük . . . most pedig engem gyűlölnék és az én atyámat.“ (Ján. 15, 22) Itt a régi közmondás áll „*corruptio optimi pessima*.“ A pogány emberiség az erkölcsiség alantiabb fokán megélhetett, mint a mienk, mert ismerete azon túl nem terjedett. De sóvárgott egy magasabb törvény után. Midőn az evangelium e sóvárgást minden időkre és teljes mértékben betöltötte, a keresztény emberiség ezen isteni eszménytől bűnhődés nélkül el nem térhet.

Az ő világi pogányság egyik legkitünőbb szelleme, mert nézetem szerint, némely hibái mellett is, az emberi észnek legnagyobb becsületére válik, Cicero, egy általános erkölcsi megújulás sejtelmétől elragadtatva, mely az akkori világot izgalomba hozta, és mely Virgilius műzsáját is lelkesítette, álmodott ily eszményi erkölcs törvényről, melynek féltékeny egysége és oszthatatlansága semmi csonkítást vagy válogatást meg nem tűr, mely magával Istennel, mint egyedüli szerzőjével azonosítva, valósi jellegű általánossággal és katholicitással, minden államok és népekre kiterjed. Halljuk csak, mikép hirdeti ezt oly nyelven, mely amint Lactantius, kinék e szavak megmentését köszönhetjük, oly találólag mondja, nem csak bölcsésznek, hanem valódi prófétának nyelve lenni látszik.

„Van egy igaz, legfőbb, általános, változatlan, örök törvény, melynek szava a jóra oktat, és azt parancsolja, a rossztól visszatart és azt tiltja. Semmi törvény által nem lehet ezt meggyengíteni, megcsonkítani; sem a nép, sem a Senatus nem tehetnek egyebet, mint ennek engedelmeskedni; maga önmagának értelmezője; nem más Ró-

mában, más Athénében; nem más ma, és nem más holnap; minden időkben e megdönthetetlen törvény fog uralkodni és vele Isten, a világ ura és királya; Isten, ki azt alkotta, meghatározta, szentesítette. E törvényt meg nem ismerni annyi, mint önmagát megtagadni, öntermészetét lábbal tapodni, annyi mint önmagát a legkegyetlenebb bűnhődésnek ki tenni, még akkor is, ha egyéb bűnhődéseket, melyektől azon kívül közhit szerint tartanunk kell, elkerülhetnénk is“.

Egyedül az evangelium, melynek törvényhozója azon időtájban Judea egy elrejtett helységében született, hozta létre valósággal e törvényt. Ő maga e törvény, az őstörvény. Azóta a polgárisult világ számára nincsen más, és amint ma egy holnap, amint Rómában, úgy Párisban sem lesz más. E törvényt elvetni annyi, mint magát a törvényen kívül helyheztenni. Lehet törvényeket alkotni, de hogy ilyenek legyenek, e törvény alatt kell állniok. Mi történik tehát, ha ezzel ellentétben állanak, ez ellen fellázadnak? „Urunk Istenünk, ekkép kell akkor a prófétával mondanunk, „urak uralkodnak fölötünk te kívüléd (Isai. 26, 13.)“

„De azon nemzet, azon ország, mely az urnak nem szolgál, el fog veszni.“ (U. o. 60, 12.)

Száz év óta megtagadtuk az evangeliumot, és a könyv, mely azelőtt a parlamentek ünnepélyes üléseiben nyitva tartatott, melyre fejedelmek és népek szerződéseiknél esküdtek, házi ájtatosságunk titkos könyvtáraiba száműzetett. Ezt tettük azért, mert, mikép a Síécie minapában mondá: „Istennek a nemzet ügyeiben semmi dolga nincsen.“ Ez a mai korszellem, mely azt hiszi, hogy, mivel száz év óta uralkodik, Istennek és az evangeliumnak most már vége van. Mintha a századok hosszú folyamában és az összes emberiség tömegében száz év és egy nemzet valamit jelentene! Azonban, mit mondok, van igenis jelentőségük, az t. i.: hogy azon nyo-

morok által, melyekbe jutottunk, rettentő bizonyítványul szolgálnak Cicero ama nevezetes szavaira: „Istennek, e világ urának és királyának e törvényét el nem ismerni, annyi, mint önmagát megtagadni, öntermészetét lábbal tapodni, és magát a legkegyetlenebb bűnhődésnek kitenni.“

Nem elég a fenytés, melyet tapasztaltunk, hogy a mondottak igazságáról meggyőzzön?

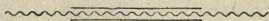
Továbbis áldozatok legyünk, hogy a világot e meggyőződésben megerősítsük?

Ez az, a miről határozunk kell!

DE BALLAGI GÉZA.

Nevezetesebb sajtó hibák.

Lap.	sor.	helyett.	olvasd:
8.	5.	teremtettek	teremtenek
10.	10.	kisértlet	kisértet
10.	12.	tartattak	tartottak
16.	17.	öngyikosság	öngyilkosság
24.	14.	Vessiviere	Vessiniére
24.	19.	Isten tagadó	istentagadó
24.	26.	körölhetetlen	közölhetetlen
34.	25.	fia	fiai
48.	legalsó	vesztünk	veszünk
53.	5. alul	rendezik	rendelik
67.	8.	Istent	Isten
71.	legalsó	léle	lélek
80.	6. alul	mennyiségén	mennyiségének
83.	13.	Bellamin	Ballarmin

Novelty 22 to 100

100	Novelty	100
99	Novelty	99
98	Novelty	98
97	Novelty	97
96	Novelty	96
95	Novelty	95
94	Novelty	94
93	Novelty	93
92	Novelty	92
91	Novelty	91
90	Novelty	90
89	Novelty	89
88	Novelty	88
87	Novelty	87
86	Novelty	86
85	Novelty	85
84	Novelty	84
83	Novelty	83
82	Novelty	82
81	Novelty	81
80	Novelty	80
79	Novelty	79
78	Novelty	78
77	Novelty	77
76	Novelty	76
75	Novelty	75
74	Novelty	74
73	Novelty	73
72	Novelty	72
71	Novelty	71
70	Novelty	70
69	Novelty	69
68	Novelty	68
67	Novelty	67
66	Novelty	66
65	Novelty	65
64	Novelty	64
63	Novelty	63
62	Novelty	62
61	Novelty	61
60	Novelty	60
59	Novelty	59
58	Novelty	58
57	Novelty	57
56	Novelty	56
55	Novelty	55
54	Novelty	54
53	Novelty	53
52	Novelty	52
51	Novelty	51
50	Novelty	50
49	Novelty	49
48	Novelty	48
47	Novelty	47
46	Novelty	46
45	Novelty	45
44	Novelty	44
43	Novelty	43
42	Novelty	42
41	Novelty	41
40	Novelty	40
39	Novelty	39
38	Novelty	38
37	Novelty	37
36	Novelty	36
35	Novelty	35
34	Novelty	34
33	Novelty	33
32	Novelty	32
31	Novelty	31
30	Novelty	30
29	Novelty	29
28	Novelty	28
27	Novelty	27
26	Novelty	26
25	Novelty	25
24	Novelty	24
23	Novelty	23
22	Novelty	22
21	Novelty	21
20	Novelty	20
19	Novelty	19
18	Novelty	18
17	Novelty	17
16	Novelty	16
15	Novelty	15
14	Novelty	14
13	Novelty	13
12	Novelty	12
11	Novelty	11
10	Novelty	10
9	Novelty	9
8	Novelty	8
7	Novelty	7
6	Novelty	6
5	Novelty	5
4	Novelty	4
3	Novelty	3
2	Novelty	2
1	Novelty	1

Novelty 22 to 100

